Hayat Nedir

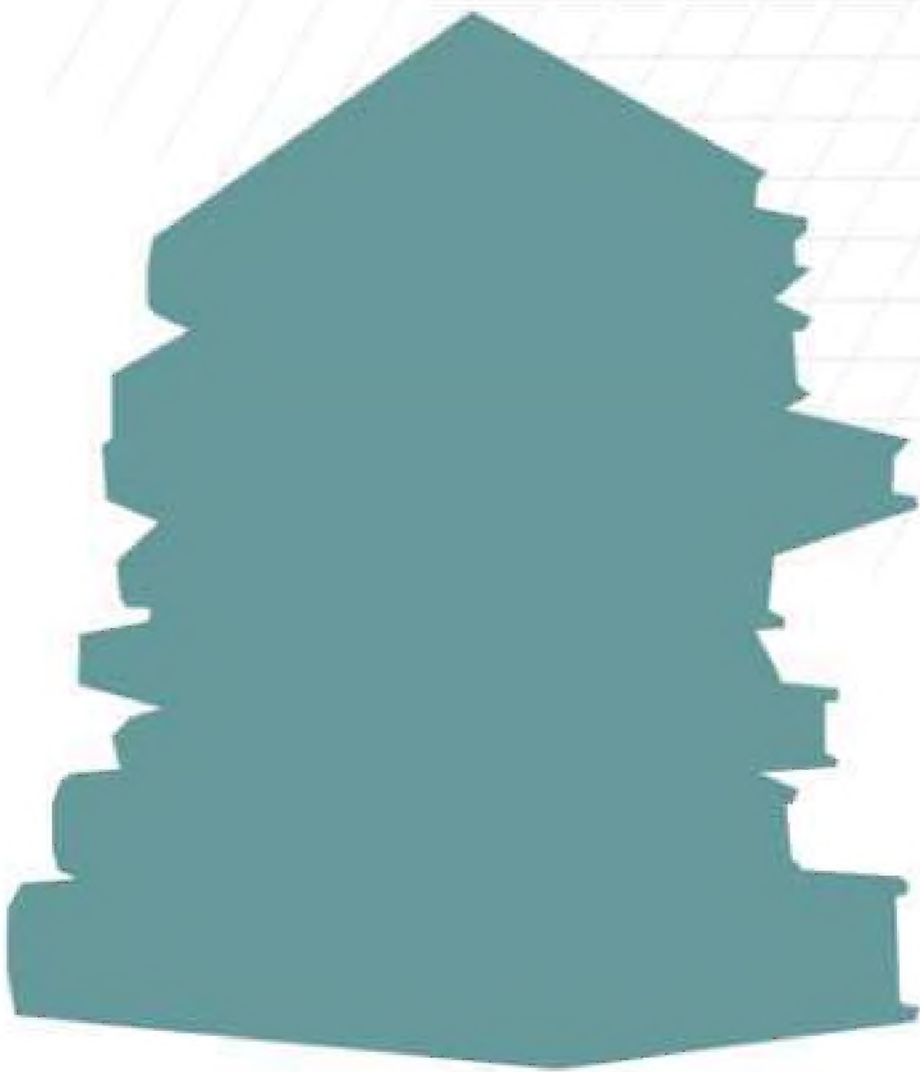
(Rutbetü'l-hayât)

Ahmed Yesevî'nin Hocası

HÂCE YÛSUF-İ HEMEDÂNÎ

irfan ve tasavvuf

insan

insan yayınları: 251
irfan ve tasavvuf dizisi : 24

birinci baskı, istanbul 1998
üçüncü baskı, istanbul 2002

isbn 975-574-211-5

orijinal adı
rutbetü'l-hayât

hayat nedir
hâce yûsuf-i hemedânî

çeviren
necdet tosun

içdüzen
insan

kapak düzeni
yunus karaaslan

baskı-cilt
kurtiş matbaaacılık
www.kurtismatbaa.com

insan yayınları
keresteciler sitesi, mehmet akif cad.
kestane sok. no: 1 merter/istanbul
tel: 0212. 642 74 84 faks: 0212. 554 62 07
www.insanyayinlari.com.tr
insan@insanyayinlari.com.tr

Hayat Nedir

[RUTBETÜ'L- HAYÂT]

HÂCE YÛSUF-İ HEMEDÂNÎ

Çeviren
Necdet Tosun

insan yayınları

HÂCE YÛSUF-İ HEMEDÂNÎ

Hâce Yûsuf-i Hemedânî, 441 senesinde Hemedân'ın Bûzenecird köyünde doğdu. 18 yaşında ilim tahsili için Bağdat'a gitti. Burada Şafiî fakih ve Nizamiye Medresesi'nin ünlü müderrisi Ebû İshâk Şirazî'den (ö. 476/1083) ders aldı. Fıkıh, hadis, kelam ve cedel ilmini okuyan Hemedânî Horasan, Isfahan, Semerkand ve Buhara'da hadis alimlerinden hadis öğrenir. 65 yaşlarında vâiz ve sûfî ünvanıyla tekrar Bağdat'a döner. Ömrünün son yıllarını Merv ve Herat'ta irşat ile geçiren büyük sûfi Hemedânî, Hicri 535 (1140)'de vefat eder. *Rutbetü'l-hayat, Keşf, Risâle der adâb-ı târikat, Risâle fî enne'l-kevne musahharun li'l-insan, Risâle der ahlâk ve'l-münâcaât* adlı eserlerin müellifidir.

İçindekiler

Takdim

Hicrî 5 ve 6. asrın önde gelen mutasavvıflarından Hâce Yusuf Hemedânî hem şahsiyeti, hem de Ahmed Yesevî ve Abdülhâlik Gucdüvânî gibi iki tarîkat kurucusunun şeyhi olması îtibârıyla karizmatik bir şahsiyettir. Bu yüzden Hacegân ve Yeseviyye tarîkatlarının târihî köklerini ve fikriyâtını tedkîk etmek isteyenler, öncelikle bunların birleştiği noktada bulunan Yusuf Hemedânî'yi ve eserlerini tanımalıdırlar.

Bazı araştırmacılar, Ahmed Yesevî ile Yusuf Hemedânî'nin de birer heterodoks sûfî olabileceğini düşünmektedirler. Ancak bu düşünce ve tahmin herhangi bir belgeye dayanmadığı gibi, yeni araştırmalarda ortaya çıkan belgeler peyder pey bunun aksini ortaya koymaktadırlar.

İşte bunlardan birisi, tercümesini sunduğumuz eserdir. Esâsen bu tercüme Yusuf Hemedânî'nin üç risâlesinden oluşmaktadır. İlki ve tercümenin büyük kısmını teşkîl eden risâle ***Rütbetü'l-hayât***'tır. Sûfî gözüyle hayâtın yorumunu yapan bu eser, M. Emîn Riyâhî tarafından Tahran'da neşredilmiştir. Diğer iki risâle ise, henüz el yazması hâlinde olup isimsizdirler. Bulardan birisi tasavvuf âdâbıyla, diğeri de kâinâtın

insanın hizmetinde oluşuyla ilgilidir. Tercümesinin sunduğumuz bu üç esere, Yusuf Hemedânî'nin ahlâk ve ahvâlini konu alan ***Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî*** adlı Farsça risâlenin tercümesini de ekledik. Böylece Hemedânî'nin şahsiyetini yansıtacak bir mecmua Türk okuyucusuna sunulmuş oldu.

Eserin ilim ve irfan dünyamızda yeni bir ışık olması umuduyla... Başarı Allah'tandır.

Necdet Tosun
1998

Önsöz

HÂCE YUSUF HEMEDÂNÎ ve RÜTBETÜ'L-HAYÂT

Âlimler, mütefekkirler, şâir ve yazarlar oniki asır boyunca Fars dili ve edebiyâtında birçok eser vücûda getirdiler. Düşünceden kaleme aktarılan bu eserlerden bugün elimizde bulunanlar azdır.

Bu ülkenin sanat ve fikir adamları, kendi dönemlerinde gönüllere ve akıllara hükmediyorlardı. Onların eserleri Çin'den Mısır'a, İstanbul'dan Hind Denizi sâhillerine kadar Farsça konuşan veya Farsça okuyan geniş bir dünyada elden ele dolaşıyordu. Bugün ise onların yâdigârları, hâdiselerin fırtınasında yok olmuş, unutulma tozu isimlerinin üzerine çökmüştür. Düşüncelerinin zâten nâdir olan örnekleri, dünya kütüphanelerinin köşelerindeki mecmualar içinde, dosttan ve memleketten uzak, unutuluş zindanlarında beklemektedirler.

Bu büyüklerden ve devrinin meşhurlarından biri de ârif, büyük âlim, edîb, ve mahâretli yazar Hâce Yusuf Hemedânî'dir. O, Nakşbendiyye tarîkatının temellerini atan büyük pîr ve Orta Asya ile Anadolu tasavvufunun öncülerindendir. Kendi asrında ve sonraki üç asırda şöhreti yayılmış, ancak bundan sonra adı ve eserleri unutuluş perdesinde kaybolmuşlardır. Onun hayat hikâyesini uzun olarak son defa Câmî'nin ***Nefahâtü'l-üns***'ünde buluyoruz. ***Habîbü's-siyer*** ve ***Reşahât-ı Aynü'l-hayât***'ta onun hayatı hakkında bilgi var ise de anlaşılan bunlar Câmî'den

nakildir. Öyle görülüyor ki, hicrî dokuzuncu asrın sonuna kadar o, şöhretin zirvesinde idi.

Onuncu asır ve sonrasında o bölgede zevk ve fikrin kaderi büyük bir değişime uğradı. Önceki büyüklerin şöhreti ve eserlerinin değeri farklı sebeplerle arttı ya da azaldı. Gerçek şu ki Hâce Yusuf Hemedânî de vefât edenler zümresinde anıldı ve şöhreti Kuzeydoğu İran'daki (Orta Asya'daki) Hâcegân ve Nakşbendiyye müridlerinin meclisleriyle sınırlı kaldı. Bundan sonra İran edebiyâtında adı geçtiyse de, bu, tarîkatta Hemedânî'ye müntesib olduğu farzedilen Senâî Gaznevî vesîlesiyle olmuştur.

Hâce Yusuf Hemedânî, kendi çağdaşları olan İmâm Muhammed Gazâlî, Şehristânî ve Ebû Mansûr Abbâdî gibi sohbet halkası kuruyor, ince mânâlı, sıcak ve gönlü coşturan sohbetler yapıyordu. Bu sâyede yüce şahsiyeti, ilim ve irfânıyla büyük bir üne kavuştu. Onun esrârengîz vaaz meclislerinden bir hâtırâ, İbn-i Sekkâ kıssasıdır ki İran edebiyat ve târihine güzel bir efsâne olarak yerleşmiştir. İleride buna işâret edilecektir.

Yusuf Hemedânî, konumu ve şahsiyeti itibâriyle kendi çağdaşları arasında daha ziyâde Muhammed Gazâlî'ye benziyordu. Gazâlî, Nişabur Nizâmiye Medresesi'nin önde gelenlerinden, Hemedânî de Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde yetişenlerden biri idi. Her ikisi de şerîattan başladılar, tarîkata ulaştılar. Her ikisi de şerîatla tarîkatı uzlaştırmaya çalıştılar. Şu farkla ki Gazâlî daha çok eser sâhibi idi ve bu sâyede adını ebedîleştirdi. Ama Hâce Hemedânî medreseden tekkeye giden ve ömrünü daha ziyâde mürid yetiştirmekle geçiren gönül ehli bir insandı. Onun yazılı eserlerinin fazla olmayışı bu yüzdendir. Öte yandan onun tekkesine "Horasan'ın Ka'besi" lakabı verilmişti. Kuzeydoğu İran'daki Nakşbendî tarîkatı ile (Orta Asya ve) Anadolu'daki Ahmed Yesevî'nin tarîkatına bağlı pîrlerin yetişmesi, onun tesirini açıkça göstermektedir.

YUSUF HEMEDÂNÎ'NİN HAYÂTI

Onun hakkında en eski ve mu'teber bilgiler, Sem'ânî'nin *el-Ensâb* adlı eserinde bulunmaktadır. Aynı bilgiler bazı ilâvelerle birlikte İbn-i Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-a'yân*'ında da nakledilmiştir. Sem'ânî, Merv'de Hâce Hemedânî'nin dergâhında onunla bizzat görüşmüş, hadis dinlemiş ve ondan naklettiği yirmi cüzden fazla hadisi kendi eliyle yazmıştı. İbn Asâkir de *Erbaînât*'ında 531 senesinde Merv'de onun sohbetiyle müşerref olduğunu söyler.

Onun asrına yakın kaynaklara göre adı ve nesebi: İmâm Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Eyyûb b. Yûsuf b. Hüseyin b. Vehre Bûzenecirdî Hemedânî'dir.

Tezkire-i Devletşâh'ta Senâî anlatılırken onun adı yanlışlıkla Ebû Yusuf diye zikredilmiş, bu hata sonraki tüm tezkirelerde tekrarlanmış[1], hatta bugünkü araştırmacıların eserlerine bile sirâyet etmiştir.

O, 440 ya da 441 senesinde Hemedân'ın Bûzenecird köyünde doğdu[2]. Bûzenecird ya da Bûzînecird, Sefîdkûh sınırında, Hemedân'a bir menzil uzaklıkta ve Sâve ile Rey yolu üzerinde idi[3]. Bugün orada bu adda bir köyün olmadığı söylenir. Ancak Moğol istilâsının başlarına kadar mevcud idi. Gazan Han orada büyük bir tekke ve imâretler kurmuş, birçok araziyi buraya vakfetmiş ve 702 senesinde birkaç gün burada kalmıştı.

458 veya 459 senesinde 18 yaşında olan Bûzenecirdli delikanlı (Yusuf Hemedânî) tahsîl için hilâfetin ve İslâm kültürünün merkezi olan Bağdat'a gitti[4]. Meşhûr Şâfiî fakîhi ve Bağdat Nizâmiye Medresesi'nin müderris ve reisi olan Ebû İshâk Şîrâzî'nin (ö. 476/1083) ders halkasına katıldı. Fıkıh, hadis ve kelâm öğrenmeye başladı. Zekâ ve liyâkatı ile akranlarının önüne geçti ve hocasının en yakın, en gözde talebelerinden oldu. Yusufumuz'un gençlik ve tahsîl yıllarında Bağdat'ın ilmî muhiti baştan başa hareket, heyecan ve çalkantı içindeydi. Farklı mezheplerin fakîhleri, özellikle Şâfiîler ve Hanbelîler arasındaki tartışma ve münâzara pazarı oldukça sıcaktı. Onun hocası ve himâyecisi Ebû İshâk Şîrâzî, Şâfiî fakîhlerinin en meşhur ve en büyüklerinden idi. Bağdat'ın en büyük medresesi olan Nizâmiye'nin de reisi olması nedeniyle tabiî ki bu çalkantı ve keşmekeşte söz sahibi idi. Onun yakın talebesinin de bu tartışmalardan uzak kalması mümkün değildi. Belki bu yüzden onun tercüme-i hâlinde: "İlm-i hilâfta (kelâm ve cedelde) de mâhir idi" yazmışlardır. Onun bu üslûbu eserinde de görülmektedir.

Yusuf Hemedânî'nin Bağdat'ta kaç sene ders okuduğunu ve orayı ne zaman terkettiğini bilmiyoruz. Ancak kaynaklar Irak, Horasan, Isfahan, Semerkand ve Buhara'da o dönemin büyük hadis âlimlerinden hadis öğrendiğini yazmışlardır.

Yıllar sonra, olgunluk ve kemâl çağında, 506 senesinde, ki takrîben 65 yaşlarında idi, büyük bir vâiz ve sûfî ünvânıyla tekrar Bağdat'a gitti. Bir zamanlar ders okuduğu Nizâmiye Medresesi'nde vaaz meclisi kurdu ve umûmî bir ilgiyle karşılaştı. Bu seyahatında bir olay vukû buldu ki, o asrın mu'teber târih kitaplarında, o senelerin mühim târihî hâdiseleri arasında sayılır[5]:

Birgün onun vaazlarından birinde İbn-i Sekkâ isminde bir fakîh ayağa kalktı, bir mesele sordu, şeyhi incitti ve edebe sığmayacak sözler sarfetti. Hâce Yusuf dedi ki: "Otur! Senin sözlerinden küfür kokusu alıyorum. Muhtemel ki müslüman olarak ölmeyeceksin".

Bir süre sonra Rum Kostantıniyye'sinden bir elçi Bağdat'a geldi. İbn-i Sekkâ ona katıldı, hristiyan olup Kostantıniyye'ye gitti ve orada hristiyan olarak öldü.

Bu olay o gün İslâm dünyasında dillere düştü ve bu sûfî vâizin meşhur olmasına sebep oldu. Hâkânî de buna işâret etmiştir:

Papaz kemeri ve cübbesini değiştiririm

Palto ve ceket ile, İbn-i Sekkâ gibi.

Hatta tezkire müellifleri, İbn-i Sekkâ'nın, Attâr'ın ***Mantıku't-tayr***'ındaki Şeyh-i San'ân ile aynı kişi olduğunu zannetmişlerdir[6].

ŞEYHLERİ

Sonunda Hâce Hemedânî şerîat yolundan tarîkata ulaştı, Merv'de ikâmeti tercih etti, riyâzat ve mücâhedeyi meslek edindi. Merv'de, İbn-i Hallikân'ın ifâdesine göre "benzeri olmayan" bir tekke kurdu. Devletşâh'ın kaydına göre, onun tekkesine hürmet ve ta'zîm için Horasan'ın Ka'besi diyorlardı[7].

Câmî şöyle der: Meşhur olan şudur ki, onun tasavvufta intisâbı Şeyh Ebû Ali Fârmedî'yedir. Şeyh Abdullah Cüveynî[8] ve Şeyh Hasan Simnânî[9] ile de sohbet etmiştir.

Reşahât-ı Aynü'l-hayât'ta da şöyle nakledilir: Bir süre Kûh-i Zer'de (Altındağ'da) ikâmet etti. Abdullah Cüveynî'nin elinden hırka giydi. Tasavvufta Şeyh Abdullah Cüveynî, Şeyh Hasan Simnânî ve Şeyh Ebû Ali Fârmedî'ye intisâb etti.

Hâce Yusuf'un sohbet pirlerinin silsilesi, Ebû Ca'fer Muhammed Sümeyremî'nin yazdığı ***Mîzânu ehli't-tarîka***[10] adlı eserde şöyle kaydedilmiştir (bu müellif iki vâsıtayla Yusuf Hemedânî'nin müridi olmaktaydı ve yedinci asrın yarısından önce hayatta idi, bu yüzden eseri mu'teberdir):

eş-Şeyh el-İmâm el-Müftî Huccetü'l-İslâm Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Eyyûb Hemedânî

Ebû Ahmed Abdullah b. Ali b. Mûsâ el-Cüveynî

Ahmed b. Fudâle-i Enmânî

Ebu'l-Hasan Ali Serahsî

Ebû Muhammed Ca'fer Huldî
Cüneyd Bağdâdî

Bu rivâyetlerin tümüne ve onun *Rütbetü'l-hayât*'taki kendi fikirlerine bakınca benim kanâatim şudur ki, Yusuf Hemedânî'yi, meşhur sûfî Ebû Ali Fârmedî'nin (ö. 477/1084) öğretim çeşmesinden beslenmiş saymak gerekir. Fârmedî, nazarî tasavvufu, irfânı ve şerîata dayalı tarîkatı başlatanlardandır. Muhammed Gazâlî de ona intisâb etmiştir. Her sûfînin, birkaç şeyhin sohbetinden istifâde edebileceği gibi Hemedânî'nin de adları unutulmuş iki sûfî olan Abdullah Cüveynî ve Hasan Simnânî ile sohbet etmiş olması gâyet tabiîdir.

Hâce Hemedânî'nin mezhebi konusunda *Faslü'l-hitâb*'da şöyle denir: "İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin mezhebinde idiler". Muhammed Pârsâ'nın bu açıklaması, herhalde bir şüpheyi gidermek içindir. Zîrâ Hâce Hemedânî, Şâfiî fakîhi Ebû İshâk Şîrâzî'nin talebesi ve çoğunluğu Şâfiî olan Batı İran halkından idi. Eğer Muhammed Pârsâ'nın ifâdesi kabul edilirse, Hâce Yusuf Hemedânî'nin bu yüzden Hemedan'ı ve Batı İran'ı terkedip Merv ve Herat'ta ikâmeti tercih ettiği tahmin edilebilir. Çünkü Doğu İran'da Hanefî mezhebi çoğunlukta idi.

Hâce Yusuf, ömrünün son yıllarını o gün Horasan'ın iki büyük merkezi olan Merv ve Herat'ta geçirdi. Herat'taki son ikâmeti esnâsında Merv halkı onun Merv'e dönmesini istediler. Bu yolculukta 90 küsür yaşlarındaki ihtiyar sûfî, Herat ve Bagşûr arasındaki Bâdegîs nâhiyesinin merkezi olan Bâmeîn'de, 535 hicrî senesinde (milâdî 1140-41) vefât etti[11]. Önce cesedini oraya defnettiler. Ancak bir süre sonra İbnü'n-Neccâr adında bir müridi kabrini Merv'e nakletti. Mezarı, (Türkmenistan sınırları içinde) bugünkü Merv'in 30 km. Kuzeyinde Bayram Ali diye bilinen yerdedir ve "Hâce Yusuf" nâmıyla ziyâretgâhtır[12].

MÜRİDLERİ

Evhadüddîn Kirmânî'nin rivâyetine göre (bahsi gelecektir) Hâce Yusuf 60 seneden fazla irşad makâmında bulundu ve temelini attığı sağlam binâ onun vefâtıyla zarar görmedi. Talebe ve halîfelerinden dördü, birbiri ardınca müridlerin terbiyesini üstlendiler:

Birinci: Hâce Abdullah Barakî Hârizmî[13]
İkinci: Hâce Hasan Endakî Buhârî[14] (ö. 552/1157)

Üçüncü: Hâce Ahmed Yesevî (ö. 562/1166), Türkler'in efsânevî pîridir. Attâr'ın *Mantıku't-tayr*'da "Pîr-i Türkistân"[15] diye kasdettiği herhalde odur:

Pîr-i Türkistân kendinden haber verdi
Dedi ki: En çok iki şeyi severim[16].

Türk araştırmacılar Ahmed Yesevî'yi, Türkler arasında tasavvufun temelini atan kişi olarak tanırlar. Fuad Köprülü'ye göre Ahmed Yesevî, Türkiye'deki Bektâşî tarîkatında da etkili olmuştur. Onun tahminine göre Ahmed Yesevî 5. ve 6. asırdaki Mâverâünnehr şiîlerinin tesiriyle Şia'ya meyletti ve bu temâyülleri Bektâşîliğe aktardı[17]. Ancak benim kanâatime göre Bektâşîliğin Şia'ya yakınlığı, İsmâiliyye'nin Anadolu'daki fikrî mîrâsıdır.

Hâce Yusuf'un dördüncü halîfesi, Hâcegân ve Nakşbendiyye tarîkatının silsile başı olan Abdülhâlik Gucdüvânî'dir (ö. 575/1179). Hâce Yusuf'un makâmâtı yani sözleri ve hayâtı hakkında yazılmış bir eser Gucdüvânî'ye nisbet edilmiş[18] ise de bence bu çok şüphelidir. İleride bu konuda tafsîlât vereceğim.

Devletşâh, Senâî Gaznevî'yi tarîkatta Hâce Yusuf'un mürid ve takipçisi saymıştır. Ancak Senâî'nin kendi eserlerinde bu konuda bir işaret yoktur.

Yedi tane tasavvufî eserin yazarı olan Sümeyremî, ki onların neşredilmesiyle lâyık olduğu şöhreti bulacaktır, iki vâsıtayla Hâce Yusuf'un müridi olmaktadır.

TASAVVUFÎ KAYNAKLARDA YUSUF HEMEDÂNÎ

Hâce Yusuf kendi asrında ve sonraki birkaç asırda tasavvufa ilgi duyanlar arasında büyük bir üne sahipti.

Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*'da kendi çağdaşı olan ya da yakın bir târihte yaşayan sûfîlerin ismini anmaktan kaçınmış ve sâdece kendisinden en az bir iki asır önce yaşayan, zamanın geçmesiyle ad ve hâtırâlarına bir efsâne hâlesi çekilmiş olan pirleri ve ârifleri zikretmiştir. Sonraki dönemde yaşayan ve çağdaşı olan sûfîlerin adını anmaktan kaçınan Attâr, bu kitapta iki defa Hâce Yusuf'u "İmâm" lakabıyla anmıştır.

İlk defa, mukaddimede âriflerin halleri ve sözlerine dâir olan bu kitabı yazma sebebini anlatırken şöyle diyor: "...Diğer sebep şuydu ki, İmâm Yusuf Hemedânî'ye (r.h) sordular: Bugünler geçerse ve bu tâife yüzlerine perde çekip göçerse selâmette kalmak için ne yapalım? Dedi ki: Onların sözlerinden hergün sekiz varak (16 sayfa) okuyunuz!"[19]

İkinci defa, Hüseyin b. Mansûr-i Hallâc konusunda sûfilerin farklı düşüncelerine temâs ederken rastlıyoruz:

"Ebû Abdullah Hafîf, Şiblî ve Ebu'l-Kâsım Kuşeyrî hâriç meşâyıhın çoğu Hallâc'ın işini desteklemediler ve: Onun tasavvufta yüksek bir rütbesi yoktur, dediler. Allah'ın diledikleri müstesnâ, sonraki şeyhlerin hepsi Hallâc'ı kabûl ettiler. Ebû Saîd b. Ebu'l-Hayr, Şeyh Ebu'l-Kâsım Kürregânî, Şeyh Ebû Ali Fârmedî ve İmâm Yusuf Hemedânî onun yolunda gittiler. Bazıları ise onun hakkında biraz durakladılar. Ebu'l-Kâsım Kuşeyrî gibi ki şöyle demişti: Eğer Hak Teâlâ katında makbûl ise, halkın reddetmesi ile reddedilmiş olmaz. Ve eğer Hak katında reddedilmiş ise, halkın kabûlü ile makbûl olmaz"[20].

Bu beş kişinin vefat târihleri, Attâr'ın asrına yakındır ve sonuncusu Yusuf Hemedânî'dir. Şöyle ki: Ebû Saîd (ö. 440/1048), Kürregânî (ö. 450/1058), Kuşeyrî (ö. 465/1072-3), Fârmedî (ö.477/1084) ve İmâm Yusuf Hemedânî (ö. 535/1140-41).

Attâr'ın, aynı senelerde yaşayan Pîr-i Herât Abdullah Ensârî (ö. 481/1088), İmâm Muhammed Gazâlî (ö. 505/1111), Ahmed Gazâlî (ö. 520/1126), Aynu'l-kudât Hemedânî (ö. 525/1131) ve Ahmed Câmî Jendepîl (ö. 536/1141-2) gibi büyük sûfîleri eserinde zikretmediği halde Yusuf Hemedânî'den bahsetmiş olması, Hemedânî'nin o asırdaki şöhretine delil olduğu gibi, Attâr'ın ona hürmet ve ilgi gösterdiğinin de kanıtıdır.

Attâr, manzum eserlerinde de üç defa Yusuf Hemedânî'nin adını anmış, ondan söz ya da hikâye nakletmiştir. İki defa *Mantıku't-tayr*'da geçer:

Yusuf Hemedânî, asrın imâmı
Dünya sırlarının sâhibi, işleri gören[21]...
Yolu bekleyen Hemedanlı Yusuf
Sînesi pâktır, gönlü de âgâh[22]...
Bir defa da *İlâhînâme*'de adı geçer:
Yusuf Hemedânî, o her yerde gönül aydınlatan ışık
Birgün şöyle demiştir[23]...

Mecdüddîn Bağdâdî (ö. 607/1210) *Tuhfetü'l-berere*'de (yazma nüshası: Tahran Meclis Ktp., nr. 598) Hâce Yusuf'un adını üç kez hürmetle anıyor: Bir yerde şöyle diyor: "Meşâyıh, müridlerin terbiyesinde iki

meşhur zikri kullanmışlardır. Hâce Yusuf ve Ebû Necîb Sühreverdî Lâilâhe illallâh'ı, Ebû Saîd b. Ebu'l-Hayr da "Allah" zikrini tercih etmişlerdir". Bir başka yerde şöyle diyor: "Yusuf Hemedânî dâimî zikri tercih etti. Ebû Necîb Sühreverdî ise erbaîni ve iki halvet arasında dinlenmeyi tercih etti". Bir yerde de şöyle demeketdir: "Hâce Yusuf demiştir ki, eğer Mansûr-i Hallâc mârifeti hakkıyla bilseydi Ene'l-Hak yerine Ene't-türâb (ben toprağım) derdi".

Necm-i Râzî'nin *Mirsâdü'l-ibâd*'ında da Yusuf Hemedânî ile alâkalı bir hikâye nakledilmiştir:

"Hâce Yusuf Hemedânî'nin huzurunda bir şahıs hayretle anlatıyordu: Birgün Şeyh Ahmed Gazâlî'nin huzurundaydım. Tekkedeki sofrasında müridleriyle yemek yiyordu. O anda bir süre kendinden geçti. Tekrar kendine gelince dedi ki: Şu anda Hz. Peygamber'in geldiğini ve ağzıma bir lokma koyduğunu gördüm. Bunun üzerine Hâce Yusuf şöyle buyurdu: Bunlar, müridleri terbiye için yapılan gösterilerdir (hayâllerdir)"[24].

Câmî *Nefahât*'ta, İbn-i Arabî'nin eserlerinden nakille Hâce Yusuf hakkında bir hikâye nakletmiştir. Bu rivâyetin sıhhatini bilmiyorum ama mühim olan Evhadüddîn Kirmânî gibi bir büyüğün, İbn-i Arabî gibi başka bir büyüğün huzurunda o hikâyeyi anlatmış ve büyük şeyhin de onu kitabına kaydetmiş olmasıdır. Câmî'nin yazdığı şudur:

Şeyh Muhyiddîn İbn-i Arabî eserlerinden birinde diyor ki: 602 senesinde Şeyh Evhadüddîn Kirmânî Konya'da benim evimdeydi. Şöyle anlattı: Bizim memlekette, 60 yıldan fazla şeyhlik ve irşâd seccâdesinde oturmuş Hâce Yusuf Hemedânî adında bir şeyh vardı. Birgün tekkesindeyken gönlüne dışarı çıkma düşüncesi geldi. Oysa Cuma günü hâricinde dışarı çıkmak âdeti değildi. Ama bu düşünce ve istek kendisine ağır bastı. Nereye gideceğini bilmiyordu. Bir merkebe bindi ve Hak Teâlâ nereye dilerse oraya götürsün diye merkebin başını saldı. Merkep onu şehirden çıkardı, çöle girip harâbe hâlindeki bir mescide götürdü ve durdu. Şeyh aşağı inip mescide girdi. Burada başını içeriye çekmiş bir kişi vardı. Bir müddet sonra başını yukarı kaldırdı, heybetli bir gençti.

— Ey Yusuf! Bana bir mesele problem oldu, dedi ve anlattı. Şeyh o konuyu açıkladı, sonra şöyle dedi:

— Ey oğul! Bir sorunun olduğu zaman şehre gel, bana sor, beni bunca sıkıntıya sokma. Genç ona bakıp şöyle dedi:

— Bir sorunum olduğu zaman, her taş bana senin gibi bir Yusuf'tur.

Şeyh İbn-i Arabî şöyle diyor: Buradan anladım ki sâdık mürid, sıdk ve samimiyetiyle şeyhi kendine doğru hareket ettirebilir[25].

Bu hikâye Câmî'den önce Bâharzî'nin *Evrâdü'l-ahbâb*'ında (723'te te'lif edilmiştir) doğrudan Evhadüddîn Kirmânî'nin sözüyle ve İbn-i Arabî'yi zikretmeden nakledilmiştir[26].

Nefahât'ta ayrıca Necîbüddîn Ebû Saîd Ali b. Buzguş Şîrâzî'nin (ö. 678/1279) naklettiği bir hikâyeyi okuyoruz:

Şeyh Necîbüddîn Buzguş Şîrâzî buyurdu ki: Bir ara şeyhlerin sözlerinden oluşan bir cüz elime geçti. İnceledim, çok hoşuma gitti. Bunun kimin eseri olduğunu öğrenmek ve o zâtın diğer eserlerini de temin etmek istedim. Bir gece rüyamda heybetli, vakarlı, beyazlar içinde ve gâyet nûrânî bir pîrin tekkeye girdiğini gördüm. Abdest almak için abdesthâneye gitti. Güzel beyaz bir cübbe giymişti. Elbisenin üzerinde büyük harflerle ve altın suyuyla yazılmış âyete'l-kürsî vardı ve elbiseyi baştan başa kaplıyordu. Onun arkasından gittim. Cübbeyi çıkardı ve bana verdi. O cübbenin altına daha güzel ve yeşil bir cübbe giymişti. Aynı şekilde onun üzerinde de âyete'l-kürsî yazılı idi. Onu da bana verdi ve: Abdest alıncaya kadar bunları tut! dedi. Abdest alınca: Bu cübbelerden birini sana vereceğim. Hangisini istersin? diye sordu. Ben tercih yapmadım. Hangisini istersen ver, kabulümdür, dedim. Yeşil cübbeyi bana giydirdi, beyazı da kendisi giydi, sonra şöyle dedi:

— Beni tanıyor musun? Ben o cüzlerin sahibi ve aradığın kişi olan Yusuf Hemedânî'yim. O kitabın adı da ***Rütbetü'l-hayât***'tır[27]. Benim ondan daha güzel kitaplarım da var. Meselâ ***Menâzilü's-sâirîn*** ve ***Menâzilü's-sâlikîn***.

Uykudan uyanınca çok mutlu oldum[28].

Yusuf Hemedânî'nin hayâtına dâir, Abdülhâlik Gucdüvânî'ye nisbet edilen ***Sâhibiyye*** adında bir risâleyi merhûm Saîd Nefîsî, 1067'de yazılmış tek nüshaya istinâden ***Ferheng-i Îrân-zemîn***'de neşretmiştir[29].

Bu risâle dil ve üslûb yönünden karışık ve dağınık yazılmış eksik bir eserdir. Onda altıncı asrın eski ibârelerinin yanısıra Mâverâünnehr'in Farsça ve Türkçe ifâdeleri de görülmektedir. Genel olarak risâlede, Safevî devletinin ilk kuruluş yıllarındaki Mâverâünnehr halkının inançlarının kokusu duyulmaktadır.

Eserin muhtevâsındaki, Hâce Yusuf'un adı, nesebi[30], asrı[31], doğum yeri ve vefâtı[32] ile ilgili bilgiler apaçık hatâdır ve kabûlü mümkün de-

ğildir. Hâce'nin şahsiyeti ile ilgili bilgiler de, ***Rütbetü'l-hayât*** ile onunla muâsır ve asrına yakın kaynaklardan öğrendiğimiz gerçek şahsiyetinden farklıdır.

Risâle'deki bazı bölümler, Câmî'nin *Nefahât*'ındaki bilgilerle benzerlik göstermektedir. Belki Hâce Yusuf'un kaybolmuş risâlelerinden bazı sözleri alınmış ve iyi kalpli saf müridler tarafından pirlerine âid zannettikleri başka fikirlerle karıştırılmış olabilir. Ama risâle mevcûd hâliyle dokuz ve onuncu asırda yazılmış olmalıdır.

ESERLERİ ve FİKİRLERİ

İleride bahsedeceğimiz ***Rütbetü'l-hayât***'a ilâve olarak, merhûm Saîd Nefîsî, Hâce Yusuf'a Abdullah Ensârî'nin Arapça olan ***Menâzilü's-sâirîn*** adlı eserine yapılmış Farsça bir şerh isnâd etmektedir[33]. Nefîsî bunu söylerken hangi kaynağa dayandığını belirtmemiş. Ben bunun, Câmî'nin rivâyetindeki Necîbüddîn Buzguş'un rüyasında Hâce Yusuf'tan duyduğu söze dayandığını zannediyorum. Zîrâ yazma eserlerle ilgili kataloglarda böyle bir kitabın adı ve emâresi yok. Anlaşılan kaybolmuştur.

Hâce Yusuf Hemedânî'nin "*Keşf*..." adında diğer bir kitabı ya da risâlesi daha vardır ama maalesef o da kayıptır. Onun adı, Sümeyremî'nin ***Redd-i Risâle-i Isfahân-i Şemseddîn Muhammed Deylemî*** adlı eserinde geçmektedir[34].

Yusuf Hemedânî şöyle demişti: "Beden, kalp, ruh ve sırrın işlediği günahlardan dolayı tevbe etmek gerekir". Deylemî ise ona i'tirâz edip: "Günahı işleyen ruhtur. Bu yüzden sadece ruhun günahlarından tevbe etmek gerekir" demişti.

Takıyyüddîn Evhadî, tezkiresinde şu rubâîleri Hâce Yusuf'a nisbet etmiştir[35]:

Canını aşk yolunda eskiten kişi
Yârinden gayrısına meyletmemeli.
Âşık aşk yolunda şöyle olmalı:
Zihni cehennem ve cennetten uzak.

Ey seninle can bulduğum, halk için nefes gibi
Senin için din ve dünyâya heves etmişiz.
Herkese ılık ve sıcak bakarım ama
Herkesin soğukluğu banadır, o kadar.

Ey aşk! Mukaddes ruh senin evindir
Senin sevdâna mücerred akıl yetersizdir
Marifet cihânının seyyâhı yani gönül
Kederinin yüzünden eli başta, ayağı çamurda.

(Not: "M. Emîn Riyâhî Bey'in yukarıda bahsettikleri hâricinde Yusuf Hemedânî'ye âit henüz yazma hâlinde olan üç risâle daha vardır:

1. Risâle (der Âdâb-ı Tarîkat). İstanbul, Millet Ktp., A. E. Frs., nr. 1028, vr. 13a-14b, Farsça'dır[36].

2. Risâle (fî enne'l-kevne musahharun li'l-insân). İstanbul, Köprülü Ktp., F. A. Paşa, nr. 853, vr. 209a-212b. Arapça'dır. Bu iki risâlenin tercümesi, elinizdeki kitabın sonundadır.

3. Tasavvufî bir risâle (isimsizdir, katalogda: Risâle der Ahlâk ve Münâcât). İran, Sipehsâlâr Ktp., nr. 1797, vr. 42a-45b. Nasîhat türünde bir eser olup sünnete sarılmayı ve zühdü tavsiye eder[37].

Tahran Ün. Merkez Ktp., nr. 2114'teki tevhîdle ilgili Farsça bir sayfalık metin, müstakil risâle olmayıp muhtemelen Hemedânî'nin diğer eserlerinden bir parçadır". Mütercim).

Hâce Yusuf çalışkan ve aktif bir insandı. Bir köy köşesinden yükseldi ki o köyden bugün bir alâmet yoktur ve eğer Hâce'nin doğum yeri olmasaydı adı bile kalmazdı. O, uzun hayâtını yolculuk ve çalışmayla geçirdi. Bağdat Nizâmiye'sinde ders verdi, meclis kurdu. Hatta meclislerinde söyledikleri ve özellikle İbn-i Sekkâ hikâyesi târihî olaylar içinde kaydedildi. Sonra İran'ın doğusuna gitti ve Horasan'ın Ka'besi denen i'tibarlı bir tekke kurdu. 100 yaşına yakın bir zamana dek çalışma ve yolculuktan el çekmedi. Son yolculuğunda Merv ve Herat arasında iken âhiret yolculuğuna katıldı.

Tasavvuf dünyasında Hâce Yusuf'un sadâsını işitip ona bağlı birçok büyük pîri görünce ve Attâr'ın şiirlerinde onun fikirlerini yansıtan hikâyeleri okuyunca, zihnimizde Ebu'l-Hasan Harakânî, Ebû Saîd Mîhenî ve Baba Tâhir Hemedânî gibi hür ve özgür düşünceli, coşkulu, yüksek fikirli bir şeyh canlanıyor. O, Hucvîrî'nin ***Keşfu'l-mahcûb***'unda, ***Esrâru't-tevhîd***'de ve Attâr'ın ***Tezkiretü'l-evliyâ***'sında anlatılan önceki şeyhler gibi bir pîr idi. Onlar hâl ehliydi, lâf değil. Aşk ehliydi, tartışma ve akıl yürütmeci değil.

Ama hakîkat şudur ki, Yusuf Hemedânî'nin asrında düşünce sahasında bir değişme oldu. Gazneliler ve Selçuklular'ın mezhebî bir siyâset

sürdürmeleri, akâid esaslarında Eş'arîler'in hâkimiyeti, tutuculuk pazarının sıcaklığı, ilim ve fikir sahasındaki dar görüşlülük aynı zamanda tasavvufu da farklı bir hâl ve havaya bürümüştü. Bâyezîd Bistâmî ve Hüseyin Mansûr-i Hallâc gibi üç ve dördüncü asırların hür fikirli ve pervâsız sûfîleri geride kalmıştı. Bu asrın üç tasavvuf büyüğü olan Şeyh-i Câm (Ahmed Câmî), Pîr-i Herât (Abdullah Ensârî) ve İmâm Gazâlî muhâfazakârlığın tam örnekleri idiler. Hallâc ve Bâyezîd'in işi, Ebû Saîd Mîhenî'den daha kolaydı. Zîrâ Ebû Saîd minberde şiirden beyit okuyor diye devrin sultânına şikâyet ediliyordu. Nizâmiye gibi yeni medreselerin kuruluşu da, Selçuklu devletinin mezhebî siyâsetini güçlendiriyordu.

Sonra öyle değil mi ki, Hâce Yusuf, tutucu bir Eş'arî âlimi olan Ebû İshâk Şîrâzî'nin okulunda yetişmişti. Ve bu Ebû İshâk, Bağdat Nizâmiyesi'ni kuran ve onu Nizâmiye müderrisliğine tâyin eden hâmîsi Nizâmü'l-mülk'e karşı oldukça hürmetli idi ve şöyle yazmıştı: "Zâlimlerin (pâdişahların) en hayırlısının güzeli". Aynı Ebû İshâk, Horasan'a yaptığı heybetli yolculukta sûfî Bistâmî'nin ayağını öptü[38]. Bu, onda şerîat ve tarîkat ayrılığının az olduğunu gösteriyordu.

Yusuf Hemedânî'nin şahsiyet olarak İmâm Muhammed Gazâlî'ye benzediğini söylemiştik. Her ikisinin de büyük sûfî Ebû Ali Fârmedî'nin mürîdi olması tesâdüf değildir ve Fârmedî, Kuşeyrî ile Kürregânî'den terbiye görmüştür. İmâm Muhammed Gazâlî ve Hâce Yusuf Hemedânî'den her ikisi de büyük sûfî ve âlim idiler. Tasavvufu sâde ve süssüz sözler şeklinden, medreseli tarîkatı şeklinde şerîata uygun ve kuralları derlenmiş bir konuma getirdiler. Bahsedilen aynı yolda eğer Gazâlî eserlerinin çokluğu nedeniyle daha meşhur olmuş ise, Hâce Yusuf da daha çok mürid yetiştirmesi nedeniyle tasavvufî yönden daha öndedir ve tasavvuf adını sona erdirip tarîkatlar dönemine geçişi sağlama rütbesine sahiptir. Şu noktayı da göz önünde bulundurmak gerekir ki Yusuf Hemedânî, hayâta ve muhtemelen irşâda da Gazâlî'den on sene önce başlamıştır.

İbn-i Hallikân'ın ifâdeşine göre Yusuf Hemedânî, Ebû İshâk Şîrâzî'nin huzurunda fıkıh, mezheb ve ilm-i hilâfta (yani kelâmda ve ehl-i sünnet mezheplerinin teferruâtta ihtilâf ettiği konularda münâzara, tartışma ve delil getirme konusunda) zamânının önderi idi. Bu önceki tahsîlinin tesiri, yegâne eseri olan (!) *Rütbetü'l-hayât*'ta görülmektedir. *Rütbetü'l-hayât*'ta onun, tasavvufu tartışma ve delil getirme yoluyla an-

lattığını görüyoruz. Onun eseri Farsça tasavvufî eserler arasında kendi türünde ilklerdendir. Kendisi de tasavvufî eserleri Fars diliyle yazmaya yönelen mutasavvıfların ilklerindendir.

Hemşehrisi ve çağdaşı olup tamamen gönül, zevk, aşk ve harâret ehli olan Baba Tâhir-i Uryân'ın aksine, Yusuf Hemedânî tartışma ve delil ehli idi.

Onun muhâfazakârlık ve sertliğinin örneğini, İbn-i Sekkâ hikâyesinde iyice görüyoruz. Âciz bir fakîh suâl soruyor ve Hâce kızıp: "Sözünden küfür kokusu alıyorum, sen müslüman olarak ölmezsin" diyerek onu lânetliyor.

RÜTBETÜ'L-HAYÂT

Ondan geriye kalan yegâne (!) eser *Rütbetü'l-hayât*'tır ve hacim olarak küçük ise de, mânâ ve muhtevâ olarak kıymetlidir. Bu risâle insan hayâtı ve bu hayâtın farklı dereceleri hakkında soru cevap şeklinde yazılmıştır.

Şeyhe soruluyor, o da cevap veriyor: "Hayât, tesellî olmaktır. Herkesin tesellîsi ve huzûru farklı şekilde ve farklı şeyledir. Hayâtın en alt rütbesi ve en aşağı derecesi dünyâ ile tesellî olup oyalanmaktır. Bu, hayvanların hayâtına ve yaşayışına benzer. İnsanoğlu dünya malı toplamaktan kaçınmalı, perhizkâr olmalıdır. Hak Teâlâ'ya kavuşmak için mücâhede etmeli, nefsiyle savaşmalıdır. Maddî hayatta yeteri kadar ile yetinmek, insanı Hakk'a yönelişe hazırlayan sebeplerdendir. Bu, ilk adımdır".

Sonra müellif hayâtı üç dereceye (rütbeye) ayırıyor: İslâm ile yaşamak, îmân ile yaşamak ve ihsân ile yaşamak. Bu sonuncusu hayat derecelerinin en üstünü ve en değerlisidir. Bu arada müellif, mücâhede, fikir, zikir, gönül, düşünce, sır, ruh ve bunlar arasındaki farklılığı, insan karakterlerinin farklı farklı oluşunu, âyet, hadis ve büyüklerin sözlerinden delil getirme üslûbuyla anlatıyor.

Müellifin ifâdeleri temelde delil getirmeye dayanır. Ancak dostluk ve samimiyet kokusuyla ortaya çıkan sözler farklı bir hâl ve heyecâna dönüşür, ifâdeler vezinli bir şiir tarzına bürünür: "Sır dili ile, sır saklayanla birlikte şöyle diyor: Senin cemâlini görünce, senden başka kimseyi görmedim. Birçok insan önüme geldi, görmedim senden başkasını".

Buradaki ibâreler, yaygın olarak kullanılan bir nesir tarzı değildir. Bir tür vezin ihtivâ eder. Kâfiye olmasa bile redif vardır: "Senden başka-

sını" gibi. Esâsen mecliste konuşan ve hikâye anlatanların nesrinde, bazen vezinli ifâdeler kullanılmaktaydı.

Diğer bir nokta şudur ki, "sır dili" ta'bîri, bizi bu vezinli ifâdeler hakkında düşünmeye sevkediyor ve Pehlevî lehçelerinden biri olan Rey dilini akla getiriyor. Belki de bu kıta, aslında Hemedân ve Hâce Yusuf'un doğum yeri olan Bûzenecird Pehlevîce'siyle yazılmış idi ve Farsça'ya tercüme edildi.

Rütbetü'l-hayât'ın üslûbu sâde, olgun ve akıcıdır. Onun konuları başka bir kitaptan alınmış olmadığı için Hâce, sorulara cevap verirken yeni ve orjinal ifâdeler kullanmış, tabiî ki yeni deyimlere de ihtiyaç duymuştur. Netîcede eserinde yenilikler meydana gelmiştir:

1. Bu yeniliklerin en önemlisi masdar-ı murahhamların çok kullanılmış olması ise de, eserin hacmine göre bunlara göz yumulur: Canlıyı tanımak; varlıksız görünmek; ihtiyaç ölçüsüne; huzurun dönmesi; onun yemeğe dikkatli olması; anlamama suçu; konuşmaya ve ilmi anlatana; âyetleri görmek; düşünceleri görmek; görüş aynası; sıfatları tanımak.

2. İsm-i mekânın "gâh" ekiyle kullanılışı da çoktur: Huzur evi, dinlenme yeri; ünsiyet mekânı; parlayış yeri; baş köşe; seyir yeri; izleme yeri; cilve yeri; ayak basılacak yer; temizlik mekânı.

3. Pek bilinmeyen Arapça kelimeler az da olsa kullanılmıştır: Alışkanlık, heyecan, akıllı geçinenler, bunama, delilik, aldanmış, yağmurlu, sütunlar, nikahlanmış ve nikanlayan.

Bunların yanısıra beş ve altıncı asır yazı üslûbunun özelliklerine de lügat ve kural yönünden az çok riâyet edilmiştir: Peşpeşe birkaç cümlede aynı fiili tekrarlamak, ön ekli fiillerin çokluğu, ta'zîm ve hayret elifi'nin kullanılması, Arapça sıfatlardan ism-i masdar yapmak, Arapça isimlere Farsça çoğul ekleri getirerek çoğul yapmak gibi. Aynı mânâlı isim ve sıfatları birbirine atfetmek de bu eserin yeniliklerindendir ki *Kelîle ve Dimne*'de çokça görülmektedir.

Bu kitabın bildiğimiz yegâne nüshası, İstanbul (Süleymâniye Kütüphânesi içindeki) Ayasofya Kütüphânesi 2910 numaradaki[39] (varak: 257a - 289b) eski ve değerli bir mecmua içindedir. Mecmuanın tümü 367 varak olup hicrî 706 senesinde yazılmıştır. Kayıp ve yok olma felâketinden kurtulup 700 sene sonrasına gelebilmiş Farsça eski eserler hazinesinin en değerlilerinden biridir.

Benzeri az bulunan bu mecmua, eskiliğinin yanısıra, birçok bölümünün yegâne olmasıyla da önemlidir. Meselâ: Bu *Rütbetü'l-hayât*, Gazâlî'nin *Tuhfetü'l-mülûk*'u, Evhadüddîn Kirmânî'nin rubâîlerinin dîvânı ve Mecdüddîn Bağdâdî'nin bir risâlesi. Mecmuanın diğer bölümlerinin her biri de târihî olarak en eski ve en doğru risâleleri içermektedir. Meselâ Sadreddîn Konevî'nin iki risâlesi, Ahmed Gazâlî'nin *Ayniyye*'si ve Muhammed Gazâlî'nin *Nasîhatü'l-mülûk*'u. Ne yazık ki bu sonuncu eserin basımında merhûm Celâl Hümâyî bu mecmuaya ulaşamamıştır. O, yeni baskıda esas alınmaya lâyıktır.

Bu risâlenin adı mecmuada şöyle zikredilmiştir: Şeyh, kâmil, fâzıl, sultânü'l-ârifîn ve kudvetü's-sâlikîn Yusuf b. Eyyûb Hemedânî kuddise sirruh'un sözlerinden oluşan *Rütbetü'l-hayât* kitabı.

Nüsha, nesih hattıyla, okunaklı ve az hatalıdır. Yedinci asır ile sekizinci asrın ilk dönemlerinin imlâ özelliklerine sahiptir.

Kitabı anlama konusunda okuyucuların işini kolaylaştırmak gâyesiyle baskıda bugünkü yazı karakterine riâyet ettik. Şemsî 1345 (1966)'da bu risâlenin bir kopyasını bana veren Ayasofya Kütüphanesi yetkililerine teşekkürü bir borç biliyorum.

Dr. Muhammed Emîn Riyâhî

[1] *Tezkire-i Devletşâh*, Bârânî Yayınevi 1337, s. 107; *Mücmel-i Fasîhî*, I, 6; *Heft İklim*, *Urefâtü'l-âşıkîn* ve *Âteşkede-i Âzer*. *Tezkiretü'l-evliyâ*, *Evrâdü'l-ahbâb* ve *Nefahâtü'l-üns*'un bazı yazma nüshalarında da aynı karışıklık mevcuddur. Bu kitapların basımıyla bu hatâ günümüze kadar gelmiştir.

[2] *Mücmel-i Fasîhî*, yanlış olarak onun doğumunu 466 senesinin olayları arasında zikretmiş, doğum yeri olarak da yine yanlış olarak Merv-i Şâhicân'ı kaydetmiştir. Merhûm Nefîsî, herhangi bir kaynak göstermeksizin onun doğum târihini 492 olarak vermiş ise de bu açıkça hatâdır. Zîrâ Hâce Yusuf, metinde gördüğümüz gibi Ebû İshâk Şîrâzî'nin (ö. 476) talebesi ve Ebû Ali Fârmedî'nin (ö. 477) müridi idi.

[3] Sem'ânî'nin *Ensâb*'ı; *Mu'cemu'l-büldân*; *Târîh-i Gâzânî*, s. 20, 141, 215; *Mücmel-i Fasîhî* onu 535 senesi olaylarında Burûcird ehlinden saymış ise de, anlaşılan bu kâtip hatâsıdır.

[4] Hâce Muhammed Pârsâ'nın *Faslü'l-hitâb*'daki rivâyetidir (İstanbul Ün. Ktp. nüshası) ve o da Şerefüddîn Ensârî Buhârî'nin eserinden nakletmiştir.

[5] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 506 senesi olayları; Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, Haydarabad baskısı, 506 senesi olayları; Sıbt-ı İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, Haydarabad baskısı, 506 senesi olayları; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cinân*, Haydarabad baskısı, 535 senesi zeyli; İbn-i Hallikân bu olayı 516 senesinde diye zikretmiş ise de karıştırmıştır, belki kasdı 505 idi. bk. Fürûzânfer, *Şerh-i Ahvâl-i Attâr*, s. 325-329.

[6] Şeyhi San'ân hikâyesi, Gazâlî'nin *Tuhfetü'l-mülûk*'unda nakledilen Abdürrezzâk Sem'ânî'nin terceme-i hâlinden alınarak Fürûzânfer ve Mînovî tarafından tahkîk edilmiştir. Fürûzânfer, *Şerh-i Ahvâl-i Attâr*, s. 333 ve 346. *Tuhfetü'l-mülûk*, *Mecelle-i Dâniş-kede-i Edebiyyât* (Meşhed 1344), s. 295 (nşr. Muhammed Takî Dânişpijûh).

[7] *Tezkire-i Devletşâh*, Bârânî Yayınevi 1337, s. 107.

[8] Onun tam ismi, Sümeyremî'nin *Mîzânu ehli't-tarîka* adlı risâlesinde: Ebû Ahmed Abdullah b. Ali b. Mûsâ Cüveynî'dir.

[9] Anlaşıldığı kadarıyla kastedilen, Ebu'l-Hasan Büstî'nin müridlerinden Şeyh Hasan Sekkâkî Sımnânî'dir. Kendisine nisbet edilen Sekkâkiyye tekkesi Simnân'da idi. Alâüddevle Sımnânî de orada bulunmuş ve o tekkeye birçok arâziler vakfetmişti. *Nefahât*, Tahran 1336, s. 414. Abdürrefî' Hakîkat'ın *Târîh-i Simnân* adlı eserinden anlaşıldığına göre (s. 518) Sımnân'da bugün Makbere-i Pîr Alemdâr denen yer Sekkâkiyye adıyla da anılmaktadır.

[10] "*Mîzânu ehli't-tarîka*", Kastamonu İl Genel Kütüphânesi 2185 numaradaki, Sümeyremî'nin risâlelerini ihtivâ eden 657'de yazılmış bir mecmua içinde (varak: 1a - 5b) mevcuddur. Bu mühim mecmua hakkında ilk kez Ahmet Ateş bilgi vermiş ve makâlesinin tercümesi *Neşriyye-i Dânişkede-i Edebiyyât* (Tebriz, sy. 8, s. 278-282)'ta neşredilmiştir. Burada mecmuadaki yedi risâle şöyle sayılmıştır: 1. *Mîzânu ehli't-tarîka*;

2. *Keşfu'l-esrâr*; 3. *Sırru's-serâir*; 4. *Risâle-i Redd-i Isfahân-ı Şemseddîn Muhammed Deylemî*; 5. *Mârifetü'n-nefs*; 6. *el-Irşâd ilâ sebili'r-reşâd*; 7. *Mârifetü'n-nübüvve*. Ancak Ateş, ilk dört risâlenin yazarını bilememiş, sadece "ilk üç risâle aynı sûfînin kaleminden çıkmıştır" diyebilmiştir. Diğer taraftan Îrec Efşâr Bey Tahran Üniversitesi Merkez Kutuphânesi'ndeki (mecmua no: 7041) daha yeni bir nüshadan Ebû Ca'fer Muhammed Kâtib'in *Şerâit-i Mürîdî* adlı risâlesini neşretmiştir (*Ferheng-i Îrân-zemîn*, c. 14, s. 321-328). Türkiye'deki *Mîzânu ehli't-tarîka* hakkında anlatılanlarla bu risâleyi karşılaştırdığımızda ikisinin de aynı eser olduğunu anlıyoruz. Onun doğru adı, Türkiye nushasına göre *Mîzânu ehli't-tarîka*'dır. Yazarının da tam ismi (ki Îrec Efşâr Bey'in neşrinde kısa verilmiştir): Muvaffakuddîn Ebû Ca'fer Muhammed b. Ebû Zeyd b. Abdurrahman b. Ali Kâtib Sümeyremî'dir. Mecmuadaki yedi risâlenin tümü ona âiddir. Bu Sümeyremî, Ekmelüddîn Ebu'l-Fezâil Muhammed b. İsmâil b. Ebu'l-Kâsım b. Mümşâd Nuhî adındaki bir şeyhin müridi, o Ebû Sâlih Abdullah et-Tabakî er-Rûmî'nin, o da Hâce Yusuf Hemedânî'nin müridi idi.

11 Saîd Nefîsî *Târîh-i Nazm u Nesr*'de onun vefat târihini 8 Muharrem Perşembe olarak yazmıştır. Bu ay ve günü *Risâle-i Sâhibiyye*'den aldığı anlaşılmaktadır. Ancak bu risâle bizce mu'teber değildir.

12 *Târîh-i Nazm u Nesr*, s. 2.

13 "Bere" yani kuzu kelimesinin Arapça'sı olan "Barak" kelimesine nisbet edilmiştir. Zîrâ atalarından bazıları koyun sahibi idiler ve kuzu satıyorlardı (Sem'ânî, *el-Ensâb*).

14 Sam'ânî, *el-Ensâb*.

15 Mehmed Fuad Köprülü'nün tahminidir.

16 *Mantıku't-tayr* (nşr. Sâdık Gevherîn), s. 142.

17 Fuad Köprülü, "Ahmed Yesevi" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul baskısı.

18 Saîd Nefîsî'nin tashîhiyle neşredilmiştir: *Ferheng-i Îrân-zemîn*, c. 1, s. 78-101.

19 *Tezkiretü'l-evliyâ* (nşr. Muhammed İsti'lâmî), s. 8.

20 Aynı eser, s. 583.

21 *Mantıku't-tayr* (nşr. S. Gevherîn), s. 184.

22 Aynı eser, s. 202.

23 *İlâhînâme* (Fuâd Rûhânî), s. 94.

24 *Mirsâdü'l-ibâd* (Büngâh-ı Tercüme ve Neşr-i Kitâb baskısı), s. 297.

25 *Nefahât* (Tahran 1336), s. 375-6.

26 Ebu'l-Mefâhir Yahyâ Bâharzî, *Evrâdü'l-ahbâb* (nşr. Îrec Efşâr), Tahran Üniversitesi baskısı, s. 72.

27 *Nefahât*'ın Tahran baskısında *Zübdetü'l-hayât* ya da *Zînetü'l-hayât* şeklinde kaydedilmiş ise de şüphesiz hatâdır. Çünkü risâlenin metni önümüzdedir ve hayâtın derecelerinden, rütbelerinden bahsetmektedir.

28 *Nefahât*, s. 376.

29 *Ferheng-i İrân-zemin*, c. 1 (sene: 1332), s. 78-101.

30 Gulunç bir seceredir: Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Abdulvâhid b. Abdulbâsıt b. Zamzam...!

31 Onun doğum târihini 420 olarak kaydediyor, öte yandan Abdülhâlik Gucduvânî'nin (ö. 575) risâlesinin sonunda 600 senesinde onun ayağını öpme şerefine nâil olduğunu ve Kâşgar pâdişâhı Yusuf b. Karahan'ın intisâb için onun dergâhına geldiğini söylüyor.

32 Doğumu Hemedân'ın Guneyme mahallesinde, vefatı Semerkand'da.

33 *Târîh-i Nazm u Nesr der İrân*, s. 718.

34 Sumeyremî'nin risâlelerinden dördüncüsü, bk. 10. dipnot.

35 *Ka'be-i İrfân*'dan nakildir (Kitâbhâne-i Millî-yi Melik, nr. 3887). Ahmed Gülçîn Meânî Bey bu nüshanın *İrfânü'l-âşıkîn*'den seçilmiş bir özet olduğunu yazmışlardı (*Târîh-i Tezkirehâ-yı Fârsî*, II, 35). Aziz dostum Dr. Mehdî Dırahşân da ***Bozorgân ve Sühan Serâyân-ı Hemedân*** adlı eserinde Hâce hakkında bir tercüme-i hâl yazmış ve 139. sayfada rubâîleri neşretmişlerdi.

36 Bu risâlenin diğer iki nüshası Pakistan'dadır ve biri Necmeddîn Kübrâ'ya nisbet edilmiştir. bk. Ahmed Münzevî, ***Fihrist-i Müşterek-i Nüshahâ-yı Hattî-yi Fârsî-yi Pâkistân***, İslâmâbâd 1984, III, 1917.

37 bk. Ahmed Münzevî, ***Fihrist-i Nüshahâ-yı Hattî-yi Fârsî***, Tahran 1349/1970, II, 1169; Nâsır Guzeşte, "Ebû Ya'kûb Hemedânî", ***Dâiretü'l-Maârif-i Bozorg-i İslâmî***, Tahran 1373 hş., VI, 430-432.

38 İbnü'l-Esîr, 475 senesi olayları, c. 10, s. 126.

39 ***Defter-i Kitâbhâne-i Ayâsofya***, İstanbul 1304 h.k., s. 373.

Önsöze Ek

MAKÂMÂT-I YÛSUF HEMEDÂNÎ HAKKINDA

Hâce Yusuf Hemedânî'nin ahvâlini ve ahlâkını konu alan ***Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî*** adlı eser, Abdülhâlik Gucdüvânî'ye nisbet edilmekte olup içindeki bazı bilgiler diğer kaynaklarla çeliştiği için farklı yorumlara sahne olmuştur.

Fuad Köprülü, eserin bazı yönlerine temas ettikten sonra şöyle der: "Bütün bu mülâhazalar neticesinde, Yusuf Hemedânî'yi pek canlı bir şekilde yaşatan bu risâlenin Abdülhâlik Gucdüvânî tarafından yazıldığına, yalnız, elimizde mevcud nüshanın muhtelif müstensihler elinden geçe geçe bozulup bazı değişikliklere uğradığına hükmediyoruz"[1]. Eseri ***Risâle-i Sâhibiyye*** adıyla neşreden Saîd Nefîsî, onun Gucdüvânî'ye âidiyetinde hiç şüphe etmediği gibi, diğer kaynaklarla çelişen bölümleri yorumlamak için de gayret sarfetmemiştir[2]. Hamid Algar, ***Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî*** hakkında: "Gucdüvânî'nin kaleme aldığı bu eser, gerçeğe yakınlık noktasında diğer kaynaklardan daha üstündür" der[3].

Öte yandan Ali Asgar Muîniyân[4], Abdülhüseyin Zerrînkûb[5] ve M. Emîn Riyâhî[6] gibi araştırmacılar eserin Gucdüvânî'ye âidiyetinde ve dolayısıyla sıhhatinde şüphe etmişlerdir. Yusuf Hemedânî hakkında bir makâle yazan Wilferd Madelung ise *Makâmât* ile diğer kaynaklar ara-

sındaki rivâyetleri uzlaştırma çabalarının temelsiz olduğunu ileri sürüp, Gucdüvânî'nin muhtemelen Hemedânî ile hiç görüşmediğini iddia etmiştir[7].

Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî'nin bilinen dört nüshası vardır:

1. Saîd Nefîsî tarafından tek nüshaya istinâden ***Risâle-i Sâhibiyye*** adıyla neşredilmiştir[8].

2. Harîrîzâde Kemâleddîn Efendi'nin ***Tibyânu vesâili'l-hakâik fî beyâni selâsili't-tarâik*** adlı eserinin içinde[9] (I, 379a-389b). Bu nüsha, Nefîsî'nin neşrettiğinden daha sağlamdır.

3. Taşkent'te, Özbekistan Fenler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Ktp., nr. 2533, vr. 20-37. Mahmud Hasanov'un kaleme aldığı ***Hâce-i Cehân Hâce Abdulhâlik Gicduvânî*** (Taşkent 1994) adlı Özbekçe eserde özetlenen Makâmât (s. 18-22), bu nüshaya istinâd etmiş olmalıdır.

4. Molla Abdülhakîm'in derlediği ve Îrec Efşâr'ın neşrettiği Farsça *Kandiyye*'de muhtasar olarak nakledilmiştir (Tahran 1955, s. 6-16).

Makâmât, eskiden beri Hâcegân ve Nakşbendî muhitlerinde bilinen ve az çok kullanılan bir kaynaktır. Anonim bir eser olan ***Makâmât-ı Abdülhâlik Gucdüvânî ve Ârif Rîvgerî*** adlı risâlenin başlangıcındaki Gucdüvânî'nin babasıyla ilgili birkaç sayfalık bilgi, tamamen ***Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî***'den kopya edilmiştir[10]. Bir Hâcegân dönemi eseri olan *Meslekü'l-ârifîn*'in başındaki "emmâ ba'd" ifâdesinden sonraki cümleler, ***Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî***"nin başlangıcı ile aynıdır[11]. ***Reşahât***'ta da şöyle bir ifâde yer alır: "Hazret-i Hâce Abdülhâlik Gucdüvânî'nin eserlerinden birinde zikredildiğine göre, o şöyle buyurmuştur: 22 yaşında iken Hâce Hızır (a.s) beni büyük şeyh Yusuf Hemedânî'ye havâle ettiler"[12]. Bu cümle ***Makâmât***'tan nakledilmiştir[13]. Hicrî 11. asır Nakşî metinlerinden ***Matlabu't-tâlibîn***'de Yusuf Hemedânî anlatılırken ***Makâmât***'taki cümleler aynen alınıp özetlenmiştir[14].

Şimdi ***Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî***'nin diğer kaynaklarla çelişen noktalarına kısaca temâs edelim. Esâsen "diğer kaynaklar" diye kasdettiğimiz, Ebû Sa'd es-Sem'ânî'nin (ö. 562/1167) ***el-Ensâb***[15] ve ***Zeylü Târîhi Bağdâd***[16] adlı eserleri ile, bunlardan istifâde eden diğer târih ve tabakât kitaplarıdır[17].

1. Adı: Hâce'nin adı ***Makâmât***'ın bazı yerlerinde Ebû Yûsuf Hemedânî[18], bazı yerlerinde ise Yûsuf Hemedânî[19] olarak geçer. Aynı risâle içinde ayrı kullanımların oluşu, müstensihlerin dikkatsizliği ile yorumlanmalıdır.

2. Nesebi: Sem'ânî'nin *el-Ensâb*'ında nesebi, Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Eyyûb b. Yûsuf b. Hüseyin b. Vehre şeklinde kaydedilmiştir[20]. *Makâmât* nüshalarında ise daha farklı bir şecere göze çarpar: (Ebû) Yûsuf b. Ya'kûb b. Abdülvâhid b. Abdülbâsıt... *Tibyân* içindeki *Makâmât* nüshasında Ebû Hanîfe'ye, *Risâle-i Sâhibiyye* adıyla neşredilen nüshada ise Âdem (a.s)'a kadar çıkan soy şeceresi, *Kandiyye* içinde neşredilen muhtasar nüshada yoktur. Bu şecere, mutaassıb bir hanefî müstensih tarafından uydurulup eklenmiş olmalıdır. Saîd Nefîsî de bu tür şecerelerin uydurma olduğu kanâatindedir[21].

3. Doğum yeri ve târihi: *el-Ensâb*'da Hemedân'ın Bûzenecird köyünde, h. 440 veya 441 senesinde doğduğu kaydedilmiştir. *Makâmât*'ta ise Hemedân'ın Guneyme mahallesinde doğduğu nakledilir[22] ve doğum târihi dolaylı yolla h. 420 olarak gösterilir[23]. Bu farklılık *Makâmât* yazarı ya da müstensihlerinin yanlış bilgisine dayanıyor olabilir. Bu konularda Sem'ânî'nin verdiği bilgilere i'timâd etmek daha doğrudur. Zîrâ Sem'ânî kendisini bu işe vakfetmiş dikkatli bir yazardır ve gerek Yusuf Hemedânî, gerekse halîfelerinden Hasan Endakî ile bizzat görüşüp istifâde etmiştir[24].

4. Vefât yeri ve târihi: Sem'ânî onun 535/1141 senesinde Herât ile Merv arasındaki Bâmeîn kasabasında vefât ettiğini, cenâzesinin Merv'e taşınıp oraya defnedildiğini söyler. *Makâmât*'ta ise Semerkand'ın Gâtfer semtinin Hoşrûd mahallesi'ndeki evinde medfûn olduğu kaydedilmiştir[25]. Semerkand türbeleri hakkında bilgi veren *Semeriyye* ve *Kandiyye* adlı eserlerde Yusuf Hemedânî'nin kabrinden söz edilir[26]. *Nefahât*, *Reşahât* ve diğer tüm Nakşî metinlerinde Sem'ânî'nin verdiği bilgiler esas alınıp kabrin Merv'de olduğu kaydedilmiştir. Hattâ *Makâmât*'taki bilgilere i'timâd edip aynen özetleyen *Matlabu't-tâlibîn* müellifi bile kabrin Merv'de olduğu kanâatindedir[27]. Günümüz araştırmacılarından Hamid Algar, kabrin yeri probleminin henüz çözülemediğini söyler[28]. *Kandiyye*'de Yusuf Hemedânî ya da benzer isimde dört kişinin varlığından bahsedilmektedir. Muhtemelen benzer isimde başka bir şahsın kabri Yusuf Hemedânî'nin kabri zannedilip halk arasında kabul görmüş ve *Makâmât*'a ilâveler yapan müstensih tarafından Gucdüvânî'nin üslûbuyla risâleye eklenmiş olabilir.

Vefât târihi meselesine gelince; *Makâmât*'ta Hemedânî'nin 28 Muharrem Perşembe günü vefât ettiği nakledilmiş ancak sene zikredilmemiştir[29]. Daha önce 504/1110 senesinden bahsedilmiş olması[30], bazı

araştırmacılar tarafından[31] vefâtın o sene akabinde (h. 505) olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Oysa burada sarâhat yoktur.

5. Cehrî-hafî zikir meselesi: *Makâmât*'ta, Yusuf Hemedânî'nin cehrî zikir yapmadığı, hafî (sessiz) zikir yaptığı, hattâ onun döneminde cehrî zikrin olmadığı ifâde edilmiştir[32]. ***Reşahât*** ve ***Hazarâtü'l-kuds*** gibi Nakşî metinlerinde ise Yusuf Hemedânî'nin cehrî zikir yaptığı ancak Gucdüvânî'ye hafî zikri telkîn eden kişi Hızır (a.s) olduğu için onu değiştirmediği beyân edilir[33]. Hemedânî'nin cehrî zikir yaptığı, Yesevî kaynaklarınca da doğrulanır[34]. *Makâmât*'taki bu farklı ifâde, Hemedânî'den sonra Yesevîyye ve Hâcegân adlarıyla devam eden tarîkattaki cehrî hafî münâkaşaları neticesinde, hafî kola mensub bir mürid tarafından bilinçli bir şekilde eklenmiş olmalıdır.

6. Hicrî 600 yılı meselesi: Gucdüvânî'nin vefât târihi olarak genellikle h. 575 senesi kabûl edilir. Oysa ona isnâd edilen *Makâmât*'ın sonunda h. 600 senesine âid bazı olaylar nakledilmiştir[35]. Ancak bunlar, *Makâmât*'ın bittiğini ifâde eden "temmet" kaydından sonra yazılmış olduğu için sonradan eklendiği anlaşılmaktadır.

Netîce olarak *Makâmât* hakkında şunları söyleyebiliriz:

Sultan Sencer b. Melikşâh, Yusuf Hemedânî'nin ahlâk ve ahvâlini ihtivâ eden bir risâle (mektup) yazılıp kendisine gönderilmesini ricâ etmiş[36], bunun üzerine kaleme alınan risâle, Hemedânî'nin vefâtından sonra muhtemelen Gucdüvânî tarafından ikmâl edilerek ***Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî*** meydana getirilmiştir. Sonraları bazı düşüncelerle müstensihler tarafından yeni ilâveler yapılan eser, bu son şekliyle günümüze ulaşmıştır. "Bazı düşünceler" ifâdesiyle kasdettiğimiz hususlar üç noktada odaklanır: Sünnîlik, Hanefîlik ve hafî zikir.

Hicrî altıncı asır ve sonrasında bazı tarîkatların şiî muhitlerde hızla yayılması, bu tarîkatların Alevî neşveye sâhip olup Hz. Ali'ye ulaşan silsileler beyân etmeleri ve Vefâiyye gibi tarîkatların zuhûr edişi, Mâverâünnehr sünnîlerini Alevîlik kokmayan bir tarîkat ve silsile te'sîsine itmiş, bu sebeple Hz. Ebû Bekir'e ulaşan bir tarîkat silsilesi ***Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî*** ile gündeme getirilmiş olabilir[37].

O dönemde Horasan bölgesi, Hanefî - Şâfiî mücâdelesine sahne oluyor, Nizâmiye Medreseleri'ni kuran Selçuklu devleti genellikle Şâfiî ve Eş'arîleri destekliyordu. O bölgedeki sûfîlerin çoğu da Şâfiî idiler[38] Böyle bir dönemde meşhur bir sûfînin Hanefî olması, Hanefîler için fevkalâde önem arzetmekteydi ve bazı insanlar, bunun propagandasını

daha iyi yapabilmek için o sûfîye, Ebû Hanîfe'ye ulaşan bir şecere isnâd etmekten çekinmediler.

Yûsuf Hemedânî'nin halîfelerinden Ahmed Yesevî, zikr-i erre adıyla cehrî zikre, diğer halîfesi Gucdüvânî ise zikr-i dil (kalp zikri) adıyla hafî zikre yönelmişlerdi. Yesevî'nin takipçileri, büyük şeyhleri Hemedânî'nin de cehrî zikir yaptığını savunuyor, buna karşı Gucdüvânî'nin takipçileri aksini iddiâ ediyor ve *Makâmât*'a öyle yazıyorlardı. Ancak sonraları Hâcegân'dan Mahmûd Encîrfağnevî (ö. 715/1315-16 ?) ve halefleri cehrî zikre meyletmiş, ayrıca *Reşahât* gibi temel Nakşî metinlerinin uzlaşmacı üslûbu sâyesinde hafî-cehrî meselesi önemli bir mesele olmamıştır[39].

Sem'ânî ve tâkipçilerinin Yusuf Hemedânî hakkında verdikleri bilgiler, onun tasavvufî şahsiyetini yansıtmada yetersizdirler. Oysa *Makâmât*, Hemedânî'nin davranışlarını ve ahlâkını çok canlı bir şekilde günümüze aktarır, onun tasavvufî dünyasını detaylarıyla birlikte önümüze koyar. Bu yüzden Yusuf Hemedânî'yi tanımak için *Makâmât* kaçınılmaz bir kaynaktır. Önemine binâen bu eserin tercümesini sunuyoruz. Ardından Hemedânî'nin eserleri gelecektir.

Necdet Tosun

[1]Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1981, s. 68.

[2]bk. Saîd Nefîsî, "Risâle-i Sâhibiyye Önsözü", *Ferheng-i Îrân-zemîn*, I, (1332/1953), s. 70-78.

[3]Hamid Algar, "Abû Ya'kûb Hamadânî", *Encyclopaedia Iranica*, London 1985, I, 396.

[4]Ali Asgar Muîniyân, *Reşahât-ı Aynü'l-hayât* Önsözü, Tahran 2536/1977, I, 49 (dipnot: 2).

[5]Abdülhüseyin Zerrînkûb, *Dünbâle-i Custicû der Tasavvuf-i Îrân*, Tahran 1369, s. 207.

[6]M. Emîn Riyâhî, *Rütbetü'l-hayât* Önsözü, Tahran 1362/1983, s. 16-17.

[7]Wilferd Madelung, "Yûsuf al-Hamadânî and the Naq_bandiyya", *Quaderni di Studi Arabi*, 5-6 (1987-1988), s. 499-509.

[8]Abdülhâlik Gucdüvânî, "Risâle-i Sâhibiyye" (nşr. Saîd Nefîsî), *Ferheng-i Îrân-zemîn*, I, (1332/1953), s. 78-101.

[9]Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, nr. 430.

[10]bk. *Makâmât-ı Abdülhâlik Gucdüvânî ve Ârif Rîvgerî* (nşr. Saîd Nefîsî), *Ferheng-i Îrân-zemîn*, II/1 (1333/1954), s. 1-2; *Risâle-i Sâhibiyye*, s. 94-96.

[11]bk. Muhammed b. Ahmed b. Es'ad Buhârî, *Meslekü'l-ârifîn*, İstanbul Ün. Merkez Ktp, FY, nr. 185, vr. 5b ve Abdülhâlik Gucdüvânî, *Risâle-i Sâhibiyye*, s. 78-79.

[12]Ali b. Hüseyin Safî, *Reşahât-ı Aynü'l-hayât* (thk. Ali Asgar Muîniyân), Tahran 1977, I, 36.

[13]Gucdüvânî, *Risâle-i Sâhibiyye*, s. 96.

[14]Ebu'l-Abbâs Muhammed Tâlib, *Matlabu't-tâlibîn*, Özbekistan Fenler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Ktp., nr. 80, vr. 16a-17a.

[15]Beyrut 1988, I, 412.

[16]Yazma bir nüshası: Leiden Or. 29 (2)'de bulunmaktadır.

[17]Meselâ bk. Şemseddîn Muhammed ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Beyrut 1985, XX, 66-69. *Nefahât* ve *Reşahât* da kısmen bu gruba girer.

[18]bk. *Risâle-i Sâhibiyye*, s. 79, 83; *Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî* (*Tibyânu vesâil* içinde), I, 379a.

[19]*Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî* (*Tibyânu vesâil* içinde), I, 379a, 380a, 386b; *Makâmât* (*Kandiyye* içinde), s. 6, 14.

[20]Sem'ânî, *el-Ensâb*, Beyrut 1988, I, 412.

[21]Saîd Nefîsî, *Risâle-i Sâhibiyye* Önsözü, s. 73.

[22]*Risâle-i Sâhibiyye*, s. 85.

[23]*Risâle-i Sâhibiyye*, s. 84. Burada h. 504 senesinde, şeyhin ömründen 1009 ay ve 26 gün (84 sene) geçtiği söylenir.

[24]Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 217, 412.

[25]*Risâle-i Sâhibiyye*, s. 85. *Tibyân*'daki *Makâmât*'ta Yusuf Hemedânî'nin vefâtı anlatılırken: "Semerkand büyükleri orada hazır idiler" denir (I, 388b).

[26]Ebû Tâhir Semerkandî, *Semeriyye* (nşr. Îrec Efşâr), Tahran 1343, s. 66; Molla Abdülhakîm (drl.), *Kandiyye* (nşr. Îrec Efşâr), Tahran 1955, s. 6, 16.

[27]Muhammed Tâlib, *Matlabu't-tâlibîn*, vr. 17a.

[28]Hamid Algar, "Abû Ya'kûb Hamadânî", *EIr*, I, 396.

[29]*Risâle-i Sâhibiyye*, s. 97.

[30]*Risâle-i Sâhibiyye*, s. 84.

[31]Fuad Köprülü, *Türk Edebiyâtında İlk Mutasavvıflar*, s. 67-68 (dipnot: 20).

[32]*Risâle-i Sâhibiyye*, s. 85; *Makâmât* (*Tibyân* içinde), I, 382b.

[33]Safî, *Reşahât*, I, 36; Bedreddîn b. İbrâhîm Sirhindî, *Hazarâtü'l-kuds (I)*, Özb. Fenler Ak. Şark. Ens. Ktp., nr. 76, (cild-i evvel) vr. 75b-76a.

[34]Muhammed Âlim Sıddîkî, *Lemehât min nefahâti'l-kuds* (nşr. Muhammed Nezîr Rânchâ), Lahor 1986, s. 41. Bu eserin bir nüshasını lütfeden aziz dostum M. Nezîr Rânchâ Bey'e teşekkürü bir borç biliyorum.

[35]*Risâle-i Sâhibiyye*, s. 99,100; *Makâmât* (*Tibyân* içinde), I, 388b, 389a.

[36]bk. *Risâle-i Sâhibiyye*, s. 82-84.

[37]Bekrî silsile için bk. *Risâle-i Sâhibiyye*, s. 81; Kasım Kufralı, *Nakşbendîliğin Kuruluş ve Yayılışı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Türkiyat Ens. Ktp., nr. 337, s. 22-23.

[38]bk. Wilferd Madelung, *agm.*, s. 509.

[39]Hafî - cehrî meselesi bu iki tarîkat arasında önemli bir sorun olmamışsa da, ulemânın cehrî zikre itirazları, Yesevîleri sonraki asırlarda bile savunma ihtiyâcına itmiş ve bu konuda müstakil eserler kaleme alınmıştır. Meselâ: Muhammed Şerîf el-Hüseynî, *Huccetü'z-zâirîn*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 372, vr. 1b-203b.

I. Kısım

MAKÂMÂT-I YÛSUF HEMEDÂNÎ

Bismillâhirrahmânirrahîm

İlâhî! Sıfatlarının en seçkini, celâlinin yüceliği, peygamberlerinin azameti, şehidlerin kanı ve mümtâz kullarının nefesi (ya da canı) hürmetine senden ilimde artış, rızıkta bereket, ölmeden önce tevbe, ölürken bağışlanma, öldükten sonra rahat, Cehennem'den kurtulma, Cennet'e girme ve dünya ve âhirette âfiyet diliyoruz.

Ahadiyyet sarayı kullarının en zayıfı, Samediyyet mertebesi âcizlerinin en güçsüzü **Abdülhâlik b. Abdülcemîl** (Allah onu sâliklerin gâyelerine ve âriflerin makâmlarına ulaştırsın, âmîn) diyor ki: Aldanış, neşelenme, nefsânî duyguların ve şeytânî vesveselerin gâlip gelme zamanı olan gençlik yıllarında bu fakîrin gönlüne ansızın "*Lütuf Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir*"[1] âyetinin cezbesi ve hakîkatı arama (müridlik) isteği doğdu. "Allah şerefli işleri sever" cümlesinin gereği ve "Allah ile sohbet et (eğer Allah ile sohbet edemiyorsan Onunla sohbet edenlerle sohbet et)" sözünü idrâk etmenin azmi beni kararlı hâle getirdi. Gaybın ilhâm vericisi, bu çâresizin düşünce sayfasına hidâyet kalemiyle şunu nakşediyordu: Bu (ilâhî) ikramlara ve nasibe kavuşmak, bu saâdete ulaşmak, gerçek bir sûfîye tâbi olmadan ve şefkatli bir efendinin peşine düşmeden mümkün değildir. "Kim birşeyi ister ve ciddiyetle azmederse onu elde eder" sözünün doğru hükmü ve "*Allah dilediği insanı nûruna*

ulaştırır"[2] nişânı üzere, müridlik başımı, o velîlik kubbesi, hidâyet ka'besinin saf kulu, mürşid-i samadânî Şeyh Yusuf Hemedânî'nin ayağına koydum. Müridlik dergâhında i'tikâf edenlerle ve o hakîkat hânedânında sevgi dergânın yüksek eşiğine yapışanlarla birlikte bu yola girdim. Bir süre bu doğru yolda, o tarîkat seyyâhı ve hakîkat denizinin dalgıcı, peygamberlerin efendisi (a.s)'ın şerîatına uyan, gayb sırlarını keşfeden (Ebû) Yûsuf b. Ya'kûb b. Abdülvâhid b. Abdülbâsıt b. Zamzam (Tamtam) b. Bâkır b. Muhammed b. İsmâîl b. Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit... efendimize uyma yoluna, niyet, tâbi olma ve muhtaçlık ayağımı bastım. Hızır (a.s)'ın havâle ve tavsiyesiyle o evliyâlar sultânı, bu âciz zayıfı ve güçsüz fakîri kalp zikrinin telkîni ile şereflendirdi.

Aynı şekilde tüm insanların, padişah, vezir, âlim, zâhid, derviş, avâm ve havâs herkesin bu büyük efendi ve âlim-i rabbânî Şeyh Yusuf Hemedânî'ye tâbi olmaları gerekir. Çünkü bu azîz şeyh kesinlikle Hz. Peygamber (a.s)'ın dînine muhâlefet etmemişlerdir. Sahâbe, tâbiûn, tebe-i tâbiûn ve selef-i sâlihîne uyarak yaşamışlardır. Hemedân şehrinde ve bulundukları diğer yerlerde dâimâ şu mübârek sözü söylüyorlardı: "Doğru yol, Allah rasûlü Hz. Muhammed'in yoludur. Çünkü âlemin efendisi şöyle buyurmuşlardır: *Ey Ebû Hüreyre! İnsanlara benim yolumu (sünnetimi) öğret ve sen de amel et ki kıyâmet gününde ışık verecek bir nûra kavuşasın*".

Hz. Peygamber (a.s)'ın işâreti bu olduğu için, yolu pâk olan bu büyük şeyh de dostlarını ve kendisine uyanları yani Hâce Hasan Endakî, Hâce Abdullah Barakî, Hâce Ahmed Yesevî, Hâce Alyâne (?), bu fakîr Abdülhâlik b. Abdülcemîl ve hizmette bulunan diğer dervişleri nebevî şerîat caddesine çağırıyorlardı. Nefsânî arzulara uymaktan, bid'attan, şerîata muhâlefetten, bâtıl ve fitne ehli insanların yolundan ve mukallidlerin taklîdinden sakındırıyor, îkâz ediyorlardı. Bu azîzlerin yolu tüm âfetlerden arınmıştır. Onda ne ta'tîl rengi, ne de teşbîh kokusu vardır (Allah'ın sıfatlarını inkâr etmezler ve Onu başka şeye benzetmezler). Aksine sırf hidâyet ve ma'rifet nûrudur.

Şeyhimiz mübârek sözleriyle şöyle buyurdular: Bu yol, Hz. Ebû Bekir Sıddîk (r.a)'ın yoludur. Asır be-asır bize ulaşmıştır ve tâ kıyâmete dek devâm edecektir. Bu yüzden tüm mü'minler ve sâlikler bu seçkin yola tâbi olmalı, bu hânedân ile sohbet etmeli, onların yoluna sülûk edip onlarla bulunmaktan ve ünsiyetten uzak kalmamalıdırlar.

Şâhzâde Kusem b. Abbâs'ın makâmında (kabrinde) de şöyle buyurdular: "Kim ki bu yol üzere amel eder ve ona sarılırsa, şüphesiz tüm karanlıklardan emîn olur ve bid'at denizinin dalgasından kurtulur". Sonra şöyle buyurdular: Ey Abdülhâlik! Bilesin ki, Hak yolunun yolculuğu yani sülûk iki kısımdır: Sülûk-i zâhir ve sülûk-i bâtın. Sülûk-i zâhir, dâimâ ilâhî emir ve yasaklara riâyet etmek, imkân ölçüsünde dînî ölçüleri muhâfaza etmek ve nefsin arzularından kaçınmaktır. İkinci kısım olan sülûk-i bâtın ise, kalbi temizlemeye çalışmak ve nefsânî kötü sıfatları yok etmek için gayret sarfetmektir. Bâtın temizliği dedikleri işte budur. Kalp zikrinde sınırsız bir çaba ve azim gerekir ki, kalp Hak Teâlâ'yı zikreder hâle gelsin. Bu zikir telkîni önce Hz. Ebû Bekir (r.a)'ın kalbine, ondan Selmân Fârsî'ye, ondan Ca'fer-i Sâdık'a, ondan Sultân Bâyezîd'e, ondan Şeyh Ebu'l-Hasan Harakânî'ye, ondan büyük şeyh Ebû Ali Fârmedî Tûsî'ye ve ondan da bize ulaşmıştır.

Bunu söylediler ve mübârek başlarını öne eğip öğle ezanına kadar böyle durdular. Öğle namazını kılınca şöyle buyurdular: Ey dervişler! Bu silsilede her ne kadar bu efendilerden başka aziz insanlar var idiyse de, özellikle bunların seçilmesinin sebebi, onların mükâşefe ve müşâhedede (kalp gözüyle görmede) bu silsilenin önde gelen şahsiyetleri olmalarındandır.

Sonra mübârek yüzlerini bu fakîre çevirdiler ve inci saçan mübârek sözleriyle dediler ki: Ey Abdülhâlik! Büyük şeyh Ebû Ali Fârmedî dünyadan âhirete göçtükten sonra (ö. 477/1084), bana şerîat ve tarîkatta bir problem zuhûr edince, onun rûhâniyetinden (*Tibyân* nüshasında: Hamîdüddîn Multânî'nin rûhâniyetinden) yardım istiyordum ve o anda şeyh hazretlerinin rûhâniyeti o meseleyi çözüyordu. Bu yolda büyük hâce Ebû Ali Fârmedî'den bize ulaşan irfânı ve mâneviyâtı, tarîkat sâliklerine ve Hak dergâhının muhtaçlarına ulaştırıyorum.

Sonra mübârek yüzünü tekrar bana çevirdi ve şöyle buyurdu: Ey Abdülhâlik! Tıpkı benim, Hâce Ebû Ali'nin dördüncü halîfesi oluşum gibi, sen de bizim dördüncü halîfemiz olacaksın. (Fârmedî'nin dört halîfesi: 1. Abdullah Şîrâzî, 2. Hâce İshâk Fahr-i Nasrâbâdî, 3. Hâce Hamîdüddîn Multânî, 4. Hâce Yusuf Hemedânî. bk. *Makâmât* (*Tibyan* içinde), I, 380a). Baktım ki gözleri dolmuştu. Sonra ben sordum: Sizden sonra halîfe kim olacak? Şeyh efendi şöyle buyurdular: Bizden sonra yerimize Hâce Abdullah Barakî geçecek, sonra Hâce Hasan Endakî, ondan sonra Hâce Ahmed Yesevî. Hâce Ahmed Yesevî Türkistan diyârına

gidince halîfe sen olacaksın. Mutlaka Hz. Muhammed (a.s)'ın şerîatı yolunda ol ve şerîat sınırını bir zerre bile olsa aşma, dîne aykırı iş yapan bir kimseyi görünce de ona engel ol. Allah Teâlâ en iyisini bilir.

504 senesi Ramazan ayının 11. Çarşamba günü Sencer b. Melikşâh, Semerkand'daki Kâsım b. Cûkî'ye bir mektup gönderdi. O mektupta şöyle diyordu: Şeyhu'l-İslâm ve'l-müslimîn Hâce Ali b. Muhammed, Kadı Alâeddîn Ömer... gibi Semerkand büyüklerinin bildirdiğine göre, muhterem şeyh Yusuf Hemedânî'nin yaşı kemâle ermiştir. Bizim o tarafa gitmeye fırsatımız yok. Zîrâ Süleymanşâh büyük bir ordu ile bu tarafa yönelmiş. Bu yüzden Semerkand vilâyetine gidip gelemeyiz. Dervişlerin tekke masrafları için Kâsım b. Cûkî'ye helâl yoldan ihtiyatla kazanılmış 50.000 dinar gönderildi. Siz de bizim işimiz için Fâtiha okuyunuz. Tüm arzumuz, hazret-i şeyhin ahlâk ve ahvâlinin yazılıp bize gönderilmesidir. Çünkü duyduğumuza göre, hazret-i şeyhin yolu ve tavırları tıpkı sahâbenin yolu gibiymiş. Mutlaka buna önem veriniz ve duâcınızı da bu nasîb ile şereflendiriniz.

Sonra hazret-i şeyhu'l-İslâm, azizlerin huzûruna, Hâce Abdullah Barakî'nin evine geldiler. Hâce Hasan Endakî'yi, Hâce Ahmed Yesevî'yi, Hâce Şâh Gâtferî'yi... ve bu fakîr Abdülhâlik'ı topladılar. Sultan Sencer'in meselesini anlattılar. Sonra hepsi Şeyh Yusuf Hemedânî'nin huzûruna girdiler, Sencer b. Melikşâh'ın arzusunu şeyhe arzettiler. Şeyh, onun işi için Fâtiha'yı okudu, sonra şöyle buyurdu: Ey dervişler! Bizde hatâdan başka ne zuhûr etmiştir ki, onu Sencer'e gönderebilelim? Bunun üzerine Hâce Alyâne: Efendim! Dervişlerin sizden istediği, onlara müsâde etmenizdir, deyince, şeyhimiz: Bizden, Allah Rasûlünün şerîatına uygun ne gördüyseniz yazın, buyurdular.

504 senesi Zü'l-ka'de ayının 28. Salı günü, şeyhimizin ömründen 1009 ay ve 26 gün (*Tibyân* nüshasında 20 gün) geçmişti. Şeyhimizin doğumu 2 Safer Pazartesi günü olmuştu. Yürüyerek 38 defa hacca gitmişlerdi. Hafs kırâatı ile bin (*Tibyân*: onbin) Kur'ân hatmi okumuşlardı. Tefsîr, hadîs, fıkıh, usûl, furû' ve kelâma dâir 700 kitabı ezberlemiş ve 213 meşâyıh ile tanışmıştı. Çoğu günler oruçlu olurdu. 8000 putperesti müslüman etmişlerdi. Tevbe ettirip yola getirdiği kişilerin ise sayısını kimse bilmez.

Mübârek bir ayağı kısa idi. Yüzlerinde çiçek hastalığından kalma leke ve izler vardı. Sakalları uzun ve kızıl idi. Biraz zayıf idiler. Kimi görseler "Hâce" (efendi) diye hitâb ederlerdi. Çok yolculuk yaparlardı. El-

biseleri yünden ve yamalı olurdu. Yedikleri arpa ekmeği, darı ekmeği ve çekirdek yağı idi. Kırk günde bir defa tavuk eti yerlerdi. Bazen deve ve koyun eti yedikleri de olurdu. Çizme îmâlâtı ve çiftçilik yaparlardı. Hak Teâlâ ona ne verdiyse, onu fakirlere, yetimlere, gariplere ve âilesi kalabalık olan yoksullara verirlerdi. Ömründe hiçbir defa dilenmemişti ve müridlerini de bundan men ederdi. Dâimâ Allah'a güvenir, dünyayı îmâr için uğraşmaz ama uğraşanlara da engel olmazdı. Senede 40 gün emr-i ma'rûf nehy-i münker yapar, insanlara hayrı tavsiye ederdi. Padişah ve zenginlerin evine gitmezdi. 75 sene bekâr yaşadılar (sonra evlendiler).

Gözünün üzerinde bir güzellik vardı. Vefâtından sonra ihtilâf oldu, bazıları sağ tarafta, bazıları sol taraftaydı dediler. Gözü yaşlıydı. Nâmahreme ve çocuklara bakmazdı. Hızır (a.s)'ın izniyle Receb ayının 10. günü Semerkand'a geldiler. Güzel sesli, orta boylu idiler. Parmakları uzundu. Türkçe bilmezlerdi. Çoğu zaman terlik ve yamalı elbise giyerlerdi. Müridlerinden yamalı elbise giyenleri sever, onlara hürmet gösterirlerdi. Ömürlerinde bir kez bile ayaklarını uzatmamışlardı. Hak Teâlâ'nın korkusu ile ağlarlardı. Sözleri tatlı idi, tebessümle konuşurlardı. Açlıktan ve riyâzattan dolayı belleri bükülmüştü. Yüksek sesle (cehrî) zikir yapmazlardı. Birçok müridi vardı. Onların zamanında cehrî zikir yoktu. Şeyhinin şeyhi olan Ebu'l-Hasan Harakânî'yi (ö. 425/1034) görmüşlerdi. Doğum yerleri Hemedân'ın Guneyme mahallesidir. Çoğunlukla yaya yürürlerdi.

Perşembe ve Cuma geceleri ile bayram akşamları büyük zâtları ziyâret ederlerdi. Bir şehirden gelen misâfire, hangi şehirden geldiğini, orada dervişlerden kimler olduğunu ve orada medfûn bulunan sûfîlerin adlarını sorarlardı. Nefesi tutarak kalp zikri yaptıkları için uzuvları dâimâ terli olurdu. Devâm ettikleri evrâddan hâriç olarak her farz namazdan sonra bir cüz Kur'ân okurlardı. Şu anda medfûn bulundukları Gâtfer semtinin Hoşrûd mahallesindeki evden Mescid-i Câmi'e gidinceye kadar Kur'ân-ı kerîm'i hatmederlerdi. Mescidden Hâce Hasan Endakî ve Hâce Ahmed Yesevî'nin evine kadar Bakara sûresini okurlar, mescide dönüşte de Âl-i İmrân sûresini okurlardı. Şeyhimizin mescidinden bu dervişlerin evine kadar olan mesâfe 107 adım idi. Namazın iki rekatında bir cüz Kur'ân okurlardı.

Şeyhimiz yüzünü bazen Hemedân tarafına çevirir ve çok ağlardı. Hak Teâlâ'dan erkek ve sâlih bir çocuk isterdi. Dâimâ Abdurrahman

Dih-i Murde-i Alyânegî'nin vaazına giderdi. Kış mevsiminde saçlarını nâdiren traş ederdi. Selmân Fârsî'nin asâsı ve sarığı kendilerindeydi. Yeni ayı görünce Semerkand'ın ileri gelenlerini çağırır, onlarla dînî konularda müzâkereler yapardı. Semerkand büyükleri de onun sohbetinden uzak kalmazlardı. Hâce-i zinde dilân Hâce Hızır (a.s) ile sohbet ederdi. İyi ok atar, mal mülk satın almaz, Mushaf, seccâde, tarak, misvak ve havluyu yanında taşırdı. Göz ağrısı ve yaralar için ilaç ve merhem yapar, vücud ateşi için muska verirdi. Çete ve Tokmak orduları geldikleri zaman onlarla savaşırdı. Sürekli abdestli bulunur, özürsüz olarak cemâatle namazı terketmezdi. Kimden daha çok cefâ ve eziyet görmüşse, ona daha iyi davranırdı.

Yemeğini kendi pişirir, elbisesini kendi yıkar ve eğer elbise yırtılırsa kendisi yamardı. Pazarda pişen yiyeceklerden yemezdi. Sarığını büyük bağlar, sarığın sarkan ucunu uzun bırakırdı. Elbise kolu geniş ve kısa idi. Elbisesini sabunla yıkadığı az olurdu. Yüksek sesle gülmezdi. Kimsenin nasibine ve lokmasına mâni olmazdı. Yumuşak tonda konuşur, yolda sâkin yürürdü. Salavât ve istiğfârı çok okur, vitir, teheccüd ve tesbîh namazlarını birbirine yakın kılardı. Çok duâ eder, müridlerine de çok duâ etmelerini tavsiye ederdi. Kerâmet ve velîliğini göstermezdi. Mü'minlerden onu davet eden kim olursa olsun giderdi. Hiçkimseyi ve hiçbir şeyi küçük görmez, hafife almazdı. Hiçkimseye karşı da övünmezdi. Kabir ziyâretine çok gider, mezarlıkta ayakkabısız dolaşır, kabir ehline selam verir, âyetler ve hadislerde nakledilen duâlardan okurdu. Çoğunlukla ekmeği sirkeyle yerdi. Duâ-yı Seyfî, Kasîde-i Bürde, kırk ism-i a'zam ve Kur'ân âyetlerini çok okurdu. Geceleri sakalını çok tarardı. Mânevî sohbetleri çok olurdu. Ata az biner, daha ziyâde merkebe ve deveye binerdi. Pazara az giderdi. İslâm'daki ilk dört halîfenin faziletlerini çok anlatır, onların menkıbelerini naklederdi. Helâl yiyen ve helâl işte çalışanları dost edinirdi.

Ölümü, kıyâmeti, can vermeyi, kabir suâlini, terkar dirilmeyi, amel kitabını okumayı, amellerin tartılma yerini ve sırât köprüsünden geçmeyi çok hatırlar ve ağlardı. Halkı helâlinden giyinmeye ve helâl yolda çalışmaya teşvik ederdi. Mü'minlerle birlikte aynı kaptan yemek yer, yemekten önce ve sonra ellerini yıkardı. Yemeğe tuz ile başlar, yine tuzla bitirirdi. İnsanı küfre götürecek sözleri açıklar ve: "Allah'ım! Sana birşeyi şirk koşmaktan yine sana sığınırım. Biliyorum, bilmediğim konularda senden mağfiret diliyorum. Şüphesiz sen gizlileri en iyi bilen-

sin" diye duâ ederdi. Namazdan sonra Yâsîn okur ve bunu hiç terketmezdi. Cemâziye's-sânî ayının son on günü ile Receb ayında oruç tutar ve bunu terketmezdi. Bakır, gümüş ve altın kaplardan abdest ve gusül almazdı.

Kalpazan, kurnaz, fâsık, kibirli, kötü sözlü, hîlekâr, zâlim, halkı ve ana babasını inciten, kavgacı, bid'atçı, kötü davranışlı, bînamâz, boş konuşan, dalkavuk, sahtekâr, fâiz yiyen, yalan söyleyen, obur, pazarda çok dolaşıp haram yiyen, insanlara kötü lakap takan, halkın meselesinden menfaat temin eden, hîle, keskin dillilik ve kurnazlıkla haklıyı haksız konumuna düşüren, kendisini halk içinde mü'min, zâhid, dindar, sünnete bağlı, derviş, âlim, takvâ ehli, âbid, iyiliği emredip kötülükten men eden bir insan gibi gösteren, dünyevî gâyelerle kendisini halk içinde iyi ve zâhiren şerîata bağlı bir insan gibi takdîm eden kişilere sohbetlerinde tevbe etmeyi tavsiye eder, eğer kabul etmezlerse onları düşman bilir ve meclisinden kovardı.

Ekmeği tuzla yediği az olurdu. Kuru ekmek yer ve konuşurken "ben" demezdi. Eğer ihtiyaç olursa "çâresiz" derdi. Hiç kimseye köpek, domuz, bedbaht, lânet olsun, nasibsiz gibi sözler söylemezdi. "Ne soğuk", "ne sıcak" demezdi. Hamama gitmezdi. Hiçkimseye beddua etmez, önüne gelen her mü'mine selam verir, her gelen için ayağa kalkardı. Dâimâ düşünceli ve kederli idi. Çuval hesâbını bilmezdi. Güzel yazı yazardı. Bıyıklarını kısa tutardı, müridleri de öyle yapardı. Yalnızlığı ve uzleti tercih ederdi. Yemeği çoğunlukla susuz ve yağsız yerdi. Sürekli mücâhede ve riyâzat içinde idi. Halkın yemeğini yemez, avam halk ile sohbet etmekten kaçınırdı. Siyah çizme giyer, sarığını âlimler gibi sarar ve sarığın sarkan ucunu iki omuzu arasına bırakırdı. Kazmayı iyi vururdu. İşsiz, bedâvacı (başkalarının sırtından geçinen) ve yeyip şişmanlayan insanları dost edinmezdi.

Tıp ilmiyle ilgili şeyler de anlatırdı. Yürürken sağa sola bakmazdı. Mecliste herkese umûmî konuşurdu. Meclis ve tekkeye sağ ayakla girip sol ayakla çıkardı. Yemeği sağ elle yer, başı açık olarak namaz kılmaz ve yemek yemezdi. Yüksek sesle Kur'ân okumazdı. Günde yüz kere abdest bozsa yine abdest tazeler ve bir an bile abdestsiz durmazdı. Mescid, sahrâ, mahalle, köy ve dağlara çok gider, oranın sâkinleri olan Türk, Tacik, Arap, efendi, derviş, köle, tüccar, ağa, çoban, deveci, tanıdık ve tanımadık herkese, İslâm'a göre farz, vâcib, sünnet, müstehab, âdâb, haram, helâl, mubâh ve mekrûh olan şeyleri, hayız, nifâs, istihâza

ve alış verişle ilgili muâmelât konularını anlatır, orada konaklar ve gücü yettiğince onlara İslâm'ı öğretirdi.

Bir kişiden az bir iyilik görse, karşılığını iki kat verirdi. Yanında dâimâ hurma, iri kuru üzüm ve kurabiye bulunur, bunları her gelene verirdi. Kendi şeyhinin huzûrunda konuşmazdı. Halkın tarlasından yürümezdi. Namazı uzatmazdı. Kendi ev işini kendisi yapar, değirmene kendisi giderdi. Bahar gelince çok gezerdi. Sabah, işrâk, evvâbîn, teheccüd ve istihâre namazlarını terk etmezdi. Şehid olmak isterdi. Sadaka ve zekât verir, i'tikâfa girer, kurban keser, köle âzâd ederdi. Hak Teâlâ'nın tehdîdinden korkar, vaadiyle ümitvâr olurdu. Gönülden seven ve sevilen bir insandı. Sıdk ve safâ ehliydi. İhlâslı, halîm ve cömert idi. Hakk'a şükreder, aslâ Ondan şikâyet etmezdi. Hakk'ın taksîmine râzı olurdu. Her zaman ölüme hazırlıklı idi. Herkese karşı şefkatli, pîrlere hürmetli, vuslata erememiş insanlara merhametli idi. Emâneti iyi muhâfza eder, akrabâlarını ziyâret eder, her tehlikeden Allah'a sığınırdı. Sürekli âhireti taleb eder, Hak Teâlâ'dan itâatta muvaffakıyet isterdi. Hanımlara hürmet ve riâyet ederdi. Yoldan eziyet verici nesneleri temizlerdi.

İmânında şüphe yoktu, "hakîkaten mü'minim" derdi. Müslüman cemâatıyla tartışmazdı. İyi ve kötü herkesin ardında namaz kılardı. Ehl-i kıbleden hiçbirine kâfir demezdi. Küçük ve büyük herkesin cenâze namazını kılardı. "Hayır ve şer tüm kader Allah'tandır" derdi. Padişaha karşı itâatkâr idi. "İmân, Hak Teâlâ'nın lütfudur" derdi. "Kul, tüm azameti ve mükerremliğine rağmen yine de mahlûktur" derdi. "Kur'ân, Allah'ın kullarına olan sözüdür" derdi. "Kabir azâbı, münker ve nekîr haktır, gerçektir. Canlı ve ölülerin duâsı faydalıdır. Hz. Peygamberi'in şefâati ve mi'râcı haktır. Amel kitabı okumak ve sırât köprüsü haktır. On sahâbî (aşere-i mübeşşere) cennetliktir. Kâfir, Hak Teâlâ dilediği sürece dâimâ azaptadır. Ölünün kemiğinde ateş, taştaki ateş gibidir" derdi. "Hak Teâlâ'yı görmek haktır. Peygamberlerin aklı, evliyânın aklından üstündür. Evliyânın kerâmeti haktır. Peygamberlerin mertebesi, evliyânın mertebesinden üstündür. Mü'minlerin aklı, kâfirlerin aklından üstündür. Hak Teâlâ hakkıyla bilir ve kudretiyle muktedirdir" derdi.

"İnsanlar beş gruptur: Mü'min, kâfir, münâfık, günahkâr ve müşrik. İmân hakîkîdir, mecâzî değil" derdi. Düşmanlarına iyi davranırdı. "Tevfîk (Hak'tan başarının gelmesi) kulun fiili ve gayreti ile berâberdir. İmân tek cüzdür. Hak Teâlâ hiçbir şeye sirâyet etmez, hiçbir şey de ona.

Hak Teâlâ mekânın üzerinde ya da belli bir mekânın içinde değildir. Yaratıcıdır ve mekâna ihtiyâcı yoktur. Çalışıp kazanmak ilâhî emirdir. İyi amel îmandandır. İman itâattır ama her itâat îman değildir. Her günah da küfür değildir. Peygamberler, velîler, mü'minler, sâlih insanlar ve günahkârların îmânı ile Cebrâil'in îmanı aynıdır. İmâmlar ma'sûm değildir, kusurları kusur olarak görülür. İman artmaz ve azalmaz. Allah'ı sevenlerden, bu sevgi nedeniyle ilâhî emirler sâkıt olmaz" derdi.

Sû-i hâtimeden korkardı. Yolu ve tarzı, yukarıda söylediği şeylerdi. Mezhebi, Ebû Hanîfe ve ashâbının tuttuğu yol idi. Fakirliği severdi. Bazı dervişler çarık giyerlerdi. Hazret-i şeyh de ayağına meshederdi. Yemeğin başında Bismillah, sonunda Elhamdülillah derdi. "Her nefesi şuurla ve bilinçle alıp verin (hûş der dem), ayağınıza ve önünüze bakın (nazar der kadem), vatanda sefer edin (sefer der vatan) ve halk içinde Hak ile olun (halvet der encümen)" derdi. "Meşâyıhın huzûrunda zâhiren ve bâtınen edeb, hürmet ve ta'zîm ile oturun" derdi. Sohbet ve hizmet kardeşlerine karşı îsâr ehli idi, onları kendisine tercîh ederdi. Tüm mahlûkâttan râzı idi. Hiç kimseye hased etmez, zenginlikten korkardı. Bazen şöyle buyururdu: "Bu azametli pâdişahlar ve gâfil câhiller, dervişlerin duyduğu hazdan gâfildirler". "Nefsi ve kalbe gelen düşünceleri (havâtırı) tanımaya çalışın" der ve eklerdi: "Ey Abdülhâlik! Havâtırı tanıma işi sana havâle edilmiştir". "Zâhirinizi dağınıklıktan kurtarın. Zâhiri dağınık olanın batını ve gönlü daha da dağınık olur" derdi.

Kâfirlerin, hristiyan, ateşperest ve zerdüştlerin evine gider, onlara Hz. Peygamber'in fazîletlerini anlatır, vaad ve vaîdi beyân eder, onlar da bu dîni kabul ederlerdi. Sonra şeyh için bir hediye hazırlarlar, o da onlara hediye olarak birşeyler verirdi. Dînî emir ve yasakları onlara öğretir, müridlerine: "Onlara hürmet gösterin" derdi. Müridleriyle seyahati sever ve: "Akla uyun, nefse uymayın, akıl ve nefs bir araya gelemeyen zıtlardır" derdi. "Dünyaya tutkun olmayın ve dünya süsüne meyletmeyin" derdi. Şeyhin arkasında namaz kılar, yanında durmazdı. Önce sağ ayakkabısını giyer, topuğuna dikkat eder, sonra sol ayakkabısını giyerdi.

Namazdan sonra oturur, farzı bitirdikten sonra Âyete'l-kürsî, Âmene'r-rasûlü, Kulillâhümme mâlike'l-mülk aşırlarını okur, sonra sünnet namaza başlardı. Namazı vaktinde kılar, geciktirmezdi. Kış gecelerinde yastık kullanır, yazın ise hasır üzerinde uyurdu. Şöyle duâ ederdi: "İlâhî! Bizi bize bırakma, râzı olduğun şeyi bize nasib et, âkıbetimizi hayr

eyle, insan şeklindeki şeytanlardan bizi uzak tut!" Müridlerine saygı gösterir, mecliste olan, olmayan ve birbirini şikâyet edenleri bir araya getirir, aralarını iyileştirir ve bir insanın sözüne bakarak diğerini incitmezdi. Birisi ona: "Falan kişi sizi küçümsedi" derse, "onun sözü kabûlümdür" derdi.

Kadı, müftü, kethüdâ, imam, müezzin ve bekçilere yaptıkları işin sevabını anlatır, onları hayra teşvîk eder, "doğrudan yana olunuz" derdi. Semerkand'ın önde gelenlerine kale yapmalarını söylerdi. Eğer kepçe, kazana toz toprak getirmişse o yemekten yemezdi. Hastaları ziyâret eder, borç verir ve geri istemezdi. Şâhzâde Kusem b. Abbâs'ın kabrini ziyârete giderdi. Dostlarından birinin Çete, Tokmak ve Urus ordusuyla savaş ederken şehid düştüğünü duyarsa cenâze namazını kılardı. Hiçbir şeye ve hiç kimseye lânet ve bedduâ etmezdi. Müridlerini et yemekten (gıybetten ?) ve çok konuşmaktan men ederdi. Kendisi de çok konuşmazdı. Odasında hasır, keçe (kepenek), ibrik, iki yastık ve kazandan başka birşey yoktu. Zengini, zenginliğinden dolayı fakire tercih etmezdi. Sürekli sahâbenin fakir ve zenginlerinin hallerini anlatır, müridlerine de onlara tâbi olmayı emrederdi.

Kan alır, hacamat yapar, ilaç vururdu. Mektebi vardı, ders verirdi. Dâimâ abdestli idi. Abdestli olarak yemek yerdi. İşlerinde acele etmez, belâya sabreder, herkese sırrını söylemezdi. Kendi işlerini terk etmezdi. Bir işe yetişemezse üzülür ve istiğfâr ederdi. Her akşam o günün muhâsebesini yapardı. Çok namaz kılar, çok oruç tutar, cin, insan ve şeytan düşmanlarına karşı müridlerini îkâz eder, "bu düşmanlar sürekli abdest ve dâimî kalp zikri ile defedilebilir" derdi. Kendi şeyhinden ne işitmiş ve ne görmüşse onları müridlerine tavsiye ederdi. Hâcetini belirli yer hâricinde her yere yapmazdı. Bitkileri aziz bilir, onların bulunduğu yere bevletmez ve tükürmezdi. Hak sözünü çok söyler, Allah Teâlâ'yı anmadan yemek yemez ve şöyle derdi: "Lokma yemek, tohum atmaktır. Tohumu bilinçli ve uyanık olarak atmak gerekir ki gıdâ itâat olsun".

Elbisesini idrardan sakındırırdı. Söz verdiği kişiye sözünü tutardı. Müslümanlardan elini ve dilini uzak tutar, onlara eziyet etmezdi. İhtiyaç sahibine yardım ederdi. Burnuna güzel koku ulaşınca salavât, "Lâ ilâhe illallah el-Melikü'l-Hakku'l-Mübîn" ve "Sübhânallâhi'l-azîm ve bihamdihî estağfirullâhe min külli zenbin ve etûbu ileyh" duâlarını çok okurdu. Sürekli baş ağrısından inlerdi. Birgün Hâce Hamîdüddîn Multânî'nin makâmında (kabrinde): "Bana bu dert verileli 43 sene oldu"

buyurmuş ve eklemişti: "Sahâbeden de dâimâ dertli olanlar vardı ama halktan gizliyorlardı". Dul, garip, yetim ve müsâfiri koruyup kollardı.

Hemedân şehrinden Hz. Şeyh ile birlikte onbir kişi gelmişti: 1. Ebû Mûsâ Hâdim, 2. Bu âciz kul Abdülhâlik, 3. İmâm Yahyâ Gâtferî, 4. Hâce Ishâk, 5. Hâce Ribât, 6. Hâce Zekeriyyâ'nın kardeşinin oğlu, 7. Hâce Âdem Şârdârî, 8. Hâce Muhammed Hakîm Belhî, 9. Hâce Muhammed Çille, 10. Hâce Kureyş, 11. Baba Süleyman Ârif-i Türk.

Şeyhimiz Yusuf Hemedânî'nin Semerkand'a geliş sebebi şu idi: Hâce Hamîdüddîn Multânî vilâyete gitti, altı sene geçti. Hâce Hızır (a.s) da Malatya'da idi. Orada İmâm Mâlik neslinden Abdülcemîl adında ve 113 yaşında bir adam vardı. Hak Teâlâ'dan bir çocuk istiyordu. O esnâda Malatya pâdişahına (beyine) karşı bir düşman zuhûr etti ve onu memleketinden çıkarıp malına mülküne el koydu. Bu Malatya pâdişahı sahrâda ve dağda dolaşıyordu. Sakal ve kaşlarını traş etmişti. Tesâdüfen yolu Abdülcemîl'in evine düştü. Birkaç gündür birşey yememişti. Bu ev halkından yiyecek istemeyi düşündü. Evin kapısına geldiğinde burnuna dostluk kokusu geldi. Yaşlı bir adam gördü, ona selam verdi ve Rûm (Anadolu) diliyle şöyle dedi: "Bu vilâyetin ordusundanım. Birkaç gündür birşey yemedim". Hâce Abdülcemîl: "Evin içine girin" dedi. Pâdişah eve girince ona çok saygı gösterdi, "Oturun" dedi. Su getirip "abdest alın" dedi. Pâdişah abdest aldı. Abdülcemîl: "Abdest şükür namazı kılın" dedi. Pâdişah kıldı. Sonra Abdülcemîl muhtelif nimetlerle dolu bir sofra getirdi ve pâdişahın yanına koydu. Pâdişah ne kadar istediyse yedi.

Sonra onun elbiselerini yıkadılar. Başını traş ettiler ve: "Biraz uyuyun" dediler. Pâdişah uyudu. Uyanınca ağlamaya başladı, çok ağladı. Hâce Abdülcemîl geldi, pâdişah'ın çok ağladığını gördü ve ona ağlamasının sebebini sordu. Pâdişah: "Söyleyemem", dedi. Hâce Abdülcemîl yemin etti ve: "Söyle, utanma!" dedi. Pâdişah ona baktı: "Beni tanıyor musun?" diye sordu. Hâce: "Malatya pâdişahı olmayasın?" dedi. Pâdişah: "Evet", diye cevap verdi. Hâce Abdülcemîl: "Vilâyetini geri almak mı istiyorsun" diye sordu. Pâdişah: "Nasıl istemem ki tüm âilem ve çocuklarımın hâli perişan oldu" diye karşılık verdi. Hâce: "Eğer vilâyetini geri alırsan kızını bana verir misin?" diye sordu. Pâdişah kabul etti. Sonra Hâce şöyle buyurdu: "Senin, pederimiz İmâm Mâlik'in türbesine gitmen ve orada 40 gün oturman gerek". Pâdişah kabul edip İmâm Mâlik'in türbesine gitti.

Öte yandan o bölgeyi eline geçiren pâdişah halka zulmediyor, müslümanların mallarını ve çocuklarını alıp istediği gibi kullanıyordu. Bu yüzden halk muzdarip ve çâresiz idi. Önceki pâdişahı arıyor ama bulamıyorlardı. O bölgenin önde gelen şahısları Hâce Abdülcemîl'in huzuruna geldiler ve hâdiseyi anlattılar. Hâce: "Ben size önceden söylemiştim, onunla tek gönül olun, yanında savaşın demiştim. Ama tembellik ettiniz, şimdi kendi hatanızın cezâsını çekiyorsunuz" dedi. Bu önde gelen şahıslar haykırdılar: "Bize o pâdişah gerek, siz bâtınen himmet edin". Hâce şöyle dedi: "Gece olunca tüm zırhları giyin ve savaş silahlarınızı kuşanın. Pâdişaha baskın yapın, onu ve adamlarını hapsedin ki ben de gidip pâdişahınızı getireyim". Hâce bunu söyleyip halkı gönderdi ve İmâm Mâlik'i ziyârete gitti. Ziyâretgâha ulaşınca pâdişahı gördü, zayıflamıştı. Pâdişah, Hâce'yi görünce kalktı, hürmet gösterdi ve Malatya vilâyetini sordu. Hâce: "Vilâyeti sana teslim ettik, kalk ve bineğine bin" dedi. Pâdişah bu sözü duyunca Hâce'ye: "Kızımı kabûl ediniz" dedi. Hâce kızı nikâhladı ve Rûm diyârına (Anadolu'ya) yöneldiler. Rûm diyârının önde gelenleri karşılamaya çıktılar. Hâce'nin istediğini yapmış, bekliyorlardı. Pâdişahın geldiği haberi duyulunca hemen şehrin dışına çıktılar, pâdişahı tahta oturttular. Düşmanları teker teker ağır zincirlerle getirdiler ve pâdişahın emriyle hepsini öldürdüler. Sonra şehrin içine girinceye kadar tören yaptılar ve kızı Hâce'ye verdiler. Hak Teâlâ'nın takdîriyle o kız Hâce Abdülcemîl'e bir oğul verdi. Ona Hâce Abdülhâlik adını verdiler.

Muhterem babam, Hâce Hızır (a.s) hakkında şöyle buyurdular: "Bu adı, Hâce Hızır (a.s) tercîh etti". Yirmi iki yaşına geldiğimde Hâce Hızır (a.s) beni Hz. Şeyh Yusuf Hemedânî'ye götürdü. Şeyh, Hızır (a.s)'ın yanında bana kalp zikrini telkîn etti. Sonra Hızır (a.s) Hz. Şeyh'e: "Sizin Semerkand şehrine gitmeniz gerek" dedi. Bunun üzerine Şeyh Yusuf Hemedânî, isimleri daha önce yazılan azizlerle birlikte Semerkand'a geldiler. Semerkand'a gelince Gâtfer semtinin Hoşrûd mahallesinde ikâmet ettiler. Üç ay sonra Hâce Hasan Endakî ve Hâce Ahmed Yesevî şeyhin sohbetine katıldılar, şeyh de onlara kalp zikrini telkîn etti. Dokuz ay sonra Abdullah Barakî geldi, mürid oldu. Bu azizlerin zamanında Semerkand, hattâ Amuderyâ (Ceyhun) nehrinden Kara Hâce'ye, Hârizm vilâyetinden Bedahşân'a kadar olan bölgede bid'atçı ve hevâsına uyan hiç kimse kalmadı.

Hazret-i Şeyh Yusuf Hemedânî'nin vefâtı Muharrem ayının 28. Perşembe günü idi. Öğle namazını kıldılar. Sırtlarını mihrâba dayayıp müridlerine: "Su ısıtın!" dediler. Müridler ağladılar. Sonra şeyh hazretleri yüzünü Abdullah Barakî, Hasan Endakî, Ahmed Yesevî ve bu fakîr Abdülhâlik'a ve orada bulunan diğer dostlarına çevirip şöyle buyurdular: "Biz, yerimize vekîl olarak Hâce Abdullah Barakî'yi seçtik. Ona muvâfakat etmeniz gerekir, muhâlefet etmeyin. İrşâd postunda hilâfet sırası size gelince güzel ve mutlu yaşayın, müridlere kalp zikri yapmalarını, yüksek sesle zikretmemelerini söyleyin. Sultan Sencer b. Melikşâh için yazılan âdâb ile ilgili hususları kendi müridlerinize de anlatın!".

Sonra mübârek yüzlerini Hâce Ahmed Yesevî'ye çevirip: "Fâtır, Yâsîn ve Nâziât sûrelerini okuyun" dediler. Hatim sona erince dostlardan bir feryâd yükseldi. Sonra şeyh hazretleri: "Hak Teâlâ'nın öyle kulları vardır ki, onların can verişini Allah'tan başka kimse bilmez" buyurup şu beyti okudular:

Senin diyârında âşıklar öyle can verirler ki
Oraya ölüm meleği aslâ sığmaz.

Sonra büyük şeyhin yüzünde bir değişiklik zuhûr etti. Hâce Abdullah Barakî müridlere baktı ve: "Siz çıkın" dedi. Sonra şeyh: "Beni bu eve defnedin, namazımı Mescid-i Câmi'de kılın, kızımı Seyyid Şerefüddîn'in oğlu ile evlendirin" buyurdular. Şeyh efendinin hanımı, kendisinden kırk gün önce vefât etmişti. Onu Çâkerdîze'de defnetmişlerdi. Sonra şöyle buyurdular: "Beni Hâce Abdullah Barakî gasletsin, kabre de Hâce Hasan Endakî indirsin". O bunları söylerken Hızır, İlyâs, Abdâl, Gavs ve Kutub içeri girdiler. Bu erenlerin herbiri hazret-i şeyhe vedâ ettiler. Sonra Hâce Hızır (a.s) elini uzatıp şeyhe beyaz bir elma verdiler. Şeyhimiz elmayı koklayıp Gavs'a verdiler. Gavs da koklayınca şeyhimiz: "Ey dostlar! Namaza hazırlanın, Allah'ın kullarına şefkatli olun ve Gavs'ı benim yanıma defnedin" buyurdular. Vasıyeti bitince şeyhimizin ruh kuşu yüce âleme kanat çırptı. Gavs da şeyhimize muvâfakat ederek bedenini boşalttı, can verdi. Önde gelen büyükler (*Tibyân* nüshası: Semerkand büyükleri) orada idiler, şeyhin vasıyetini yerine getirdiler, ce-

nâze namazını kıldılar. Sonra kabre defnedip: "*Biz Allah'tan geldik (Ona âidiz) ve yine Ona döneceğiz*"[3] dediler. Gavs'ı da o eve defnettiler. O evi açıp ma'mûr bir binâ eylediler.

Risâle tamam oldu.

[1]Hadîd, 57/29.
[2]Nûr, 24/35.
[3]Bakara, 2/156.

II. Kısım

RUTBETÜ'L-HAYÂT

Bismillâhirrahmânirrahîm

Ancak O'ndan yardım dileriz.

Hamd, Allah Teâlâ'ya mahsustur. Ezelî hamdiyle hamd eden ve öven, dâimî tevhîdinin keremiyle gören, ebedî tekliğinin müşâhedesiyle tek olan, zâhirî kahrının azametiyle Cebbâr, bâtınî azametinin kahrıyla Kahhâr, hâkimiyet yüceliği ile Melik, kayyûmî izzetinin mülkü ile Mükebbir, merhametinin güzelliği ile Vâsi' ve rahmetinin genişliği ile Muhsin O'dur. Salât ve selâm, mahlûkâtının en hayırlısı ve en üstünü olan Rasûl'üne, onun ashâb, akrabâ ve ümmetine olsun.

(1) Allah Teâlâ seni, sevdiği ve râzı olduğu şeylerde muvaffak kılsın, "Canlı kimdir ve hayat nedir?" diye sordun.

Cevap: Allah muvaffak etsin! Bilesin ki, basîret ve yakîn ehline göre "canlı", avunup tesellî olan kişidir. "Hayat" da avunmak ve tesellî olmaktır. Yedi kat gök ve yerin mahlûkâtı, tesellî ve huzur bulma konusunun özünde hem-fikirdirler. Ancak tesellî olma ve huzur bulma yerleri farklı farklıdır. Herkesin kendi makâm ve durumuna göre bir tesellî yeri vardır. İnsan onun varlığı ile huzur bulur, rahatlar ve sâkinleşir. Onu kaybettiği zaman muzdarip ve huzursuz olur. Onunla rahatlayıp

gönlü sıkıntıdan kurtulduğu için Hak yolunun yolcuları olan Peygamberler şöyle demişlerdir: "Falan kişi, falan şeyle canlıdır, onunla yaşamaktadır". Bu, canlıyı ve hayâtı tanımada genel bir kâidedir.

Ama canlı ile hayâtı, tafsîlâtıyla ve sûfî tâifesinin târifi üzere tanımak istersen bilesin ki, dünyâ süsleri ile tesellî olup avunan kişinin mutluluğu, bu aldanış sarayı olan dünyanın malını toplamak, biriktirmek, almak ve vermektir. O kişi dünya ile yaşamaktadır, dünya ile canlıdır. Bu durum, Âdemoğlunun hayat derecesi ve konumunun en değersiz, en aşağı seviyesidir. Çünkü dünya metâı ile huzur bulup avunma konusunda tüm hayvanlar, böcekler, vahşî ve ehlî hayvanlar, kuş ve balıklar ortaktırlar. Onlar, bu aldanış sarayının lezzetleri ile yaşarlar. Bu yüzden âlemi yaratan Hak Teâlâ, niyeti ve ilgisi dünya hazları olan insanlarla hayvanları aynı kefeye koyup şöyle buyurmuştur: "*Bırak onları, yesinler, zevk alsınlar; ümit onları avundursun; ileride öğrenecekler*"[1] . Yine şöyle buyurmuştur: "*Hayvanlar gibi yerler ve varacakları yer ateştir*"[2].

Akıl, idrak ve emâneti yüklenmek sûretiyle muazzam ve şerefli olarak yaratılmış olan insanın, tesellî noktasında kendi emrine âmâde olan hayvanlar, yırtıcılar, kuşlar ve böceklerle aynı konumda olması ne utanılacak bir şeydir! Böyle bir insan, hayvanların tesellî mekânında alçalır ve avunur. Hayvanların yeme, içme, eş edinme, barınma ve giyinme ile mutlu olup avundukları gibi, bu insan da bu tür şeylerle tesellî olur. Kendi hakîkî konumu ve derecesini düşünmez. "*And olsun ki, biz insanoğullarını şerefli kıldık, onların karada ve denizde gezmesini sağladık*"[3]. Saltanat kemeri ve tâcı insanındır, ama unutur. "*Şüphesiz onlar hayvanlar gibidir, belki daha da sapıktırlar*"[4] kamçısının acı ve sızısı onun gönlüne ulaşmaz. "*Hayvanlar gibi yerler ve varacakları yer ateştir*"[5] yarasının ağrısı hareket ve idrâklerine işlemez, nüfûz etmez.

Bu âciz, bîçâre ve unutkan insan bir kere düşünmez ki, mahlûkâtı idâre etme elbisesini bana niçin giydirdiler? İlim ve İdrâk tâcını bütün yaratıklar arasında niçin benim başıma koydular? İbâdet ve kulluk yazısını niçin benim alnıma çektiler? Göklerde ve yerde benim adımı niçin dostluk ve muhabbetle meşhur ettiler? 120.000'den fazla peygamberlik ve saâdet mezkezini, bütün mahlûkât içinde niçin sadece beni davet için gönderdiler? Kutsal kitaplarda ve sahîfelerde niçin benden bahsettiler? Bu kitaplarda bazen şükür, övgü, bazen de kınama var, tüm bunlar niçindir? Dünyayı niçin birçok yerde kınadılar? Onun adını ni-

çin hapis ve zindan koydular? Onun aldanış ve fitnesinden kaçmayı niçin emrettiler? Önde gelen peygamberler ve velîler ona niçin iltifât etmediler?

Bu gâfil insan, Rabb'inin kitabında kendisi hakkındaki şu âyetleri okumamıştır: "*Kim âhiret kazancını istiyorsa, onun kazancını arttırırız. Kim de dünya kârını istiyorsa ona da dünyadan birşeyler veririz. Fakat onun âhirette hiçbir nasîbi olmaz*"[6]. "*Servet ve oğullar, dunya hayatının süsüdür...*"[7] "*O gün ne mal fayda verir, ne de evlat. Ancak Allah'a temiz bir kalp ile gelenler (o gün fayda bulur)*"[8]. "*Biliniz ki mallarınız ve çocuklarınız birer imtihan sebebidir*"[9]. "*Onların malları ve çocukları seni imrendirmesin*"[10]. "*Dünya hayâtının durumu, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, insanların ve hayvanların yiyeceklerinden olan yeryüzü bitkileri o su sâyesinde gürleşip birbirine girer. Nihâyet yeryüzü zînetini takınıp süslendiği ve sahipleri de onun üzerinde kudret sahibi olduklarını sandıkları bir sırada, bir gece veya gündüz ona emrimiz (âfetimiz) gelir de onu sanki dün yerinde yokmuş gibi kökünden koparılarak biçilmiş bir hâle getiririz*"[11].

(2) Akıl, idrâk ve temyîz gücü ile müşerref olan insanın hayvanlar, vahşi yaratıklar ve böceklerle aynı sınıfta bulunmaktan utanması, onların tesellî mekânlarında avunmaktan sıkıntı ve üzüntü duyması gerekir. İnsan, vücudunun taşıyıcısı olan nefsinin menfaati için yeme, içme, giyinme ve evlenme isteklerini kontrol altına almalı ve kendisinin asıl huzur bulacağı yeri bilmelidir.

İnsan, Kur'ân-ı Kerîm'deki iki âyeti diline tesbîh edip tekrarlamalıdır. Bunlardan birisi hayvanların mertebesini kınayan, diğeri de insanların mertebesini öven âyettir. Kınayan âyeti daha önce zikretmiştik. Bunun daha kapsamlı bir şekli, Cenâb-ı Hakk'ın şu fermânıdır: "*Bu dünya hayâtı, aldanış metâından başka birşey değildir*"[12]. "Aldanış", dünyanın peşin ve maddî yüzüne karşı irâdesizlik göstermek, âhiret va'dini de zor ve meşakkatli görmektir. (İnsanın ve âhiretin) mertebesini öven âyet ise şudur: "*Oysa âhiret daha hayırlı ve ebedidir. Bu söz önceki kitaplarda, İbrâhim ve Mûsâ'nın kitaplarında da vardır*"[13]. İlk âyeti tekrarlamanın bereketiyle insanın gönlünde dünya soğur, ikinci âyeti okumanın bereketiyle de âhiret sevgisi gönülde ısınır.

Zâhirde dünyanın fuzûlî işlerinden uzaklaşıp kaçınmak uzuvlara zor gelir. İnsan esnaf ise ihtiyâcı nisbetinde dükkana gider. Tüccar ise

nafaka ve kıyâfetine gereken oranda ticâret yapar. İmâlâtçı ise kendisi ve âilesinin ihtiyâcı nisbetinde çalışır. Halk tabakalarını, yönetici-yönetilen, hâkim-teba, âlim-öğrenci, hep bu misâl üzere bilmek gerekir.

Dünya malı toplamada aşırıya gitmemek, ihtiyaç nisbetinde yeme, giyme, barınma ve evlenme ile yetinmek herkes için gereklidir. Zîrâ bunlarla oyalanıp tesellî olmanın, hayvanların mertebesi olduğu nüktesine daha önce işâret etmiştik. İnsan bunları, çalışan ve bedenini taşıyan nefsinin devamını temin için zarûreten kullanır. Zarûret ise ölçülü ve sınırlıdır, ölçüsüz başıboş değildir.

Mü'min bir insanın tesellîsi ve huzuru, Kur'ân-ı Kerîm'in işâret ettiği şu şekilde olur: "*Onlar inanmışlar ve kalpleri Allah'ı anmakla (zikirle) huzura kavuşmuştur. Dikkat edin, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzura kavuşur*"[14]. "Dünya hayatına râzı olmak" ifâdesi, dünya ile tesellî olup avunanları kınamaktadır. "*Ona bir iyilik gelirse yatışır, onunla huzurlu olur*"[15] âyeti dünya hazları ile tesellî olanlara sitem etmekte, "*Huzurla yürürler*" âyeti, dünya emniyeti ve selâmetiyle avunup rahatlayanları kınamaktadır. "*Onlar inanmışlar ve kalpleri Allah'ı zikretmekle huzura kavuşmuştur*"[16] âyeti ise Hak Teâlâ'nın zikri ile huzur bulan, O'nu anarak tesellî olanları övmektedir. Çünkü dünya ve dünya zevkleriyle tesellî olan kişi, ilk bölümde anlattığımız gibi ehl-i irfânın ifâdesiyle "dünya ile yaşayan" insandır. Hak Teâlâ'nın zikri ve işi ile tesellî olan kişi ise "Mevlâ ile yaşayan" insandır. Böyle bir tesellînin ve hayâtın bedeli ve benzeri olmaz.

Tesellî ve huzurun oluşmasında iki yol vardır: 1. Allah'ın lütfu ve keremiyle kula zahmetsiz ve yorulmadan gelen huzurdur. Bu huzur kulu, dünya hayatının çukurlarından, din dünyasının yüceliklerine ulaştırır. Ama bu nâdirdir ve "nâdirin hükmü yoktur" demişlerdir. 2. Yorulma ve çile yoluyla gelen huzurdur ki önceki ve bugünkü sâliklerin mücâhede yoludur. Hak Teâlâ şöyle buyurur: "*Bizim uğrumuzda mücâhede edenleri (gayret sarfedenleri) elbette yollarımıza eriştireceğiz. Allah şüphesiz iyi davrananlarla (ihsân ehli ile) berâberdir*"[17]. Denildi ki: "Kim mücâhede ile dış yüzünü süslerse, Allah Teâlâ da müşâhede (kalp gözüyle Hakk'ı seyretme) ile onun içini güzelleştirir". Yine şöyle denilmiştir: "Dıştaki hareketler, içteki bereketi gerektirir". "Bir kimseye nefsi dost ve keremli olunca, o kişinin dinini yaşaması kolaylaşır. Kişi, gereksiz dünyevî şeyleri terkedip dünyadaki tesellîgâhını tahrib ettiği nisbette Hakk'ın zikriyle tesellî ve huzuru îmâr etmiş olur. "Kim seni

(dünyayı) azaltırsa, seni (ve derdini) azaltır. Kim de seni çoğaltırsa kendisi için dünya (ve derdi) çoğaltılır". Dünyanın teselli evi tamamen harâb olunca âhiretin huzur ve sekînet evi kurulur, mâmûr olur. "*Bizim uğrumuzda gayret sarfedenleri*" âleminden, "*elbette yollarımıza eriştireceğiz*" âlemine ulaşır.

Hak yolunda yürüyen sâliklerin bu konudaki sözleri ve ibâreleri farklı farklıdır:

Sûfî şöyle der: O insan, dünyanın kirlerinden temizlendi, Mevlâ'nın zikrinin safâsı ve paklığı ile huzura erdi.

Derviş: Aldanış dünyasında fakirleşti, sürûr ve mutluluk cihânında zengin oldu.

Muvahhid: Şirkten ve ortaklıktan kurtuldu, yalnız ve tek oldu.

Mukarreb: Ölümün elinden kurtuldu ve ebedî hayâta katıldı.

Sâlik: Harâb evden çıktı, mâmûr eve oturdu.

Ârif: Şeytanların yuvasından kurtulup rızâ-yı ilâhî bahçesiyle huzur buldu.

Ehl-i keşf: Nefs zindanından gönül tahtına ulaştı, derler.

Bütün bu sözler doğru ve gerçektir. İnsan bu dünyanın teselli mekânını, öbür dünyanın teselli mekânıyla değiştirirse, tüm bu güzel sıfatlar onun elbisesi olur. Hem derviş olur, hem sûfî, hem muvahhid olur, hem ehl-i keşf, hem ârif olur hem sâlik, hem mânevî makam sâhibi hem de yolun hakîkatına eren kişi olur.

Ne güzel dergâh ki, yolunun ilk konağı bu şerefe sahiptir. Ne yüce, ne büyük makam ki ona yaklaşma meydanlarının bin tanesinden ilki bu yüceliğe sahiptir. Hak Teâlâ şöyle buyurur: "*Erkek ve kadın, mü'min olarak kim iyi amel işlerse, onu mutlaka güzel bir hayat ile yaşatırız*"[18]. İnsanın huzur ve teselli mekânı dünya olunca "aldanış hayâtı" adını alır: "*Bu dünya hayâtı, aldanış metâından başka birşey değildir*"[19]. Huzur ve teselli mekânı din ve Hak Teâlâ'nın şerîatı olunca, onun sıfatı "güzel bir hayat" olur: "*Mutlaka onu güzel bir hayatla yaşatacağız*"[20].

Zamanın akışı, kâinâtın dönüşüyle birlikte kendini, özünü ve yokluğunu tanıyamayan, kâinâtın sırrına vâkıf olamayan kişiye "gören" denemez. Gören insan, şerîat mülkünü tümüyle gören insandır. Çünkü şerîat, nefsin ve kâinâtın hâkimidir.

Mahlûkâtın önderi, peygamberlerin ve ümmetin lideri, din ve şerîatın rehberi Hz. Peygamber (a.s), hayâtın bu mertebesi hakkında şöyle demiştir: "*İslâm, Allah'tan başka ilâh olmadığına şahâdet getirmen, na-*

maz kılman, zekât vermen, hacca gitmen ve Ramazan'da oruç tutmandır. Bunları yaptığın zaman müslüman olursun"[21].

Hz. Peygamber dînî mertebelerin başına İslâm'ı koydu. Çünkü insan dünya hazlarının tesellîsinden uzaklaşmadıkça, dînî görevleri hakkıyla edâ edemez. Birbirine zıt olan iki şey bir kalpte berâber ve dost olamazlar. Gönül, dünya zevklerine esir olduğu nisbette İslâm şerefi ve yüceliğinden aşağılara düşer. İslâm'daki tesellî yeri harâb olur, dünyevî hazlarla ilgili tesellî yeri mâmûr olur. İki zıt şey bir araya gelmez.

(3) Eğer birisi sorarsa: "Âdemoğulları'nın sıcak, soğuk, fayda zarar, açlık, susuzluk, çıplaklık, hevâ ve arzularında bu derece hür ve serbest olmalarına rağmen, bunlardan yola çıkarak İslâm'ın hakîkatına ulaşamamaları aslâ doğru olmaz, öyle değil mi?"

Cevap: Allah muvaffak etsin!

Bilesin ki, yeme, giyme, barınma ve evlenme ihtiyaç oranında olursa bu dine uygundur, İslâm'ın hakikatına aykırı değildir. Bundan sonra dînî işler, şer'î vazîfeler ve İslâm'ın esasları bir kişinin huzur ve ünsiyet mekânı olur. Nefsânî hazlar onun İslâmî gâyesinde kötü ve acı olur. Bu dünya hazlarından uzak kalmak mümkün olsaydı, insan onları terketmeyi ve faydalanmamayı fırsat bilirdi. Lâkin insan, bedenin devam etmesi için yer, uyur ve dünyevî arzuların yükünü çeker. Nefsânî hazların acı şerbetine tahammül eder. Çünkü beden, dînin emânet ettiği bir binek ve dînî görevlerin hamalıdır. Beden, din yolunda gâzinin atından ve hacının devesinden üstün değilse de, aşağı da değildir. Nasıl ki savaş yolundaki gâzinin atına ve hac yolundaki hacının devesine ot vermek Hakk'a itâat ve dînî bir iş ise, dînî hükümleri ve emirleri taşıyan bedene yemek vermek de daha evlâ olarak Hakk'a itâattır ve O'na yaklaşmaktır.

Kişi, kendisini şerîata aykırı yollara götürmesi için bedenine gıdâ verirse, bu insan at ve deveye ot veren sonra da onların gücüyle yol kesen eşkiyâ gibi ya da haksız yere bir müslümanı öldürmek için kılıcını cilâlayan kişi gibi olur. Âlimlerin ittifakla kanâati, böyle ot verme ve cilâlama işinin haram olduğu şeklindedir. Öyleyse şeytanın yoluna gitmesi için beden merkebine gıdâ vermek de evlâ olarak haramdır.

Sözün özüne ve sorunun aslına dönüyoruz: Bedenin, şerîat yükünü çekmeye, dînî vazîfeleri taşımaya hazır, İslâmî emirlere uymada itâatkâr olması ve insanın yediği, içtiği ve giydiğine dikkat etmesi Hak Teâlâ'ya itâattır ve hayırlı bir iştir. Din ile tesellî olan, Hak Teâlâ'nın zikri ile hu-

zurlu ve mutlu olan kişinin yedi kat gök ve yer ile muhâlefeti kalmaz, herşeyle barışık olur. Bu kusur dünyasında, yararsızlık cihânında, aldanış ve vesvese diyârında mâmûr bir huzur mekânına sahip olur. Öyle ki onun niyet ve ilgi kuşu, ulûhiyet semâlarında kanat çırpar. Dili sırda ve Mevlâ'nın zikrinde, bedeni harâret ve eriyişte, dînî huzur ve ünsiyet mekânı daha mâmûr bir halde olur. O, bu ünsiyet ve Hakk'a yakınlık ile diridir, daha canlıdır. Nitekim şu âyet, bu Hak yolcusu olan sâlik hakkındadır: "*Ölü iken dirilttiğimiz kişi...*"[22]. Bu, "*Onu güzel bir şekilde yaşatırız*"[23] âyetinin sırrıdır. İşte o İslâm'ın hakikatı şudur: "*Kişinin, kendisini ilgilendirmeyen şeylerden uzaklaşması, güzel müslüman olusundandır*"[24]. Bu İslâm'ın özü: "*Müslüman, elinden ve dilinden diğer müslümanların emîn ve selâmette olduğu kişidir*"[25] hadîs-i şerîfinde ifâde edilmiştir. Bu İslâm'ın meyvesi: "*Allah'tan başka ilâh olmadığına şehâdet etmen, namaz kılman, zekât vermen, oruç tutman ve hacca gitmendir*"[26].

Anlattığımız bu İslâm ile tesellî olma noktası, her ne kadar yüksek ve temiz bir mertebe, dünyevî mal ve cevâhir diyârının son mertebesi ve mahlûkâtın hazlarının nihâyeti ise de, Hak Teâlâ tarafından desteklenen kişilerin gidişâtının ilk adımı, tevbe edip Hakk'a yönelenlerin ilk mertebesidir. Hz. Peygamber buna şöyle işâret etmiştir: "*İslâm, Allah'tan başka ilâh olmadığına şehâdet etmendir*".

Din dünyasındaki ikinci tesellî ve huzur mekânı, şerîat koyucu ve tarîkat açıcı olan Hz. Peygamber'in işâret ettiği şu noktadır: "*Îmân, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret günü dirilmeye, hayır ve şer tüm kaderin Allah'tan olduğuna inanmaktır*"[27]. Dergâhın müridi ve Hak katının sâliki dünya hazlarından el etek çekmelidir. İslâmî konuları anlama konusundaki isteğini daha yükseklere (îmânî konulara) taşımalıdır. Bedenin nâfilelerini ve nefsin kusurlarını araştırmayı bırakarak îmân dünyasını ulaşmalıdır.

Hakîkat yolunda vuslata erenlerin kanâati şudur: Gönlün nâfilelere sarılması, bedenin nâfilelere devam etmesinden daha faziletlidir. Gönlün ve nefsin nâfilesi, bedenin nâfilesinden daha üstündür. Bedenin ve gönlün nâfile işlerini, bir de tefekkür ânını bir araya getirmek mümkün olsaydı, bu, hayırlı ve gerekli bir iş olurdu. Zîrâ âhiret tâlibinin zâhir ve bâtınında (beden ve ruhunda) kulluk devam etmektedir. Ama bunları bir araya getirip aynı anda yapmak mümkün olmadığı için gönle riâyet etmek ve kalbe önem vermek daha öncelikli olmuştur. Görmüyor musun ki oruç, dünyevî isteklerden bedeni uzak tutmaktır, gönlü ve du-

şünceyi uzak tutmak değil. Ama mürid bunları bir araya getirmeli, bedeni gibi aklını ve kalbini de dünyevî isteklerden uzaklaştırmalıdır.

Basîret ehli demişlerdir ki: İnsanda îmânî bir düşünce (tefekkür) doğunca, İslâmî davranışlar da onun ardından gelir. Bu ikisini yani amel ve tefekkürü bir araya getirmek ne şekilde mümkün ise o yolla bunları bir araya getirmek gerekir. Tıpkı oruç ve tefekkür, îtikad ve tefekkür gibi. Her ne kadar namaz, zekât, cihâd ve haccı tefekkürle ve şuuruna ererek yapmak zor ise de, farzı yerine getirmek farz borcunu kaldırır, sünneti yerine getirmek de Hz. Peygamber'e uyma (ittibâ) sorumluluğunu kaldırır. Tefekkürün kesintiye uğradığı vakitte nâfileyi yerine getirmek, müridden istenen şeydir. Tefekkür îmân âleminde cereyân ederken, bu tefekkürün kalbin hayâtına uygun olması, gönlün mâmûr edilmesi ve gizli şirk (riyâ) tozunun yıkanıp temizlenmesi de müridin aydınlık yolu için gerekli şeylerdendir.

(4) Eğer birisi şöyle sorarsa: Bu meselede mezheb âlimleri ihtilâf etmiş, farklı şeyler söylemişlerdir. Bazısı îmân ve İslâm aynı şeydir derken, bazıları da bunların ayrı şeyler olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu iki görüşten hangisinin doğru olduğunu bize açıklayın. Hangisinin daha doğru olduğunu, bu konuda sizin kanâatinizin ne olduğunu öğretin. Eğer îmân ve İslâm aynı iseler, bunlara iki ayrı şey demek doğru değildir. Eğer farklı iseler, bu farklılığın delili nedir?

Cevap: Allah muvaffak etsin!

Ey basîret ve yakîn denizinde inci arayan kişi! Bilesin ki, bu meselede müride gereken, gönlünü taklîd pasından temizlemek, arayış evinin kapısını şüphe dikenlerinden arındırmaktır. Ayrıca mürid, Hak Teâlâ'nın yüce yolunda nasib almış velîler ile yakınlık ve dostluk kurmalıdır. Himmet sâhiplerinin kemer bağlayışından bir nebze de kendi beline bağlamalıdır. "*Güzel bir hayât*"[28] sözünün nâmeleri ve bu nâmelerin ifâdesi kulağına ulaşınca, bu söz ve nâmeler önce gırtlakta yer tutar, sonra gönle iner.

Eğer mürid bu dereceye ulaşamamış ise, onun tasarrufu, akıl ve zekâ tasarrufu olur. Bunun da şartı, anlayıp idrâk ettiği bir şeye karşı zikir, duâ, şükür ve hamd ile mukâbelede bulunması, anlayamadığı konularda ise anlamama suçunu kendi idrâkinin zayıflığına bağlamasıdır, söze ve söyleyene değil.

Şimdi bu îmân ve İslâm konusunu, akıllı avamın idrâki ölçüsünde îzâh edeceğiz. Halkın düşmanlığını değil duâsını umarak bunların iki ayrı şey mi yoksa bir tek şey mi olduğunu anlatacağız inşâallah. Yardım istenecek olan yegâne varlık Allah Teâlâ'dır. Diyoruz ki: Eğer îmân ve İslâm aynı şeydir diyorsan, mânânın hakikatı noktasından bu doğrudur. Eğer bunlar iki ayrı şeydir diyorsan, lügat ve şerîat noktasından bu da doğrudur. Bu iki görüş arasında tezat yoktur, dîne de aykırı değildir.

"Her ikisi de aynı şeydir" sözünün açıklaması şudur: İslâm kelimesi, "teslîm"den gelmektedir. Kul kendisini zâhiren ve bâtınen ilâhî emir ve yasaklara teslim edince mü'min olur. Îmân kelimesi emn (güvenlik, selâmet) kelimesinden türediği için o kişi hakîkî bir müslüman olur, güvenlik içinde bulunur. Eğer Yusuf (a.s)'ın kardeşlerinin sözü olan "*Sen bize inanmazsın*"[29] yani "tasdîk etmezsin" âyetine bakarak "îmân, tasdîk anlamındadır" dersen, müslüman, gönlünü, dilini ve bedenini ilâhî emir ve yasaklara emânet eden kişidir; gönlü, dili ve bedeni tasdîk edicidirler. Bu yüzden îmân İslâm olur.

Bir kişi îmân yoluna girerse, teslîmiyeti ve İslâmiyeti de dürüst olur. Çünkü mü'min, güvenilir insandır. Güvenilir insan da kendi benliği ile ya da halk ile olmayan, tümüyle Hak Teâlâ ile olan kişidir. Bir kimsenin Hak ile olabilmesi için kendisini dînin emir ve yasaklarına emânet etmiş olması gerekir.

Îmân, tasdîk anlamında olduğuna göre, mü'min de Hakk'a sâdık ve itâatkâr insan demektir. Bir insana itâatkâr diyebilmek için, kendisini zâhiren ve bâtınen ilâhî emir ve yasaklara bağlamış, kazâ ve kadere teslîm olmuş bir kişi olması gerekir. Bu yönüyle bakıldığında İslâm, îmân demek olur. Bu görüşün doğruluğuna Kur'ân ve sünnet delildir. Âyet-i kerîme'de: "*Suçlu milletin arasında bulunan mü'minleri çıkardık. Zaten orada, kendini Allah'a vermiş (müslüman) sadece bir tek ev halkı bulduk*"[30] buyurulur. Lût (a.s)'ın akrabaları için aynı olayda hem mü'min hem de müslüman ifâdesi kullanılmıştır. Bu, îmânın İslâm, İslâm'ın da îmân olduğuna Kur'ân-ı Kerîm'den delildir. Başka bir âyette: "*Eğer Allah'a inanıyorsanız (îmân) ve teslîm olmuşsanız (İslâm) O'na güvenin*"[31] buyurulur ki hem İslâm, hem de îmân kelimeleri aynı konuda kullanılmıştır. Bu, İslâm'ın îmân olduğunu kanıtlar. Sahîh bir hadiste Hz. Peygamber'in: "*Îmân, yetmiş küsür kısımdır*"[32], diğer bir hadiste de: "*İslâm yetmiş küsür şu'bedir*" dediği nakledilir. Aynı şeye hem îmân, hem de İslâm demiştir. Bu da îmânın İslâm, İslâm'ın da îmân olduğuna delildir.

İmân ile İslâm'ın farklı şeyler olduğunun delili ise, Cebrâil'in sorup Hz. Peygamber'in cevapladığı hususları anlatan hadîs-i şerîftir. Cebrâil şöyle sormuştu: "*İslâm nedir?*" Hz. Peygamber (a.s) cevap verdi: "*Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Onun elçisi olduğuna şehâdet etmen, namaz kılman, zekât vermen, oruç tutman, hacca gitmendir*". Cebrâil (a.s): "*İmân nedir?*" diye sorunca da Hz. Peygamber: "*Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, öldükten sonra dirilip hesaba çekilmeye ve kadere yani hayır ve şerrin Allah'ın irâdesiyle olduğuna inanmandır*" diye cevap vermişlerdi.

Cebrâil, Hz. Peygamber'den aldığı cevapları tasdikledi ve "*doğrudur*" dedi. Cebrâil, Levh-i mahfûz'da ve vahiy konusunda emîn (güvenilir) idi. Hz. Peygamber'in sıfatı da Kur'ân-ı Kerîm'in ifâdesiyle: "*O, kendi isteği ve hevâsıyla konuşmuyor. Onun söyledikleri, ancak kendisine bildirilen vahiydir*"[33]. Binâenaleyh bu iki din sultânının ittifâkıyla bir kural konmuş olur. Soru soran suâlden, itiraz eden de itirazdan vaz geçer.

Biz bu kitabı, bu kurala (yani îmân ile İslâm'ın farklı olduğunu ifâde eden ikinci görüşe) göre binâ ettik. Bu kurala uyduğumuz, kitabın konuları içinde görülecektir. Bu sâyede mürid de, sorusuyla kasdettiği gâyesine ulaşmış olacaktır.

(5) Şimdi sözün aslına döndük:

Dînî düşünceler ve amellerle tesellî olan ve huzur bulan herkes, İslâm ile yaşamaktadır. Rabbânî âyetleri, melekî ilhâmın düşüncelerini, semâvî kitapların hikmet ve öğütlerini, Mevlâ'nın emir ve yasaklarını tebliğ için peygamberlerin gönderilişini, hâkimiyyet-i ilâhiyyenin "*ol der ve olur*" hükmüyle oluşan küçük-büyük işlerini görerek tefekkür eden ve bu düşüncede huzur bulan kişiler de, îmân ile yaşamaktadırlar.

Beden, hem İslâm hem de îmân için çalışır. Gönlün yardımı olmaksızın beden bir iş yapamaz, bedenin ortaklığı ve yardımı olmadan da gönül müşâhedeye (kalp gözüyle görmeye) ve vuslata eremez. Sanki beden gönle, gönül de bedene bağlanmış gibidir. Bedenin müslümanlığı, gönlün yardımı olmadan, gönlün îmânı da bedenin yardımı olmadan temin edilemez.

Bunlar arasındaki fark şudur: Gaybı görme ve idrâkte kalp esastır, beden ona tâbîdir. Gözün işleriyle ilgili konularda ise beden esastır, kalp ona tâbîdir. Görülen öncedir, gayb sonra. Çünkü İslâm ile tesellîde beden, îmân ile tesellîde kalp esastır.

İslâm ile tesellîden, îmân ile tesellî noktasına geçebilmek için zikir tefekküre, amel müşâhedeye, göz gayba, nefs gönle, alenî olan gizliye ve zâhir bâtına dönüşmelidir.

Bu mertebedeki insanın müşâhedesi ve nazarı, hâkim-i mutlak olan Hakk'ın saltanat ve azametine olur. Gökyüzü mukarreblerinin mescid ve dergâhlarına bakar, Kur'ân'ın mânâ ve sırlarının meydanında dolaşır, peygamberlerin kerem dergâhından beslenir, mahlûkâtın diriltileceği haşr gününden korkar, gizli olan kaderin heybetinden yanar ve erir.

Fayda-zarar, tatlı-acı, zor-kolay, hâkimiyet-esâret, lütuf-kahır, bağlama-kırma, vuslat-hicran, açma-örtme, utanma-övünme, gizli-açık, ayniyet-gayriyet, kirlilik-temizlilik, iç-dış, vaad-azarlama, ömür-asır, alçalma-yücelik tüm bunlar kazâ ve kaderden zuhûr eder. Hak Teâlâ'nın kazâsı ve hükmü, kaderin zuhûruyla ona konu olan kişiye ulaşır.

Kul, ne getirecek diye kadere bakar. Kader de ne emredecek diye kazâya bakar. Kazâ, ne buyuracak diye ilâhî izne, izin kudrete, kudret meşiyyete yani ilâhî irâdeye, meşiyyet de ilâhî ilme bakar.

İlâhî irâde, ilim hazînesinden (odasından) kişinin mutluluk veya bedbahtlığını (saâdet-şakâvet) alır ve kudrete gönderir. İzin, kudret hazînesinden bu saâdet veya şakâveti alıp kazâya gönderir. Kader, kazâ hazînesinden bunları alıp kula ulaştırır. Kaderde gaflet olmadığı gibi, kazâ, izin, kudret, meşiyyet ve ilimde de hatâ ve yanılma olmaz.

Bu müşâhede makâmında gönül yanar, ciğer kızarır, göz ağlar. Kul, bedenine bakar günah ve ma'sıyet görür, gönlüne bakar gaflet görür ve bilir ki "*Herşey ne için yaratılmış ise, o şey ona kolay gelir*"[34]. Korkarım ki kader, nefs adına günah işler ve ilme muhâlefet eder.

Ey bu muhâlefeti araştıran kişi! Ne diye soruyorsun? İlim (kadarle ilgili bilgi) gaybdır, bilinmez. İlme aykırı şakâvetin tohumu, (ilâhî) izin ve dilemeye bağlıdır. Kazânın sırrını hiçkimse bilmez.

İyi bilirsin ki, bedbahtlık, (ilâhî) izin ve irâde olmadan gerçekleşmez. Ancak bu izin ve irâde gaybdır, gaybı da kimse bilmez. İzin ve irâde, gaybla alâkalı ilâhî ilme bakarlar. Bu izin ve dileği, ilimden başka açıklayan birşey yoktur. Kazâ ve kader, ilâhî izin ve hükmü sana ulaştıran elçilerdir. Hiçbir haber taşıyıcı da insana zarar ve cezâ değildir. Azab ve kınama, senin amelin sebebiyledir. İnsanlar, başkalarının değil, kendi yaptıklarının neticesinde azap ve kınamaya uğrarlar.

(6) Bir kimse soru sorar ve şöyle derse: İslâmî hayâtın özü ve bir muslümanın teselli mekânı (huzur noktası) olan ameller ve zikirler kulun gayreti ve çalışmasıyla elde edilir. Bunlar kulun benliğinde mahfûz ve mâlûmdur. Bu ameller ve zikirler, kulun uzuvları ile duyu organlarını Hakk'a muhâlefetten korur ve Hüdâ'ya muvâfık hâle getirir.

Pekiyi, kalbî tefekkür ve bâtınî müşâhede kulun gayreti ile mi oluşur, yoksa Hak Teâlâ'nın vergisi ve ihsânı mıdır? Bize bunu açıklayın!

Tefekkürün yolları ve sınırları kaç tanedir, nasıl ve nerededir? Açıklayın! Hangi zikir, tefekkürden daha üstündür ve hangi tefekkür zikirden daha üstündür, açıklayınız! Peygamberler zikir ile vasıflanmışlardır. Çünkü onların gönülleri, gizlileri görme ve gaybı müşâhede hazînesidir.

Cevap: "Zikir ve tefekkür, kulun gayreti ve çalışmasıyla mı, yoksa Hak Teâlâ'nın lütfu ile mi gerçekleşir" diye sordun. Bilesin ki, mü'minin ünsiyet (Hak ile dostluk ve yakınlık) noktası, huzur ve sekînet mahalli ve gönlünün canlılığı olan tefekkür, kulun Allah'ı zikretmesi sebebiyle kendiliğinden doğmuş ise, bu, kulun gayreti olmadan ortaya çıkan tefekkürdür. Sâlik, Hakk'a giden yoldaki zikrinde son noktaya ulaşamadığı sürece onun zikri bir sûrete bürünmez. Bu yüzden bu durumdaki sâlikin tefekkürü Hak Teâlâ'nın vergisidir, mevhibe-i ilâhiyyedir. İlâhî kânun ve gelenek bu şekilde cereyân eder.

Sâlikin zikirde son noktaya ulaşması, diliyle birlikte yedi uzvunun hatta tüyleri ve tırnaklarının da zikre iştirâk etmesidir. Kalp, uzuvların zikrini duyar ve görür. Bu duyuş sebebiyle ısınır, kuvvetlenir, zikre muvâfakat ve iştirâk eder.

Kalp zikrinin nihâyeti kırk gündür. Bu kırk günün sonunda biriken nurlar kalbi aydınlatır ve duyu organlarının pencerelerine çıkar.

Halvet ehline zuhûr eden bu halleri, hiçbir fakîh, müfessir ve muhaddis bilemez, bu konudaki sorulara cevap veremez. Ey Hak yolunun yolcusu, birgün sen de bu mertebeye ulaşırsan bizzat kendin görmüş olursun. Bu mânevî haller ve müşâhedeler bazen bir sene, bazen de on sene devam eder. Hallerin süresi, zikrin süresi kadardır. Kalp gözüyle görme hâli zuhûr edinceye kadar insan için baş gözü ile görmekten başka çâre yoktur. Kalp gözüyle görüş (müşâhede) kesilince, sıra zikre gelmiş olur. Hâkimiyet, kalp zikrinde olur. Kalp harâretle zikre devam ettiği sürece dil bekler ve ona bakar. Kalp zikri durunca sıra dile gelir ve dil zikre başlar.

Müridin nasîbi, şefkatli bir pîre bağlanmıştır. Mürid, tek başına on senede alamayacağı yolu, bir pir ile olunca bir senede alabilir. Muhtemeldir ki mürid bir hâle ve müşâhedeye takılıp o mertebede on sene kalabilir. Sonunda bir pir gelir, onun yolunu açar, müridi o halden çıkarır.

Müşâhedelerin zamanı ve sırası geçince, kalpteki zikir ortamında tefekkür kapısı tümüyle açılmaya başlar. Tefekkür artınca mürid daha canlı olur, onun huzur mekânı daha mâmûr olur ve bu mürid Hak Teâlâ tarafından muhâfaza edilir.

Bu mertebeye ulaşan kişi, İslâm ile huzur bulma noktasından, îmân ile huzur bulma makâmına ulaşmış olur. "Falan kişi îmân ile yaşamaktadır" derler. Tıpkı daha önce: "Falan kişi İslâm ile yaşamaktadır" dedikleri gibi. Her ne kadar bu ikisi birbiri içinde ve biri diğerinden ayrı değilse de, bâtın ve zâhiri konusunda fark vardır. Seyr u sülûktaki müridde ameller ve zikirler zâhir olup tefekkür gizli kalınca görülene göre hüküm verilir ve: "O, İslâm ile yaşamaktadır" denir. Çünkü görülen şey, İslâmî davranışlardır. Müridde tefekkür ve kalp gözüyle görme hâli zâhir olup beden zikri tefekkür içinde gizli kalınca, yine görülene göre hükmedilir ve: "O, îmân ile yaşamaktadır" denir. Çünkü görülen, îmânî davranışlardır.

Mâsivâdan kurtulsun diye, bazen müride gayb bahçesinin kapısını açarlar. Lamba ve muma ihtiyaç duymasın diye müşâhede güneşi doğup parlar. Ünsiyet gülistânının fidanları kendisine gülümser, böylece mürid pazar gülünden uzak kalır. Onun bu halleri apaçık meydana gelir, sonunda vasfı sâbitleşir, dâimî olur. "*Îmân, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine... inanmaktır*" sözünün hakîkatı, cemâl yüzünden fazlalık perdesini kaldırıp açar.

Güvenilir insan olan mü'minin, Hakk'ın mahremiyet sarayına girmesine izin verirler. Burada o, düşmanlardan tamamen korunmuş olur. Mal ve para konusunda şeytanın aldatmasından uzak kalır, nefsin hîle ve tuzakları burada zayıflar.

Öyle bir mertebe ki; tefekkür, Hak Teâlâ'nın lütfu olur; huzur mekânı, gaybı müşâhede olur. Orada mü'minin sığınağı Hak Teâlâ'dır. Mukarreb meleklerin makamlarını seyreder. Hakk'ın emir, yasak, vaad, tehdîd, örnekleme ve ibretli sözleri onun ferahlama yeri olur. Önceki peygamberlerin kıssasını okuyarak beslenir. Önceki ve sonraki mahlûkâtın arasında dolaşır. Kazâ ve kadar fezâsında yürür. Böyle bir merte-

beye şeytanın vesvesesi nasıl sığar? Nefsin iğvâları nasıl yol bulup girer?

(7) Birisi şöyle bir soru sordu: İslâmî yaşantının kuruluşunda en önemli unsur olan "uzuvların zikri ve amelleri" gerçektir. Pekiyi, îmânî yaşantının kuruluşunda en önemli unsur olan tefekkür ve kalp gözüyle görme ne derece doğrudur, bu keşfin sıhhati nedir?

Dedik ki: Bir yönden doğru ve gerçektir, bir yönden ise değil. Keşfin doğru oluşunun îzâhı şöyledir: Düşünce, her ne kadar dolaşsa da, yaratılmışlık sınırlarında dolaşabilir. Nitekim Hz. Peygamber (a.s) bu konuda şöyle buyurmuşlardır: "*Yaratıklar konusunda tefekkür edin, derin derin düşünün, ama yaratıcı konusunda tefekkür etmeyin*"[35]. Çünkü düşünce, nicelik, nitelik, nedensellik gibi beşerî boyutlarda dolaşır. Oysa Hak Teâlâ bu beşerî özelliklerden ve dünyevî boyutlardan uzaktır, münezzehtir.

Rubûbiyyeti müşâhede konusunda söylediğimiz şudur: Kul, eşyânın sayısını (kemiyetini) düşününce, Hak Teâlâ'nın tekliği yüz gösterir. Eşyânın vasfını (keyfiyetini) düşününce, Hak Teâlâ'nın târif edilemez oluşunu görür. Eşyânın sebebini düşününce, yaratıcının madde, cisim ve cevherden uzak olduğunu anlar. Eşyânın mâhiyetini düşününce, yaratıcının zaman ve mekândan münezzeh olduğu kula mâlum olur.

Eşyânın kemiyeti ve çokluğu, Hakk'ın tekliğini görmeye ayna olur. Aynı şekilde eşyânın keyfiyeti Hakk'ın kudsiyetine, nedenselliği Hakk'ın münezzehliğine, mâhiyeti Hakk'ın benzersizliğine, zamanlılığı Hakk'ın ezelî ve ebedî oluşunu müşâhedeye ayna olur.

Bu mânâların vukû bulması olumlu bir durumdur. Bu konudaki gaybî keşifler de olumlu, doğru ve gerçektir. Bu mertebede sâlik, Hak Teâlâ'nın tecellîsine mazhar olur.

Hak Teâlâ'nın tecellîsi kulda zuhûr edince ne düşünce kalır, ne tefekkür, yokluk içinde yokluk olur. Nitekim Hz. Peygamber bu konuda şöyle buyurmuşlardır: "*Allah Teâlâ bir şeye tecellî edince, o şey Hakk'a boyun eğer*"[36], düşer, parçalanır ve dağılır. Tıpkı Tûr-i Sînâ'nın dağılıp havada uçması ve parçalanması gibi. Bu, öyle bir haldir ki, mürid ona ulaşmadıkça, görüp hissetmedikçe onu anlayamaz.

Eşyâya bakıp Hak Teâlâ'yı tefekkür etmek ve Hakk'ın sıfatlarının kulda tecellî etmesi şeklindeki bu iki mertebenin ötesinde bir üçüncü mertebe daha vardır. Bu mertebe peygamberler ile sıddîklara has olup

Allah ile Allah için tefekkür yani fenâ fi'l-fenâ (yokluk içinde yokluk) mertebesidir. Hz. Peygamber, Hak Teâlâ'nın şöyle buyurduğunu söylemiştir: *"Bir kulumu sevdiğim zaman, onun işitmesi, görmesi ve gönlü ben olurum. Benimle duyar, benimle görür ve benimle düşünür"*[37].

Seçkin insanların bu mertebeyi anlatıp açıklamasına gerek yoktur. Çünkü onlar bu halleri zaten bizzat yaşarlar. Avam halka bu mertebeyi anlatmanın da bir faydası yoktur. Çünkü onlar bunu anlayamazlar ve akıllarına hulûl gibi yanlış düşünceler gelir. Oysa Hak Teâlâ bundan uzak ve münezzehtir.

(8) Kul, kalbinden sûret ve hulûl tozunu yıkayıp temizlemeli, yani Hak Teâlâ'nın bir şekli olmadığını ve mahlûkâta girmeyeceğini bilmelidir. Şimdi bu konuyu açıklayalım.

Deriz ki, yaratılış ve karakterine öfke ateşinin kıvılcımı sıçramış olan kişi hakkında ne dersin? Bu öfkenin etkisi ve hâkimiyeti onun karakterine gâlip gelir. Bu öfke öyle bir sıfattır ki, ne idâreci akıl, ne de emredici kalp ona karşı gelemezler. Bu ikisi, öfke ateşinin etkisi ile ezilip yenilir. Sonunda o kişi bu hal içinde iken aklın beyenmeyeceği ve kalbin kabul etmeyeceği bazı işler yapar. Bir kimse: "Bu insan, yaptığı işleri kendi irâdesiyle yapmamıştır" derse doğru söyler. Zîrâ bu durum, halleri karışık olanların özelliğidir. Onları şeytan istilâ eder. Şeytan, bazen onlara öfke ateşi atar ve onları yırtıcı hayvanlar gibi yapar. Bazen şehvet ateşi atar ve onların karakterini hayvanlarınkine çevirir. Öfke ve şehvet gâlip geldiği zaman o insanın kalbinde nur kalmaz, aklın etkisi ve emrediciliği yok olur.

Bu sebeple Hz. Peygamber (a.s) öfkeli bir kişiye rastladığında ona "*Eûzü bi'llâhi mine'ş-şeytâni'r-racîm (kovulmuş şeytandan Allah'a sığınırım)*" diyerek öfkesini gidermesini söylemişti. Bu, bahsi geçen şu konuya işârettir: Öfke âteşi, gâfil ve aklı karışık insanlara şeytanın attığı bir şeydir. Ayrıca şuna da işâret etmektedir: Öfkesinden dolayı bir kimse kınanamaz. Çünkü Hz. Peygamber, öfkesinden dolayı o kişiyi tenkîd etmemişti. Öfkeyi eûzü ile tedâvi etmek gerekir. Bir kişi öfkesini bu yolla gidermezse, bu kişi o zaman dînen kınanır.

Hz. Peygamber o dostuna öfkeyi gidermenin yolunu da öğretmiştir. Buyurdu ki: *"Eğer ayakta isen otur, oturuyorsan yat, uykulu isen abdest al ya da yıkan. Çünkü öfke ateştir, ateşi de su söndürür"*[38].

Bu noktayı destekleyici mâhiyette Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurulur: "*Onlar öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah iyilik yapanları sever*"[39]. Öfke kınanmaz, öfkeyi gidermeye çalışmamak kınanır. Çünkü bu, şeytanın özelliğidir.

Peygamberlerin ve sıddîkların öfkesi ise Allah rızâsı için olur, îmânî ve İslâmî gayretin esintisidir. Nitekim Hz. Peygamber: "*Ben şaka yaparım ama sadece doğruyu söylerim*"[40] buyurmuşlardır. Çünkü Hz. Peygamber'in heyecânı Allah için ve hakkın zaferi için idi. Ümmetine olan şefkat esintisi ile mizah ve şaka da yapıyordu. Hz. Âişe'nin (r. anhâ) rivâyet ettiğine göre, Hz. Peygamber hiçbir zaman kendisi için öfkelenmemişti. Onun öfkesi Allah Teâlâ'nın dîni için olurdu ve kızdığı zaman ona hiçbir şey karşı koyamazdı.

Rivâyete göre Hz. Peygamber (a.s) kızdığı zaman iki yanağı kan gibi kızarıyor, alnındaki damarlar şişiyor ve iki gözü kızarıyordu. Benî Mahzûm kabîlesinden bir kadın hırsızlık yapınca Hz. Peygamber onun elinin kesilmesini emretmiş, Üsâme (r.a) ona şefâat etmek isteyince Efendimiz (a.s) öylesine öfkelenmişlerdi ki, o konuda hiç kimse konuşmaya cesâret edememişti. Hz. Peygamber'in bu esnâda söylediği şu cümle özellikle önem arzeder: "*Yoksa Allah'ın kânun ve cezâlarından birini kötü mü görüyorsunuz? Vallâhi Fâtıma hırsızlık yapsaydı, onun da elini keserdim*"[41]. Efendimiz'in (a.s) bu öfkesi ve heyecânı doğru idi ve Hakk'ın rızâsı içindi. Bu yüzden o öfkeyi bastırıp gidermek doğru değildir.

Hz. Ali (r.a), bir kadınla gizli şeyler konuşan bir adamı görüp onun sözünü duyunca öylesine öfkelenmişti ki, sabredemedi ve durumu devlet başkanı olan Emîru'l-mü'minîn Hz. Ömer'e haber vermeyi beklemeden adamın saçını tuttu, yüzüne ve başına birkaç tokat attı. Yarasının dehşetinden adamın üstü kan oldu ve feryâd ederek Hz. Ömer'in yanına girdi, olayı anlattı. Hz. Ali de oradaydı. Emîru'l-mü'minîn Ömer (r.a), Hz. Ali'ye: Ey Ebu'l-Hasan! Bu olay nasıl oldu? diye sordu. Hz. Ali: Onun birşey söylediğini duydum ve bu sözü dînen kötü ve sakıncalı buldum, dedi. Ömer (r.a) adama: Sana Allah'ın nazarlarından bir nazar isâbet etmiş. Çünkü Ali, Allah'ın nazarlarındandır (Allah ile görür), dedi.

Hz. Ali'nin öfkesi coşmasaydı, olayı başkana arzederdi. Ama öfke insana gâlip gelir ve mantıklı hareket etmesini engeller. Hz. Ali yaptığı işte haklı olduğu için cezâlandırılmadı ve kınanmadı.

Öfkenin insana gâlip ve hâkim olduğunun delili, Hz. Peygamber'in, yerden taş kaldıran bir toplulukla arasında geçen konuşmadır. Hz. Peygamber (a.s) sordu:

— Bu taş nedir?

— Şiddetli ve güçlülerin taşı.

— Size bundan daha şiddetlinin kim olduğunu söyleyeyim mi?

— Evet.

— Öfkeli iken kendisine hâkim olabilen kişidir.

Şimdi sözün gâyesine dönüyoruz: Bazı insanlarda nefsânî, bazılarında ise dînî olan, kişiye hâkim olup konuşmasını ve davranışlarını normal seyrinden çeviren "öfke ateşi" câiz olduğuna göre, bir kula hâkim olup onu normal söz ve davranışlardan uzaklaştıran "aşk ve şevk" niçin câiz olmasın, buna niçin izin verilmesin? Âşıklardan, aşkı nefsânî, şeytânî ve şehvânî olanlarda bu durum açıkça görülmektedir. Şüphesiz onlar öyle bir sıfata dönerler ki, konuşmaları, hareket ve gidişâtları önceki hallerine hiç benzemez. Pekiyi Allah dostlarına ve Hak âşıklarına niçin inanılmıyor? Oysa Allah sevgisi, mahlûkât sevgisine göre daha sıcak, daha keskin ve daha güçlüdür.

Nefsânî ve şeytânî sevgi ile rahmânî sevgi arasındaki fark şudur: Mahlûkâtı sevince, bunama ve delilik zuhûr eder. Oysa Hak Teâlâ'yı sevince gönle firâset, hikmet ve mârifet doğar. Bu yüzden Hak sevgisinden gayrısı uygun değildir. Çünkü şeytanın yolunda diken ve çerçöpten, Hak Teâlâ'nın yolunda ise nergis ve lâleden başka birşey yoktur.

Bu sözün îzâhı, "ihsân ile yaşamayı" konu alan üçüncü kısımda daha güzel ele alınacaktır. Çünkü ihsânın yeri rûhtur ve rûhun sevgi kaynağı olduğu açıkça ortadadır. İnşâallah bu mânâlardan bir kısmı anlatılacaktır.

Tekrar soruya dönüyoruz: Soruyu soran kişi şöyle demişti: "Îmânî hayâtın îmârında esas olan gönüldeki düşünceler ve müşâhedeler doğru ve gerçek midir, yoksa değil mi?" Biz de: "Bir yönden doğrudur, bir yönden değil" demiştik. Doğru oluş yönünü anlattık. (Öfkelenen kişi kendini kaybettiği gibi, îmân ile yaşayan mü'min de Allah sevgisiyle kendinden geçer, güzel düşünce ve doğru keşiflere nâil olur). Doğru olmayan yönünün îzâhı ise şudur:

Herşeyde Allah Teâlâ'yı anlatan bir işâret vardır
Bu işâretler onun bir tek olduğunu gösterir.

Eğer toprağın sıfatlarında seyahat edersen, ki sen topraktansın, ömür biter ve sen toprağı tanımanın ilk mertebesinde kalırsın. Eğer suyun özelliklerinde seyahat edersen, ki sen sudansın, binler biter, suyun bin özelliğinden biri bitmez. Sen ateşten olduğun halde ateşin özelliklerinde sefer etmek istersen, dünya biter, ateşi tanıma yolundaki seferin bitmez. Sen havadan olduğun halde hava hakkında sefer etsen ömrün seksene ulaşır, havanın özelliklerini bilemezsin.

Bu dört unsur (toprak, su, ateş, hava) senin yaratılışın ve mizacındır. Tüm mahluklar ve unsurlardan mürekkeb muhtelif bileşik varlıklar senin ayarında değildir ve insan sıfatına giremezler. Unsurlardan oluşan her varlıkta, mahlûkâtın sonradan yaratılmış ve ölümlü olduğuna dâir binlerce delil, Hak Teâlâ'nın da tek ve yaratıcı olduğuna dâir binlerce işâret vardır. Hilkat boyasına bulanmış her tabiat yeni bir dille ve remz yoluyla Hak Teâlâ'nın tekliğini söyler. Her yeni sanatın renginde, gönüllere şöyle bir nidâ vardır: "Gelin, Mennân olan Hak Teâlâ'yı düşünün, tefekkür edin!"

Unsurlardan oluşan varlıklardaki ilâhî alâmetler ve işâretlerden sâdece birini görebilmek için yüz yıllık ömür nasıl yetsin? İşin gerçeği şudur ki, göz aslâ gözü ve görüleni hakkıyla göremez; akıl aslâ aklı ve düşünüleni hakkıyla anlayamaz, his aslâ hissedileni hakkıyla idrâk edemez.

(9) Soruyu soran kişi, "Hangi zikir tefekkürden, hangi tefekkür de zikirden üstündür?" diye suâl yöneltmişti.

Deriz ki: Mâlî ve bedenî görevler gibi, İslâm'ın kubbelerini ve sütunlarını koruyan, dînî hayâtı sağlamlaştırıp ünsiyet yurdunu îmâr eden zikir, tefekkürden üstündür. Çünkü bu zikir, uzuvlar âleminde cereyân etmektedir, gönül âleminde değil. Uzuvlardaki zikir, bir şekil ve sûrete bürünmüş olur. Zikir dil ile yapılır ve dil bir organdır. Burada düşünce söz konusu değildir, çünkü o kalbin işidir ve bu zikir gönül âlemine ulaşmamıştır. Bu zikrin üstünlüğü şu sebepledir: Bu mertebede düşünce (tefekkür) zorlanmaz. Çünkü bu şahsın gönlü, îmân âlemini müşâhede etmenin nurlarıyla aydınlanmamıştır. Kul, nefs ve şehvet bağının etkisinden kurtulmamıştır. Dünyâ, makâm ve hayât sevgisi ile dünyada dâimî kalma arzusu gönlünde bâkîdir. Bu hâl içindeki bir şahsın tefekkürü, karanlık ve yağmurlu bir gecede yolu bilmeyen kişinin yürümesi gibidir. Çıkıp doğru yolda gidemez. Nâdiren doğru yolda gitse bile "nâdirin hükmü yoktur".

Ayrıca onun tefekkürü gönlü açmaz. Çünkü o mertebeye ve makâma henüz ulaşmamıştır. Bu yüzden onun zikirle uğraşması, tefekkürden daha iyidir. Zîrâ zikir kalbi yumuşatır ve nurlandırır. Kulun gönlündeki düşünce kilidini ve hâlini açan da zikirdir. Hak Teâlâ: "*Evlere kapılarından giriniz*"[42] buyuruyor.

Kalp ile zikir, ağaç ile su gibidir. Kalp ile tefekkür de ağaç ile meyve gibidir. Ağaca su vermeden yeşermesini beklemek, yaprak ve çiçek çıkarmasını beklemeden ondan meyve istemek hatâ olur. İstense bile aslâ meyve vermez. Çünkü o vakit meyve zamanı değil, ağacı besleme ve îmâr etme zamanıdır. Ona su vermek, sarmaşık otundan ve meyve kanalına yabancı olan şeylerden arındırmak, sonra da güneşin ısısını beklemek gerekir. Bunlar olunca ağaç taze ve neşeli olur, yeşil yapraklarla süslenir. Ağaç bu özelliğe büründükten sonra onun dalından meyve istemek doğru olur. Artık bu vakit, meyve zamanıdır.

Hak Teâlâ'nın şu âyet-i kerîmesi bu noktayı doğrulamaktadır: "*Bizim için çaba sarfedenlere yollarımızı gösteririz (hidâyet ederiz). Muhakkak ki Allah, iyilik yapanlarla beraberdir*"[43]. "Çaba sarfetmek (mücâhede)" dilin zikridir. "Yolları göstermek (hidâyet)" de kalpteki düşünce ve tefekkür kapısını açmaktır.

Hak Teâlâ şöyle buyurur: "*Erkek veya kadın, mü'min olarak kim iyi amel işlerse, onu mutlaka güzel bir hayat ile yaşatırız*"[44]. "İyi amel", bedenî amellerdir, o da zikirdir. "Güzel bir hayat", tefekkür kapısını açmak ve hayvânî bir özellik olan hevâ ve dünyevî heves karanlığını yok etmektir. Hayat, mal ve makâm sevgisi insanın önündeki perdelerdir. Bu perdeleri dil zikri ile yok etmedikçe, îmân âlemi nurlarının bayrağı, keşf ve cemâl âleminden görülmez.

Bu iki âyetten anlaşıldığına göre, önce çaba sarfetmek gerekir, o da zikirdir. Zikrin neticesinde mânevî bir çocuk doğar, o da tefekkürdür ve Hakk'ın yollarına ulaşmaktır. Bu durum, Hak Teâlâ'nın lütfu ile zuhûr eder. "İyi amel" ile evlenmedikçe, "güzel hayat" yani kalp nurlarının çocuğu elde edilemez.

Bu yüzden tarîkat pirleri tüm saâdetlere ulaşmışlardır. Onlar herşeyin vaktine ve hakkına riâyet etmiş, herşeyi kendi yerinde hakkıyla îfâ etmişlerdir. "Bizi doğru yola ulaştır" şeklindeki duâları kabûl edilmiş ve cevap almışlardır. Hergün yeni bir mertebede, yeni bir lütuf ve Hakk'a yakınlık içindedirler.

İslâm'ın emri olan bedenî ve mâlî görevleri edâ etmeden, kalbî tefekkürün başlangıcı ve ilk şartı olan dil zikrini îfâ etmeden kendilerini zekâlarıyla düşünce ehli (ehl-i fikir) zannedip tefekküre dalanların, Hak Teâlâ'nın tekliği ve yüceliği konusunda akıl yürütenlerin çirkinliği, karanlığı ve şaşkınlığı daha da artmıştır. Düşüncelerinin neticesi olarak bazıları uzaya, tabiata, güneşe ve aya taptılar. Bazıları tefekkürlerinin sonucu olarak ilk madde (heyûlâ), ilk akıl (akl-ı evvel) ve ilk muharrik gibi şeyler söylediler. Bazıları nübüvveti inkâr ederken, bazıları Allah Teâlâ'nın sıfatlarını inkâra (ta'tîl) ya da Onu bir nesneye benzetmeye (teşbîh), insanın irâde hürriyeti olmadığını söylemeye (cebr) ya da kaderi inkâra yoneldiler. Hulâsa, kıyâmet günü hakkındaki konulara varıncaya kadar her mevzûda yanlış inanca ve kötü yola saptılar. Çünkü bu zekî insanların düşünceleri, İslâmî ünsiyet mekânını îmâr edecek amel ve zikirlerden yoksundu.

Anlayışlarıyla aldanmış olan bu insanların en bedbaht durumlarından biri de Hak yolunun yolcusu olan ehlullâha düşman olmaları, Hakk'ın lütuf ve ihsânlarını inkâr etmeleridir. Din büyükleri olan ehlullâhın dünyadan ve halkın iltifâtından uzak, günahkârlara karşı şefkatli ve Hak yolunda sabırlı olduklarını kendi gözleriyle görürler. Onlardan Kur'ân ve sünnetin yüce mânâlarını, sırlarını, sağlam hükümlerini ve apaçık hakîkatlarını kendi kulaklarıyla dinlerler. Ama uyandıkları her sabah onlara biraz daha düşman olurlar. Gönül kulakları biraz daha sağır olur. Bu zelîl mel'ûnlar hakkında Hak Teâlâ şöyle buyurur: "*Gözler kör olmaz, ama göğüslerdeki kalpler kör olur*"[45]. Hz. Peygamber (a.s) da bu kovulmuş ve Hak'tan uzak kalmış insanlar hakkında şöyle buyurur: "*Gözü kör olan kişi âmâ değildir. Gerçek âmâ, basîreti (anlayışı ve kalp gözü) kör olan kişidir*"[46]. Onlar, evliyâya verilen lütfu inkâr ettikleri için bu lütuf kapısını kendilerine kapadılar. Evliyânın temiz sıfatlarına hürmet nazarıyla bakmadıkları ve onların inci sözlerini saygıyla dinlemedikleri için evliyânın güzel ahlâkından, hikmetlerinden ve yüce mânâlarından mahrum kaldılar. Hak Teâlâ şöyle buyurdu: "*Kötü tuzak, ancak sahibini (kurucusunu) yutar*"[47].

Tekrar sözümüze dönelim. Hak yolu sâliklerinin büyüklüğü ve azameti kelimelere sığmaz. Kendilerini akıllı zanneden bu ahmakların çirkinliği ve fesâdı da anlatmakla bitmez. Allah Teâlâ bizi bunların yolundan korusun, lütuf ve keremiyle ötekilerin yoluna ulaştırsın.

(10) İslâm'ın emirleriyle ünsiyet makâmında olanlar için "zikir" tefekkürden daha iyi ve daha faziletlidir, dedik. Çünkü zikir, tefekkür kapısını açan anahtardır. Anahtar olmayınca ya da kaybolunca bu kapı aslâ açılmaz.

Tefekkürün yeri kalptir. Ama öyle bir kalp ki, günah arzularından temizlenmiş, nefsî duygular, vesvese ve gururdan kurtulmuş, Hakk'ın lütuf, ikram ve nuruyla huzura ermiş, âhiret günü mutluluğu için çalışan ve sürûr melekûtuna yol bulan bir kalp.

Uzuvlar, muhtelif riyâzat ve çileler çekerek kötülüklerden temizlenmedikçe, iç ve dıştaki damarlarda Allah korkusu ve haşyeti akmadıkça, kalp kazâya rızâ, belâya sabır, nimete de şükretmedikçe gönül temizlenmiş ve özgürlüğe kavuşmuş olmaz. Bu sayılanlar meydana gelince kalp hürriyete kavuşur, Hakk'a itâatın tatlılığı bedene yayılır. Gönül, mârifet talebindeki susuzluğu ve ısrârı nisbetinde mârifeti tercih eder. Hak Teâlâ da kerem ve lütfu ile onun düşünce kapısını açar.

Bu düşünce, Hakk'ın elçi ve habercilerindendir. Mü'min ve müheymin mertebesindeki kula bu düşünce boş elle gelmez. Her gelişinde bir hediye ile gelir. Bazen yakîn nuru getirir, bazen şükür nuru. Bazen sabır nuru, sırların ışığı, nur gözü ve keşf-i mestûr getirir, bazen de sırr-ı meşhûr, gönül sıfatlarının sahrâsı ve insanlık sıfatlarının hepsini getirir. Bazen gönlün velîlik fermânını, rûhun tâc ve kemerini, nefsin ve hevânın yokluğunu, kurbiyet (Hakk'a yakınlık) kadehini getirir, bazen de Hakk'ı müşâhede şarabını ve muhabbet hediyesini getirir. Bazen kadehin ünsiyetini, bazen de padişahın kemerini getirir.

Bu konuda Hak yolunun yolcusu olan sâliklerin sözleri farklı farklıdır. Bazıları şöyle der: Bu kişi kendi amelini ve riyâzatını görmekten kurtuldu, ihsân edici olan Hakk'ın lütfunu görmeyle meşgul oldu. Bazıları: Kendi çalışmasını görmekten kurtuldu ve nimeti görmeyle meşgul oldu, derler. Bazıları: Mahlûk bağından çıktı ve tek olan Hakk'ın vahdâniyet alâmetlerini görmeyle meşgul oldu, derler. Bazıları da: Kendi hazlarından boşaldı ve Hakk'ın lütufları ile doldu, derler.

Tüm bu sözler doğru ve gerçektir. Îmân ile yaşayan kişinin mertebesi (İslâm ile yaşayana göre) daha üstündür. O, İslâmî hayat ile sûfî olmuştu, îmânî hayatla daha da sûfî oldu. İslâmî hayatla güçlü, nurlu ve Hakk'a yakın olmuştu; îmânî hayatla daha güçlü, daha nurlu ve Hakk'a daha yakın oldu.

Bu ne güzel ve ne büyük bir mertebedir! Kulun yer toprağı tümüyle sır olur. Onun ırmak suyu iyilik, hava esintisi üns, göğü lütuf, bulutu sürûr, yağmur damlası kurb, bahçe ağacı dostluk, sahrâ ziráati ve mahsûlü Hakk'ı müşâhede olur. Eğer sen beni, kerem ve yüceliğin ile sararsan, benim vecdim senin kereminle, keremim de senin yüceliğin sâyesinde olur. Keremin, benim vecdimi devam ettirir, vecdim de fenâmı yani yokluğumu. Yüceliğin, benim zuhûrum olur ve benliğim kendini gizler.

Tüm bu şereflerle donanmış olan bu mertebe "ihsân" göğünün zemînidir. Hakk'ın lütuf güneşi, ihsân semâsından doğar. İyilik yağmuru ihsân bulutundandır. Ünsiyet esintisi ihsân havasındandır. Bu sözün delili, işlerin aslını ve teferruâtını bilen Hz. Cebrâil'in sözünde bulunmaktadır. O, Hz. Peygamber'e: "*Yâ Rasûlallâh! İhsân nedir?*" diye sormuştu. Hz. Peygamber de cevaben: "*Allah'ı görüyormuş gibi ibâdet etmendir. Sen Onu görmesen de, bil ki O seni görüyor*"[48] buyurmuşlardı.

Pâdişahın ya da onun has görevlilerinin hareminde sağlam bir tasarruf yetkisine sahip olmak başka, bizzât pâdişahı seyretmek başkadır. Bu, îmân ile yaşamakla, ihsân ile yaşamak arasındaki farka örnektir.

Îmân ile yaşamanın alâmeti, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, öldükten sonra dirilmeye ve kadere yani hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmaktır. Böyle bir insanın, ya Hakk'a ta'zîm mertebesinde bir evi vardır ki bu eve sığınmakla o, halktan korunmuş, halk da ondan korunmuş olur; ya da meleklerin yakınında bir evi vardır. Bununla o, insanlardan ve şeytanlardan mahfûz olur, bunlar da ondan mahfûz olurlar. Ya Kitâb'ın emir, yasak, va'd ve tehdîd bahçelerinde bir barınağı olur, o, dost ve düşmandan, dost ve düşman da ondan emîn olur; ya da peygamberlerin yöneliş ayağı ile yürür, insan ve cinlerin boyunduruğundan kurtulur. Ya kıyâmet korkusunda bir odası olur, kendisi ve halkı hakkında endişesi olmaz, insanlar ondan, o da herşeyden emîn olur; ya da kazâ ve kader girdabında yüzer, Kitap, sünnet, tarîkat, meslekler, sanat, ilimler ve mârifet ondan emîn olur, o da bunlardan.

Her emîn olan, sultânın ve pâdişahın düşmanlarından korunmuş olmaz. Yine her emîn olan, pâdişahın sohbet arkadaşı ve yoldaşı olmaz. Bu, îmân ile yaşayanın özelliğidir. Îmân ile yaşamak her ne kadar yüksek bir mertebe ise de, ihsân ile yaşama semâlarının zemîni ve toprağı gibidir (ondan aşağı mertebededir). Çünkü ihsân ile yaşayan kişi, hem istikrarlı ve güvenilir bir kişidir, hem de müşâhede ehlidir.

İhsânın üstünlüğünü ifâde eden diğer bir husus da şudur: İslâmî hayâtın özü olan ameller ve zikirler düzenlidir ve kulun fiilidir. İmânî hayâtın özü olan düşünceler ise karışıktır ve Hakk'ın elçilerini (ilhâmını) görmektir. Bu mertebenin son noktası dünyevî arzulardan ve halkın fitnesinden kurtulmaktır. Bu da bazen ilâhî, bazen melekî, bazen kitâbî, bazen rusûlî, bazen âhirette dirilmeyle ya da kazâ ve kaderle ilgili bir ilhâm ve tefekkür sâyesinde elde edilir.

Îmân ile yaşayan kulun tefekkürü Hak Teâlâ olunca, mâsivâdan emîn olur ve yüksek bir sıfata ulaşır. Tefekkürü melek olunca, mahlûtâttan ve gaddâr dünyadan emîn olur, sıfatı safâ olur. Tefekkürü Kur'ân olunca, vesveselerden emîn olur, sıfatı temizlik olur. Tefekkürü peygamber olunca şirk olan söz ve hareketlerden emîn olur, sıfatı bakâ olur. Tefekkürü âhirette dirilme ve hesap olunca dünyanın ihtişâmından, hîle ve desîselerinden emîn olur, sıfatı hayât olur. Tefekkürü kazâ ve kader olunca tüm kâinâttan emîn olur, sıfatı vefâ olur.

Ey Allah'ın kulları! Katıksız saf tevhîde ve tefrîde gelin. İmân Arafât'ından ihsân evine yönelin. Yakınlık Müzdelife'sinden, iyilik Mina'sından, irâde remy'inden, yanma kurbanından, muhabbet tıraşından çıkıp "İhsân Ka'be'si"ni tavaf edin! Çünkü ihsân Ka'besi'ni tavaf etmede tefrika ve ayrılık yoktur, Hak'tan perdeli veya gaybet hâlinde de olunmaz. İhsân mertebesinde gizli şirk yoktur. Tüm söz: *"Allah'ı görüyormuş gibi ibâdet etmendir"* olur. Bu mertebe, vahdâniyyette istiğrâk, Hakk'ın birliğinde yok olmak ve ulûhiyyetinde yanmaktır.

İhsân ile yaşayan kul, ihsân evinin vazifelerini şâhidiyyet yaygısında görür. Ayrıca bu vazifeleri memleket kitabında, hikmet elçilerinde, azamet dirilişinde, saltanatın kazâ ve kaderinde, meşiyyetin kereminde ve kudretin yaratılışında görür. Her nereye baksa yücelik ve izzet görür. Bedenî amellerde iyilik, kalbî düşüncelerde kerâmet görür. Sır dili ile ve sır tutanla birlikte şöyle der:

Senin yüzünü görünce, senden başkasını görmedim,
Birçok mahlûk önüme geçti, senden başkasını görmedim.
Mekân görünmektedir, ama ben senden başkasını bilmiyorum
Zaman ortadadır, ama ben senden başkasını bilmiyorum.
Göreyim diye bin defa gözümü çevirip baksam
Senden başkasını göremeyeceğim.
Senin sözünü dinlemede kulağım keskindir

Senden başkasının hitâbını dinlemede ise sağır.
Seni medh etmede dilim fasîh ve edebîdir
Senden başkasını övmede ise tutuk.
Senin vuslat nergisini koklamada rûhum diridir
Senden başkasının vuslatını koklamada sönük.

İhsân ile yaşamanın iki derecesi vardır: Birisi "*Allah'ı görüyormuş gibi ibâdet etmendir*". Bu, üstün olan mertebedir. İkinci derecesi ise "*sen Onu görmesen de, O seni görür*" mertebesidir ve bu daha aşağı bir derecedir. Ama ihsânın her ne kadar aşağı derecesi ise de, îmân ile yaşamaya göre yine üstün bir mertebedir. Çünkü Hakk'ı müşâhede halısına (makâmına) sarılmak ve rubûbiyyet âlemini müşâhedeye yönelmektir. Hakk'ın ilmiyle birleşmek, Onun görmesinden korkarak benlikten ve halktan ayrılmaktır. Bu mertebeye tarîkat ehlinin dilinde **murâkabe makâmı** derler.

Mürid bu makâma erişince korku ve haşyetle dolar. Haramı düşünmez, helâli bile korkarak işler. Halvet hâlinde yalnız iken sırtını yastığa koymaz, ayağını uzatmaz. Oyun ve şaka ile uğraşmaz, dünya kelâmı konuşmaz, dünyevî işler yapmaz. Tıpkı, pâdişahın kendisini düşündüğünü ve ilgi gösterdiğini bilen, böylece sükûnete ve huzura kavuşan bir hizmetçi gibi olur. Edeb ve hürmetle dolar. "*O seni görür*" makâmına ulaşan mürid işte böyle olur. Hürmeti ve edebi daha da artar. Hak Teâlâ'dan gayrı herşeyden uzaklaşır, benliğinden arınır, "*O seni görür*" âleminin heybetiyle dolar.

(11) İslâmî terbiye ve aydınlığın mekânı beden, îmânî terbiye ve aydınlığın mekânı kalp olduğu gibi, ihsânî terbiye ve aydınlığın mekânı da sır (gönül) ve ruhtur. Ruh, "*sanki Onu görüyormuş gibi*" ifâdesinin mekânıdır. Sır ise "*bilesin ki O seni görür*" ifâdesinin tecellî ettiği yerdir. Beden ile kalp arasındaki fark daha önce anlatılmıştı. Geriye kalp ile sır ve sır ile ruh arasındaki fark kaldı. Şimdi bunları açıklayalım inşâallah.

Kalp ile sır arasındaki fark şudur: Kalp dönüşkendir, farklı âlemlerde dolaşır. Bazen sır ve ruh perdesinde Hak Teâlâ'nın izzetini görür, bazen sır ve ruh örtüsünde meleklerin saflığını ve temizliğini müşâhede eder. Bu perdede bazen kalp gözüyle peygamberlerin izlerini ve karakterlerini görür, bazen kıyâmetten sonraki diriliş gününü gözünün önüne getirir, bazen de bu perdede kazâ ve kadere nazar eder. Sır ise hâl-

den hâle dönüşmez. *"O seni görür"* cümlesinin korku ve heybetinde istikrarlı bir şekilde durur. Gecesi, gündüzü, hazarı ve seferi ondan haberdâr olmadığı gibi, o da bunlardan haberdâr değildir. Pâdişâh-ı zü'l-celâlin kendisine baktığını, ne söylese, ne yapsa ve ne düşünse hepsini gördüğünü bilir ve istiğrâk hâline geçer.

Sır ve ruh arasındaki fark ise şudur: **Ruh**, pâdişâh-ı zü'l-celâlin, kendisini gördüğünü bilir. Onun nazarıyla tüm varlığı edeb ve hürmet olur. Hak Teâlâ'dan başkasına yönelmez, başkalarıyla teselli olmaz, dâimâ Hak Teâlâ'nın cemâlini müşâhede eder.

Bu makâmlar ve mânevî dereceler, badem ya da ceviz gibidirler. Onların hem kabuğu, hem özü, hem de yağı vardır. Yağ özde, öz kabukta gizlidir. Dünyadaki iyi gören tüm insanlar bir araya gelse, cevizin kabuk ve özünde yağ görmeye çalışsalar göremezler. Kabukta öz görmeye çalışsalar yine göremezler. Özü görmek için çareleri kabuğu kırmaktır. Kabuğu kırmadan özü göremezler. Özü de ağır bir nesneyle ezip yumuşatmadıkça yağı göremezler. Din sahasında ise kabuk, bedenî ameller ve sözlerdir. Öz, kalbin tefekkürüdür. Yağ, sırrın huzûr-i ilâhîye erişmesidir. Ruh, lamba mekânının nûrundandır ve bu mübârek yağ ile doludur. Hak Teâlâ şöyle buyurur: *"Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: Ruh, Rabbim'in emrindendir. Size ancak az bir ilim verilmiştir"*[49].

Bu makâmlar ve mânevî dereceler ayrıca yıldız, ay ve güneşe de benzerler. İslâm mekânı olan bedendeki amel ve sözler yıldız gibidir. İmân sahası olan kalpteki düşünceler ay gibidir. İhsân mekânı olan sır âlemindeki Hakk'ı müşâhede ve Onu bilmek de güneş gibidir. Rûhun Hakk'ı müşâhedesi ise ihsân makâmının son noktasıdır. İbrâhim (a.s)'ın sözü olan *"Yüzümü, gökleri ve yeri yaratan Allah'a çevirdim"*[50] âyetini yaşamaktır.

Bu makâmlar ayrıca şöyle de açıklanabilir:Akıllı ve temyîz gücüne sahip olan herkes bilir ki sağlam ve doğru işler, uyanık kalpten doğar. Doğru düşünceler temiz sırdan (gönülden) vücûda gelir. Temiz sır da nezîh ve mukaddes ruhtan doğar.

Ruh, asılların aslıdır. İnsan bedeninin devâmının şartıdır. Ruhun varlığı sâyesinde beden bilir, görür, işitir, tutar, yürür. Ruhun özellikleri sâyesinde, ilimde kesinlik, görmede firâset ve ibret, işitmede hikmeti anlama, tutmada itaat, yürümede hizmet meydana gelir. Cömertlik yolu, müşâhede, lütuf ve kerem mekânı, yakınlık, kudsiyet ve hayât mahali, ünsiyet bahçesi, sevgi vâdisi, muhabbet denizi, sekînet sahası ve mükâşefe caddesi ruhtur.

Bu sözün doğruluğunun delili, şu âyet-i kerîmedir: "*Sonra onu başka bir yaratılış ile insan hâline getirdik. Yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir*"[51]. Rûhun ilk belirdiği yer olan insan bedeninin ilk yaratılış safhası şöyle anlatılır: "*And olsun ki biz insanı, çamurdan (süzülüp çıkarılmış) bir özden yarattık. Sonra onu sağlam bir karargâhta nutfe (sperm) hâline getirdik. Sonra nutfeyi alaka (aşılanmış yumurta, zigot) yaptık. Peşinden alakayı bir parçacık et hâline soktuk; bu bir parçacık eti kemiklere (iskelete) çevirdik; bu kemikleri etle kapladık*"[52].

Üç karanlıkta (rahimde) suya yazılan bu yazıyı idrâk etme konusunda bütün akıllar kayboldu. Nutfenin alakaya, alakanın ete, etin kemiğe dönüşümünü anlamada idrâkler âciz kaldı. Hakk'a yakın olanlar, bu ilginç tavırlara yani nutfenin alakaya, alakanın ete, etin kemiğe dönüşmesine, yüz bin hikmet, ibret, alâmet, hüküm, delil, latîfe, kerem, izzet, cömertlik ve fazîlete baksalar, yine de görebilecekleri, dünya denizlerine kıyasla bir damladan bile azdır. Bu tavırları ifâde eden hikmet, ibret ve delillerden anlaşılabilen belki de 18.000 âlemin zerrelerinden bir zerre kadar bile olamaz. Âlemin yaratıcısı olan Hak Teâlâ bunları hâlden hâle çevirmede, incenin (nutfenin) üzerine yoğunu (alaka), yoğunu da daha yoğun (et) olanın üzerine nakşetme konusunda kendisini övmedi. Ama sıra rûhu yaratmaya ve onun sıfatlarından bahsetmeye gelince "*Sonra onu başka bir yaratılışla insan hâline getirdik*" deyip peşinden kendisini övdü: "*Yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir*"[53].

Böylece kâinâttaki varlıklar, rûhun büyüklüğü, azameti ve temizliğini anladılar. Bildiler ki o, nutfe ve alaka gibi değildir. Kemik ve et cinsinden olmadığı gibi, eklem ve damarlar gibi de değildir. Kıl ve deri şeklinde değildir. Böyle olunca nasıl onlar gibi, onlarla bir olsun?

Nutfe, alaka, et, kemik, kıl ve deri gibi tüm varlıklar ruh olmayınca cansız, donuk ve ölüdürler. Helâk olur, kötü kokar ve bozulurlar. Ama ruh ile canlı, hareketli ve taze olurlar, bozulma, kokma ve yok olmaktan korunurlar. Hakk'a itâat ruhun işidir. Uzuv onunla hareket eder. Gezip dolaşmaya yardım eden uzuvlar aslında onun eylemi ile hareket ederler. İrâdeyi ve tercih hakkını kullanan da odur. İtaat ettiren, itaat eden gibi değildir. Uzuv, onu kullanan gibi değildir. Hizmet eden, hizmet edilen gibi, binen de binek gibi değildir. Ruh, gözde, göz ile gözsüz görendir. O, görmeyi de görmektir. İşitme ve işitilenin, konuşma ve konuşulanın, koklama ve koklananın, tatma ve tadılanın, anlama ve anlananın kapısı hep odur.

Rûhun en yüce özelliği, Hz. Âdem kıssasında Hak Teâlâ'nın mukarreb meleklere söylediği şu ifâdede yer alır: *"Ona şekil verdiğim ve ona rûhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın"*[54]. Hak Teâlâ tüm kirlerden arınmış olan bu temiz meleklerin secdesini, ruh üfleme ile ilişkilendirdi. Eğer ruh, öz ve cevher îtibârıyla meleklerden daha saf; Hakk'a yakınlık îtibârıyla onlardan daha önde ve "ebedîlik" sıfatına onlardan daha lâyık olmasaydı, melekler ruha secde etmezlerdi.

Âdem (a.s)'dan sonraki peygamberler ve velîlerden seçkin insanların sahip oldukları "husûsî rûh", bedende baştan ayağa onlara can veren "umûmî ruh" gibidir. Göz onunla görür, kulak onunla işitir, dil onunla konuşur, el onunla tutar, kalp onunla bilir, dış ve içteki uzuvların tüm zerreleri onunla aydınlanır ve tazelenir. Seçkin insanların ruhu âlemin ebedîliği ile bâkîdir. Avam halkın ruhu ise bedenlerinin devâmı ile bâkîdir. Gökler ve yer, seçkin insanların ruhuyla ayakta durur, güneş, ay ve yıldız onunla parlar, gökteki bulut onun sâyesinde yağmur indirir.

Peygamber (a.s) şöyle buyurmuştur: *"Abdâllar (Hakk'ın büdelâ kulları) sınıf sınıftır. Zengin kadınlarla evlenmezler. Ev kapıları onlara açılmaz... Ama onlar sâyesinde rızıklanır ve yağmura kavuşursunuz"*[55].

(12) Âdem (a.s)'a ruh üflenişi tamamlanınca baştan aşağı ruh nurunun ışıltıları ile aydınlandı. Melekûtun her zerresi, bu güneşin doğuşu ve parlayışı ile daha canlı oldu. Tüm kâinât heybet ve itâata yöneldi. Bu rûhun boyun eğdirici saltanatı, tüm mahlûkâtın rûhunda deprem yarattı. Ulvî ve süflî âlemin cisimleri, o parıltının yoğunluğundan dolayı kulluk ve kölelik kemerini bellerine bağladılar. Her susan, konuşan, donuk, sıvı ve büyüyen nesnenin karakterinde korku ve heybet titreyişi zuhûr etti. Nur ve zulmet melekûtu, su, toprak, rüzgâr ve ateş hepsi itâat küpesini kulaklarına taktılar. Gökyüzü onu gölgelemek için kibriyâ cübbesini yaydı. Yeryüzü ona taht ve döşek olayım diye efendilik ve büyüklük elbisesini giydi. Bulut, yağmur, gök gürültüsü, şimşek, deniz, kara, ağaç, meyve, taş, çamur ve herşey Âdem (a.s)'a boyun eğmek ve hizmet etmek için esâret giysisini açıkça kuşandılar.

Amel defterini yazan, diğer vazifeleri yapan, Arş'ı tutan ve saf saf duran melekler ile nurdan, ateşten ve ruhtan teşekkül eden tüm varlıklar aynı anda Âdem (a.s)'ın zâtı ve güzelliği önünde secdeye kapandılar. Bu, onların Hz. Âdem'e ve oğullarına ilk itâat ettikleri ân idi. İtâatın so-

nu ise Âdem ve oğullarının saltanatının sona ermesidir ki bu aslâ olmaz.

Şüphesiz hem bu dünyada, hem de öteki dünyada hizmet eden ve iş yapan ebedü'l-ebeddir (melektir). Âdemoğulları bu dünyada bulundukları sürece o onların işlerini yürütür. Bazısı kâtip, bazısı muhâfız, bazısı ilhâm verici, istiğfâr edici ya da mescid yolunda rehber ve önder olurlar. Bazıları, insanlar mescide erken gitsinler diye bayraktarlık yaparlar. Bazısı uykuda gelip vurur, bazısı kederliyken gönle neşe verir. Bazısı güneş, ay, yıldız, rüzgar, bulut, yağmur, kar, gök gürültüsü ve şimşeği uzaklaştırır, bazıları da insanlara vefât ânında: "*Korkmayın, üzülmeyin, size vâdolunan cennetle sevinin*"[56] diye müjde verirler.

İnsanlar o dünyaya göç edince (meleklerden) bazıları kabirde soru sorar, bazıları telkîn verir, bazıları binek getirir. Bazıları Pâdişâh-ı zü'l-celâl'den güzel cennet elbisesi getirir, bazıları da Hak Teâlâ'dan hediyeler getirir. Bazısı su dağıtır, bazısı sofra kurar, bazıları da mûsikî söyler[57].

Bilesin ki, eğer onda (şeytanda) bu tarz bir şey zâhir olsaydı, o da Âdem ve oğullarına hizmet etmeye lâyık olurdu. Ona ebedîlik giysisi giydirirlerdi. Başına ebediyyet tâcını koyarlar, onu yok olmaktan uzak tutarlardı. Ama o tâlihsiz oldu, hizmete lâyık olamadı, dağılıp giden bir toz oldu. Âdem ve oğulları ise hizmet eden melek, gılmân, hizmetçi ve hûriler ile birlikte ebedî olarak (cennette) kaldılar.

Ne güzel Sübhân, Melik, Latîf ve Pâdişah'sın! İnsanı efendilik toprağından ve dostluk çamurundan meydana getirirsin. Şekillenmiş balçıktan seven ve sevilen olayı âşikâr edersin. "*Âdem'in çamurunu yoğurdu*"[58] ifâdesini, Âdem'in kudsiyet cevheri yaparsın. "*Âdem'i kendi sûretinde yarattı*"[59] ifâdesini, onun saltanat libâsı yaparsın. "*İki elimle yarattığıma secde etmekten seni meneden nedir?*"[60] ifâdesini ona baş tâcı yaparsın. "*Ona şekil verdiğim ve ona rûhumdan üflediğim zaman*"[61] cümlesini onun krallık kemeri yaparsın. "*Siz hemen onun (Âdem) için secdeye kapanın*"[62] cümlesini ona efendilik heybeti ve hükmü yaparsın. "*Muhakkak Allah, Âdem'i seçti*"[63] âyetini onun velâyet davulu ve sancağı yaparsın. "*Sonra Rabbi onu seçkin kıldı*"[64] cümlesini onun pazar ve çarşı günü yaparsın.

Balçık, çamur, su ve topraktan yükselip bilinmez melekût âleminden geldin ey yücelik, tâlih, dostluk ve sevgi kaynağı. Senin ilim diyârında âlimlerin ilmi yok hükmündedir. Hakk'a yakın olanlar, senin ya-

kınlık makâmına kıyasla aslında uzaktadırlar. Dostluk, sevgi ve vefâyı yürüten sensin. Aşk, şevk ve şifânın tabiatı sensin. Efendilik ve ebedîliğin timsâli sensin. Vuslatın sûreti, ünsü, kâsesi sensin. Ey yedi kıtada benzersiz, yedi kat gökte eşsiz, insan ve cinlerde vekîl ve idâreci, pâdişahların mülk ve memleketinde olan!

Bu sözlerden maksad, rûhun yüceliğini anlatmak değildir. Rûh, "*Sana ruhtan soruyorlar, de ki, ruh Rabbim'in emrindendir. Size ancak az bir ilim verilmiştir*"[65] âyetinin perdelerinde gizlenmiştir. Yaratılış safhalarını anlatmaktan maksad, ihsânın doğuş yeri ve "*sanki Onu görüyormuş gibi, O seni görür*" nurlarının girdiği mekânı târif etmektir. Bu yüceliği ve şansı elde etme ve bu saltanat yükünü taşıma konusunda ruh ve sırdan daha lâyık bir yer göremedik.

Dergâhtaki mürid bu yüce mertebeye ve yüksek makâma erişince, onun huzur bulduğu yer "*sanki onu görüyormuşsun gibi*" makâmı olur. Tarîkat müftüleri, onun ihsân ile yaşadığına ve ruh ile diri olduğuna fetvâ verirler. Müridin huzur ve tesellî bulduğu yer "*Bil ki O seni görür*" mertebesi olunca, onun ihsân ile yaşadığına ve sır ile diri olduğuna fetvâ verirler.

Bu konuda daha kısa bir ifâde şudur: "O, Hakk'ı müşâhede âlemi ile huzurlu, sır ile canlı; Hakk'ı müşâhede ile mutlu, ruh ile canlıdır. Her iki durumun da yardımcısı, ihsân hayâtının denizidir.

Eğer Hakk'ı müşâhede âlemi mertebesinde olan kişi ile, Hakk'ı müşâhede mertebesindeki kişilerin durumunu sorarsan, her ikisi de ihsân ile yaşamaktadırlar, her ne kadar karakterleri ve konumları farklı olsa da doğru yoldadırlar.

(13) Birisi şöyle bir soru sordu: Sizin de anlattığınız gibi İslâm, îmân ve ihsân nurlarının derecesi birbirinden farklıdır. Hz. Peygamber (a.s)'ın hadîs-i şerîfi bu farklılığa delildir. Bize, bu farklı nurların bedenî uzuvlarda parlamasının imkânsızlığını, ayrıca kalp, sır ve rûhun ilk yaratılışta farklı mı yoksa aynı mı olduğunu açıklayınız. Ayrıca peygamber ve velîlerin bedenleri ve ruhlarının ilk yaratılışta farklı bir mâhiyette mi, yoksa diğer insanların sır ve rûhuyla aynı şekilde mi olduğunu îzâh ediniz.

Cevap: Başarıyı veren Allah Teâlâ'dır.

Bu durumu görenlerden bazıları şöyle dediler: Nurlar farklı olduğu gibi, aynı şekilde, bedenler, kalpler, sırlar ve ruhlar da yaratılışın aslın-

da farklı farklıdır. Ehl-i basîretin önde gelen ileri görüşlüleri ise şöyle dediler: Beden, kalp, sır ve ruhlardaki farklılık, nurlardaki farklılıktan doğar. Ama ilk yaratılışta Âdemoğullarının beden, kalp, sır ve ruhları birdir, aynıdır.

Atalarımızın bu konudaki delili, karakterlerin farklı oluşudur. Nitekim Hz. Peygamber (a.s), Ebû Hüreyre (r.a)'ın rivâyet ettiği sahih bir hadiste şöyle buyurmuştur: "*İnsanları mâdenler gibi görürsünüz. Anlayışlı oldukları zaman, câhiliyye döneminde hayırlı olanlar müslüman olunca da hayırlı olurlar*"[66]. Aynı mânâda diğer bir hadis şöyledir: "*İnsanlar, altın ve gümüş cevheri gibidirler*". Bu iki hadisi açıklayıp tamamlayıcı mâhiyette olan hadîs-i şerîf de şudur: "*Allah Âdem'i yeryüzünden yarattı, (toprağın) yumuşağından, sertinden, kötüsünden, iyisinden. Bu yumuşak, sert, iyi ve kötü kendi oranınca insanda bir yer teşkîl etti*"[67].

Yaratılışların ve karakterlerin farklılığı konusunda bu nebevî açıklamanın ötesinde birşey söylemek mümkün değildir. Hz. Peygamber, âlemi eşyâının hakîkatına benzetti. Âdemoğullarının yaratılışını (karakterini) dağlardaki altın ve gümüşün yaratılışına benzetti. Ahlâkın ve karakterin sert, yumuşak, doğru, eğri, işe boyun eğen ya da işten kaçan bir yapıda oluşu, altın, gümüş, kurşun, demir, kireç, taş, ağaç ve suyun özüne benzer. Bazı dağlar altının mekânıdır. Bazıları ise gümüş, kurşun, demir, kireç ve tuzun mekânıdır. Bazı mekânlarda ağaç ve su olur, bazılarında ise su ve ağaç olmaz, sadece kaba ve sert taş olur.

Bu farklı mekânları insan karakterinde düşünecek olursan şunun gibidir: Sessiz sâkin bir karakter, yaratılış îtibâriyle korku taşıyabilir. Onun yaratılışı rahmet getirir. Sohbeti aklı ve idrâki açar. Bir diğer karakter, zâhirde bedenlere dostluk, bâtında ruhlara mutluluk olur. Onun sohbeti yaralara merhem olur. Bir başka yaratılış, görünüşte güzel ama ahlâken çirkin ve günlük işlerde kaba olur. Bir diğer karakter görünüşte çirkin ve ahlâken hastalıklı olur ama hakîkatte beğenilir ve günlük işlerde cömert ve merhametli olur. Başka bir yaratılış şeklen büyük ve güçlü olur. Bir diğeri zayıf görünür ama güçlüdür, iş yapar. Bir başkası tembel görünür fakat işleri anlama ve çekip çevirmede çalışkandır.

Ahlâkın ve akılların farklı olduğunun delili Hz. Peygamber (a.s)'ın şu sözüdür: "*İnsanları yayılıp kendi başına otlayan develer gibi görürsünüz. Ama içlerinde binilecek deve bulunmaz*"[68]. Bunu Sâlim (r.a) babasından rivâyetle nakletmiştir ve sahih bir hadistir. Yukarı ve aşağı melekûtu bilen Hz. Peygamber, işlerde ve hallerde karakterlerin farklılığına

işâret etti ve yayılan develerle binilen develerin durumunu örnek verdi. Bu hadisin mânâsı şudur: Develerde iş ve eylem çok ama hâl azdır. Bu yüzden yük taşıyan yüz tane deve olmalı ki içlerinden seçkin ve kaliteli bir deve bulunsun ve insanları çöle götürebilsin. Aynı şekilde dünyada bin tane hâfız ve doğru yolda insan olmalı ki, içlerinden tarîkatta sözün sırlarına ve mânâlara hâkim bir sâlik çıksın. Hak Teâlâ şöyle buyurur: "*Kullarımdan çok şükredeni azdır*"[69].

Ruhların farklı olduğunun delili, Hz. Peygamber (a.s)'ın şu sözüdür: "*Ruhlar sıra sıra dizilmiş ordular gibidir. (Ruhlar âleminde) birbiriyle tanışanlar, (dünyada) birbirini sever, ülfet ederler. Tanışmayanlar ise ihtilâfa düşer, çatışırlar*"[70]. Bu hadis, sahih kaynaklarda mevcuddur.

Bilen (Hz. Peygamber), ruhların makâm ve mertebelerinden haber verdi ve: "*Ruhlar grup gruptur, sınıf sınıftır*" dedi. Eğer ruhların mertebe ve dereceleri aynı olsaydı, ayrı ayrı gruplar hâlinde olmazlardı. Sonra Hz. Peygamber ruhların iki özelliğinden bahsetti: Tanışma ve tanışmama, ülfet ve ihtilâf. Tanışma ve tanışmama, bedenler yaratılmadan önce (ruhlar âleminde) olur. Ülfet ve ihtilâf ise bedenler yaratıldıktan sonra gündeme gelir.

Sonra Hz. Peygamber ruhların bu iki özelliğini açıkladı ve şöyle dedi: "*Allah ruhları cesetlerden 4000 sene önce yarattı. Onlar atların koklaştığı gibi birbiriyle koklaştılar*"[71]. Bedenlerin yaratılmasından önce Hak Teâlâ ruhları yarattı. Her ruh kokusu ile kendi cinsini tanıdı. Tıpkı atın, kokusuyla yavrusunu tanıyıp diğerlerinden ayırd ettiği gibi. Arap ve Acem, koku sâyesinde kendi cinslerini tanırlar. Aynı şekilde peygamber, nebî ve velîler de koku ile hemcinslerini tanırlar. Dostlar, ihlâslılar ve ehl-i yakîn koku ile birbirini tanırlar. Bozguncu fesad insanlar da böyledir. Ruhlar grup grup bu gâye ile (hemcinslerini tanımak için) dolaşırlar. Herkes kendi cinsini koku ile bulur, kendi cinsinden olmayanlardan da nefret eder. Şüphesiz ki bu tanışma ve tanışmama (nefret), beden yaratılmadan önce vukû bulur.

Sıra bedenleri yaratmaya gelince, ruh bedene girdi. Tanışma, uyum sağlamaya (muvâfakata), tanışmama da aykırı düşmeye (muhâlefete) dönüştü. Birbiriyle tanışan ruhların kalpleri uyum sağladı. Birbiriyle tanışmayan ruhların kalpleri ise muhâlif oldular. Sonra kalplerin uyumu, bedenlerin bir araya gelmesini sağladı. Kalplerin aykırılığı da bedenlerin ayrı ve uzak kalmasına yol açtı. Yani önce ruhların ülfet ve ihtilâfı, sonra kalplerin muvâfakat ve muhâlefeti, sonra da buna bağlı olarak bedenlerin bir araya gelmesi ya da uzak kalması zuhûr etti.

Kalp, çark (tekerlek) gibidir, beden de değirmen taşı gibi. Su, meşiyyet (irâde) âleminden hüküm nehri ile gelir ve kalp çarkına vurur. Kalp dönmeye başlar. Su hızlandıkça çark da hızlanır. Çark hızlandıkça taş daha hızlı çalışır, yerinde duramaz. Hazırladığı ve îmâl ettiği şey buğday, arpa, darı ve susam gibi her ne ise meydana çıkar.

(14) Eğer birisi şöyle bir soru sorarsa: "Kulun yaratılışı mâdem ki böyledir, o halde o, gücünün yetmeyeceği emir ve yasaklarla sorumlu tutuluyor olması gerekir".

Cevap: Bu anlattıklarımız, Ehl-i Sünnet îtikâdının bir yarısıdır. Ehl-i Sünnet, herşeyin bir kadere bağlı olduğunda hem-fikirdir. Diğer yarısı ise şudur: Kul, güç ve irâde sâhibidir, kendi irâdesiyle iş yapar, söz söyler. Bu her iki yarı parça da doğrudur ve zıt değildir. Bir olayda sâdece kazâ ve kaderi söylemek doğru olmaz. Bu konunun bir yönünü anlattık. Şimdi konuyla ilgili sözün aslına dönüyoruz:

Ruhların grup grup olduğunu anlattık. Onların sıfatı ve özelliği, beden yaratılmadan önce tanışma ve tanışmamadır. Beden yaratıldıktan sonra ise kalp vâsıtasıyla ihtilâf ve ittifâk, beden vâsıtasıyla bir araya gelme ve uzak kalma olur. Tüm bunları daha önce anlattık. Bu sözlerin doğruluğunun Kur'ân-ı Kerim'den delili, Hak Teâlâ'nın: "*Sen, yeryüzünde bulunan herşeyi verseydin, yine onların göğüslerini birleştiremezdin. Fakat Allah onların aralarını bulup kaynaştırdı*"[72] ve "*Allah'ın size olan nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman kişiler idiniz de O, gönüllerinizi birleştirmişti*"[73] âyet-i kerîmeleri ile Hz. Peygamber (a.s)'ın: "*Canım elinde olan Allah'a yemin ederim ki, îmân etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de îmân etmiş olmazsınız. Yaptığınız zaman birbirinizi seveceğiniz bir şeyi size öğreteyim mi? Aranızda selâmı yaygınlaştırın*"[74] hadîs-i şerîfidir.

Tüm bunlar muvâfakatın yani uyum içersinde olmanın vasıflarıdır. Muhâlefet ve muvâfakat konusunda daha açık ve net bir ifâde, İslâm Peygamberi'nin şu sözüdür: "*Bir mü'min câmiye gelse, oradaki yüz kişiden sadece birisi mü'min olsa, gider onun yanına oturur. Bir münâfık da câmiye gelse, oradaki yüz kişiden sadece birisi münâfık olsa, gider onun yanına oturur*"[75].

İşte bu hâl içinde, Herim b. Hayyân, Üveys Karanî'ye ulaştı ve "es-Selâmu aleyke" dedi. Üveys: "Ve aleyke's-selâm yâ Herim b. Hayyân"

dedi. Herim, Üveys'in bu büyük hâlini görünce ağladı ve: "Ey Üveys! Sen beni daha önce hiç görmemiştin. Beni nasıl tanıdın, babamın ismini nasıl bildin?" dedi. Üveys şöyle cevap verdi: "Nefsim nefsin ile konuştuğu zaman, rûhum rûhunu tanıdı. Cesedlerin nefsi olduğu gibi, rûhların da nefsleri vardır".

Üveys, tarîkat sâliklerinin önde gelenlerindendir. Seçkin bir insandır ve mahlûkâtın efendisi (a.s) tarafından tezkiye edilmiştir. Üveys'in ifâdesi, göze ve kulağa doğru gelir. Sözü, mahlûkâtın en bilgilisi olan Hz. Peygamber'in, ruhların tanışması ve koklaşması konusundaki sözüne uygunluk gösterir. Bu her ikisinin de îzâhı daha önce geçti. Bunun, ruhların tanışmasının alâmeti olduğu ifâde edildi.

Şerîat koyucunun pâdişahları ve doğru yolun sultanlarının bu konudaki delilleri ise şudur: İlk yaratılışta beden, kalp ve ruhlar arasında fark yoktur. Farklılık, kulun beden, kalp ve rûhuyla işlediği amelde ortaya çıkar. Hak Teâlâ şöyle buyurur: "*Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, Ondan en çok korkanınızdır*"[76]. Kâinâtı ve eşyâyı yaratan, canlıları halkeden Hak Teâlâ bu âyet-i kerîmede, insanların yaratılışında neseblerin ve milletlerin farklı farklı oluşunun sebebini açıkladı ve bunun fânî dünya ile alâkalı bir gerekçesini söyledi. Zîrâ bu farklılık ve onun neticesi dünyevîdir. Bu âyet-i kerîmede şuna işâret etti: "*Birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabililere ayırdık*". Bu dünya ile alâkalı olan herşey, dünya sona erdiğinde biter. "*Yeryüzünde bulunan herşey yok olacaktır*"[77]. Herşey bu âyeti idrâk eder ve yok olur. Önce bu cinsin vasıf ve karakterlerindeki farklılık açıklandı ki âyet ve hadislerde vardır. Bu farklılıklar ister bedenî, ister rûhî olsun bu dünya ile alâkalıdır ve fânîdir.

Bu sözün açıklaması şudur: Cezâ ve mükâfât günü olan âhirette, güzellik, çirkinlik, zayıflık, güçlülük, zekâ, gaflet, tevâzu, şöhret, güzel konuşma ya da konuşamama, fakirlik, zenginlik, kölelik, krallık, hastalık veya sıhhat gibi dünyevî özellikler hiç kimseye bir fayda sağlamaz, mükâfât olmaz. Sevap terâzisine bunları koymazlar. Bunlar yüzünden insana azap da etmezler. İnsanlar dünyadaki bu özelliklerle Hak Teâlâ'nın dergâhına yakınlaşamazlar. Bunlarla âhiret yolunun menzillerini geçemezler. Evliyâullahın mertebelerine bunlarla ulaşamazlar.

Din yolunun önde gelenlerinden birisine sordular: "Bu yolda belâ

mı daha çoktur, yoksa nimet mi?" O şöyle cevap verdi: "Bu yolda ne nimet vardır, ne belâ, ne hastalık, ne sıhhat, ne fakirlik, ne zenginlik, ne iyilik, ne de kötülük". Bu sözü bana, bizzât soruyu soran kişi anlattı. Doğruyu en iyi bilen Allah Teâlâ'dır.

[1] Hicr, 15/3.
[2] Muhammed, 47/12.
[3] İsrâ, 17/70.
[4] Furkân, 25/44.
[5] Muhammed, 47/12.
[6] Şûrâ, 42/20.
[7] Kehf, 18/46.
[8] Şuarâ, 26/88-89.
[9] Enfâl, 8/28.
[10] Tevbe, 9/55.
[11] Yunus, 10/24.
[12] Âl-i İmrân, 3/185.
[13] A'lâ, 87/117-19.
[14] Ra'd, 13/28.
[15] Hacc, 22/11.
[16] Ra'd, 13/28.
[17] Ankebût, 29/69.
[18] Nahl, 16/97.
[19] Âl-i İmrân, 3/185.
[20] Nahl, 16/97.
[21] Müslim, İmân, 1; Ebû Dâvûd, Sünnet, 16.
[22] En'âm, 6/122.
[23] Nahl, 16/97.
[24] Tirmizî, Zühd, 11.
[25] Buhârî, İmân, 4,5; Müslim, İmân, 64.
[26] Müslim, İmân, 1.
[27] Müslim, İmân, 1.
[28] Nahl, 16/97.
[29] Yusuf, 12/17.

[30]Zâriyât, 51/35-36.

[31]Yunus, 10/84.

[32]Ebû Dâvûd, Sünnet, 14; Nesâî, İmân, 16.

[33]Necm, 53/3-4.

[34]Buhârî, Kader, 2.

[35]Deylemî, *el-Firdevs bi-me'sûri'l-hitâb*, Beyrut 1986, II, 56.

[36]Nesâî, Küsûf, 16; İbn Mâce, İkâmet, 152.

[37]Benzeri: Buhârî, Rikâk, 38.

[38]Ebû Dâvûd, Edeb, 3; Ahmed b. Hanbel, ***Müsned***, IV, 226.

[39]Âl-i İmrân, 3/134.

[40]Tirmizî, Birr, 57.

[41]Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-Nebî, 18; Müslim, Hudûd, 8.

[42]Bakara, 2/189.

[43]Ankebût, 29/69.

[44]Nahl, 16/97.

[45]Hac, 22/46.

[46]Suyûtî, *el-Câmiu's-sagîr*, Kâhire 1982, II, 140.

[47]Fâtır, 35/43.

[48]Buhârî, İmân, 37; Müslim, İmân, 1.

[49]İsrâ, 17/85.

[50]En'âm, 6/79.

[51]Mü'minûn, 23/14.

[52]Mü'minûn, 23/12-14.

[53]Mü'minûn, 23/14.

[54]Hicr, 15/29.

[55]Benzeri, Ahmed, ***Müsned***, I, 112.

[56]Fussılet, 41/30.

[57]Metnin burasında bir eksiklik hissedilmektedir. Çünkü bu pagraf ile sonraki irtibatsızdır, (M. E. Riyâhî).

[58]Şevkânî, *el-Fevâidü'l-mecmûa*, Beyrut 1987, s. 389.

[59]Buhârî, İsti'zân, 1; Müslim, Birr, 115.

[60]Sâd, 38/75.

[61]Hicr, 15/29.

[62]Hicr, 15/29.

[63]Âl-i İmrân, 3/33.

[64]Tâhâ, 20/122.

[65]İsrâ, 17/85.

[66]Buhârî, Enbiyâ, 8; Müslim, Fezâil, 168.

[67]Benzeri, Ali el-Muttakî, ***Kenzü'l-ummâl***, Beyrut 1985, VI, 129; Suyûtî, ***el-Câmiu's-sagîr***, I, 70.

[68]Buhârî, Rıkâk, 35; Müslim, Fezâilü's-sahâbe, 232; Ahmed, ***Müsned***, II, 44.

[69]Sebe', 34/13.

[70]Buhârî, Enbiyâ, 2; Müslim, Birr, 159.

[71]Benzeri, Şevkânî, ***el-Fevâidü'l-mecmûa***, s. 332.

[72]Enfâl, 8/63.

[73]Âl-i İmrân, 3/103.

[74]Müslim, Îmân, 93; Ebû Dâvûd, Edeb, 131.

[75]Benzeri, Deylemî, ***el-Firdevs***, III, 366.

[76]Hucurât, 49/13.

[77]Rahmân, 55/26.

III. Kısım

TARÎKAT ÂDÂBI*[1]

Bir pîrle sohbetten mahrum olan müridin her gün bu tâifenin sözlerinden sekiz varak (16 sayfa) okuması gerekir. Böyle yaptığı takdirde, bu sözler onun gönlünün dirilmesine sebep olur. Buna göre bir mürid, yolunu ve gidişâtını dört esas üzerine binâ etmelidir:

Birinci esas: Perhîz ve nefs riyâzatıdır. Bunun tafsîlâtı uzundur ancak özeti şudur: Yemek, uyumak ve giyinmek, şehvet yani dünyevî arzu ölçüsünde değil, ihtiyaç ölçüsünde olmalıdır. Birgün boyunca sadece bir öğün yemek kâfî geliyorsa, iki öğün yememelidir. Bu ölçü yeterli geliyorsa doyuncaya kadar da yememelidir. Açlık çok önemli bir esastır. Bu esas doğrultusunda yolunu tâyin etmeyen kişi genellikle yoldan çıkar ve helâk olur. Çünkü nefs boyun eğmedikçe, şeytan uzaklaştırılmadıkça ve dünya düşüncesi gözden silinmeyip, süflî arzular ölmedikçe bu hedefe ulaşılamaz. Mürid uzun bir süre açlığı kendisi için prensip olarak kabul etmedikçe elbette bu hâller gerçekleşemez.

Bir başka riyâzat da uzlettir ve bunun birçok şartı vardır. Bu şartları bu küçük risâlede saymak mümkün değildir. Halvet ve uzlet mübârek bir şeydir. Bunun neticelerinden biri, gönlün ve zihnin korunmuş ol-

*(Bu kısa risalenin tercümesini Prof. Dr. Mehmet Kanar bey lutfettiler.)

masıdır. Gönlün korunması ve zihnî konsantrasyon ancak halvet ile mümkün olabilir.

Riyâzatın bir başka şekli de az uyumaktır. Çünkü uyku ömrü zâyi eder, bedeni gevşetir ve çalışkanlığı (ya da ibâdet neşesini) alır götürür. İmâm Gazâlî (rh.a) bu konuda der ki: "Kişi günde sekiz saatten çok uyumamalıdır. Böyle yapan bir kişi ömrünün üçte birini zâyi etmiş olur". Aziz ömrün üçte birinin zâyi edilmesine sık rastlanır. Yemekte ve uykuda şartlara uyulursa zararı daha az olur. Bunun şartları çoktur.

Evvelâ mürid ancak ihtiyaç duyduğu zaman, aç iken, abdestli olarak ve kendi yakınlarıyla birlikte yemeğini yemelidir. Ağzına küçük lokma almalı ve kıtlıktan çıkmış gibi yememelidir. Allah'ı zikretmeden ağzına lokma koymamalı, mutlaka elini ve ağzını yıkamalıdır.

Uykuya gelince; abdestli yatmalı ve yattığı zaman midesi dolu olmamalıdır. Yattığında Efendimiz (a.s) ve sahâbeden naklolunan duâları okumalı, salavât getirerek ve zikrederek uykuya dalmalıdır. Uyandığı zaman da kalkmalı, önce Allah'ı zikretmeli sonra abdest almalı, namaz kılmalı ve gün ağarana kadar uyumamaya gayret etmelidir.

İkinci esas: Lokmanın ve hırkanın helâl olmasıdır. Çünkü haram lokma ile gönül nuru hâsıl olmaz. Haram giysi ile ibâdetin safâsı ve zevki gerçekleşemez. Şeyh Cüneyd (k.s) bu konuda: "Yiyecek ve barınak temiz olunca bütün işler düzelir" der. Bunu söylemelerinin sebebi şudur: Hak yolunun müridi ve âhiret yolunun sâliki dünya ile ilgili meşguliyetlerden kurtulur ve az bir mal ile yetinir. İnsan olmak kuşkusuz şu üç şeyle mümkündür: Hırka, lokma ve mesken. Bunların üçü de temiz ve helâl olunca insanın bütün işleri iyi ve güzel olur. Haramdan ve günaha girmekten kaçınmak ve bunlara karşı ihtiyatlı olmak vâcip olduğu gibi, haram yiyenler ve bozguncularla oturup konuşmaktan da uzak durmak gerekir. Hatta doğru yolda ama senin yolunda olmayan kişilerle konuşmaktan da kaçınmalısın. Sâliki yoldan çıkaran en kötü şey, ehil olmayanlarla bir araya gelip konuşmaktır. Bunun mânâsı apaçık görülebilir ve kanıtlanmıştır. Din ve şerîat yolunda yürümeyen kişi, günde bin kerâmet gösterse bile şeytana uymuştur. Sünnete aykırı olan bir şeye îtikad eden kişi dünyanın ilmini ezberlemiş de olsa, yol kesen haydutdur.

Üçüncü esas: Mücâhededir. Mücâhede, şeytan, dünya ve kötülüğü emreden nefs gibi bâtın düşmanları ile savaşmaktır. Şunu bil ki nefs, şeytan ve dünya, kulu din yolundan çevirmek için onun irâde ve tercih

yolu üzerine oturmuşlardır. Şeytan vesvese vererek günah işlemeye davet eder. Nefs hîle yaparak günaha çağırır. Dünya, gözünde hoş görünerek seni kendine hizmet etmeye davet eder. Mücâhede, senin irâde mahallin olan gönül kapına oturarak murâkabeye dalar. Gönle gelen düşünce (hâtır) eğer günah ise, bunu şeytanın getirmiş olduğunu anlayarak onu uzaklaştırmaya çalışır. Uzaklaştırmak demek, sadâkat ve huzûr içinde Allah'ın dergâhına sığınmaktır. Kul, yardım dileyerek ve yüce Allah'ın dergâhını kendisine siper ederek şeytana karşı direnir. Böylece günah uzaklaştırılmış olur. Eğer kalbe gelen düşünce, nefsin rahatını ve arzularını ihtivâ eden şehvânî bir hâtır ise, Allah Teâlâ'nın dergâhına kaçarak, aç kalmak, geceleyin ibâdet etmek, hayırlı bir yolculuğa çıkmak ya da halkın içinde kendisine utanç, nefret ve eziklik getirecek birşey yapmak sûretiyle kendi nefsine ızdırap verir. Düşmanı bir kere zayıflatıp silahını elinden aldın mı, artık onunla savaşmak daha kolay olur.

Âriflerin sultanı Bâyezîd Bistâmî'ye (k.s): "Yüce Allah'ın bu yolda başına getirdiği en büyük belâ neydi?" diye sordular. "Söylesem de dinleyecek tâkatiniz yok" dedi. "En küçük belâ neydi?" diye sordular. "Dinleyecek tâkatiniz yok" dedi. "Pekiyi, kendi başına getirdiğin en büyük belâ neydi?" diye sordular. "Nefsimi itâat etmeye davet ettim, dinlemedi. Ben de bir yıl süreyle azığını kestim" cevabını verdi. Büyük şeyhler: "124.000 peygamberi kendi nefsine şefâat etmeye çağırsan da, sen birşeyler yapmadıkça hiç yararı yoktur ve kabul edilmez. Nefsini aç ve çıplak bırakırsan bütün istediklerin olur" demişlerdir.

Neticede, şerîat yolunda yürümenin usûlü, şeytana muhâlefetle çok ibâdet ve iyi kulluk etmektir. Âhiret yolunun aydınlık olması şeytana muhâlefetle mümkündür. Kurb (Hakk'a yakınlık) makâmına ulaşmak, Hakk'ın keremine nâil olmak, O'nun sıfatlarının ve zâtının hakîkatlerini bilmek, cemâl ve celâlini müşâhede etmek, sırlarını ve nurlarının tecellîsini keşfetmek, bunların tümü nefse muhâlefet etmek, ona karşı koymakla mümkündür. Hülâsa, dünya âhiretin perdesi, şeytan şerîatın perdesi, insanın varlığı da hakîkatın perdesidir. İnsan, dünyayı terkederek ve onun düşüncesini gönlünden silerek mücâhedede bulunursa, âhiretin cemâli ona mutlaka görünür. Nefsi dizginleyip ona muhâlefet ederek mücâhedede bulunursa, Zü'l-celâl'in zâtını ve sıfatlarını mutlaka müşâhede eder (kalp gözüyle seyreder). Şeytanın vesveselerinden

kaçındıkları, kendilerini günah işlemekten ve Allah'a karşı gelmekten uzak tuttukları için din büyüklerine, âlimlere ve sâlih seleflerimize binlerce hakîkat ve mânâ kapısı açılmıştır. Din usûl ve furûunda insanlar onların keşifleri sâyesinde bilgilenmişlerdir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Bizim uğrumuzda cihâd edenlere (ve gayret sarfedenlere), şüphesiz yollarımızı gösteririz*"[2].

Aslında insanın gönlüne doğan düşünceler (havâtır) dört çeşittir. Birincisi vesvese, ikincisi nefsin aldatması, üçüncüsü dünya sevgisiyle avunma, dördüncüsü Allah Teâlâ'nın emriyle meleğin ilhâmıdır. Bu dört çeşit düşünceyi tanıyıp aralarındaki farkı ayırd edebilmek ancak gönül nuruyla mümkündür. Gönül nuru ise sadece Allah'ı zikretmekle hâsıl olur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Onlar ki, Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir*"[3].

Dördüncü esas: Zikirdir. Şunu bil ki, ibâdet, takvâ, riyâzat ve mücâhede gibi birçok yol olsa da, Hakk'ı zikretmedikçe hakîkat yolu açılmaz. Hâce Ebû Ali Dekkâk "zikir, velîliğin bileziğidir" demiştir. Zikre nâil olanlara velîlik verdiler, zikirden azledilenleri de velîlikten mahrum ettiler. Gerçek zikir gönülde olur. Gönül zikrine ulaşan sâlikin farzlar ve sünnetlerden sonra geriye kalan boş vakitlerinde zikirden başka birşeyle meşgul olmaması gerekir. Yüce Allah'ı birçok adıyla zikretmek mümkün ise de, isimlerinin sultânı "Allah"tır. Bundan sonra Hakk'ın şu dört seçkin kelimesi gelir: Sübhânallâh, Elhamdülillâh, Lâilâhe illallah ve Allâhü ekber. Çünkü Sübhânallah tesbîhtir, Elhamdülillah tahmîddir (Allah'a övgüdür), Lâilâhe illallah tevhîddir, Onun tekliğini îlân etmektir, Allahü ekber tekbîrdir, Onu yüceltmektir. Bu kelimelerden hangisi seçilirse seçilsin iyidir. Ama sâliklerin çoğu Lâilâhe illallah'ı tercih etmişlerdir. Çünkü kişiyi dünyevî bağlardan ve engellerden kurtarıp hakîkata ulaştıran, perdeyi ortadan kaldıran kelime budur.

Şu halde hergün birkaç saat tâyin edilir. Evde tek başına oturan sâlik, abdestli olarak ve temiz bir giysi ile kıbleye dönerek gözlerini kapar ve bu kelimeyi söyler. Lâilâhe illallah'ın medlerini uzun okur, elini kalbinde tutar. Bu zikir ve Allah dışında gönlüne gelen her düşünce, hayâl ve hevesi bu kelime ile uzaklaştırarak gönlünü korur. Kur'ân-ı Kerîm'de: "*Onlar ayakta iken, otururken, yan yatarken Allah'ı zikreder-*

ler"[4] buyurulduğu gibi, sürekli zikredince sâlikin önünden perde (hicâb), karanlık ve hayaller kalkar. Allah'ın lütuf bulutu her tarafı kaplar. Fazîlet yağmuru yağmaya, lütuf ve saâdet rüzgarı esmeye başlar. İşte o zaman bazı şeyler görünür, bazı latîf şeyler işitilir, Kelimelerle anlatılamayacak bazı lezzetler tadılır. Bu konuda şöyle denilmiştir:

Senin aşkından dolayı bende oluşan dert
Bilinemez ve anlatılamaz.

[1]Yûsuf Hemedânî, *Risâle (der Âdâb-ı Tarîkat)*, (İstanbul) Millet Kütüphânesi, A. E. Frs., nr. 1028, vr. 13a-14b. Farsça.

[2]Ankebût, 29/69.

[3]Hac, 22/35.

[4]Âl-i İmrân, 3/191.

IV. Kısım

İNSAN ve KÂİNÂT[1]

Bismillâhirrahmânirrahîm

Büyük âlim Şeyhu'l-İslâm Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Eyyûb el-Hemedânî şöyle dedi:

Hamd ü senâ, mahlûkâtını, âciz ve muhtaç olduklarını göstermek için yaratan, hiç bir şeye ihtiyâcı olmadığı halde herşeyi birbirine bağlı ve muhtaç kılan Allah Teâlâ'ya mahsustur.

Âyet-i Kerîmede: "*O, göklerde ve yerde olan herşeyi, kendi katından (bir lütuf olarak) sizin emrinize verdi*"[2] buyurulmuştur. Buradaki "sizin" kelimesi ile Âdemoğlu kasdedilmektedir. Âyetin mânâsı şudur: "Bütün bunları sizin için yarattım. Çünkü sizin bunlara ve herşeye ihtiyâcınız vardır. Sizi ve sizin dışınızdaki mahlûkâtı bu şekilde ben yarattım. Siz kâinâtın kralları ve efendilerisiniz. Çünkü kâinât sizin emrinize ve hizmetinize sunulmuştur. Öte yandan siz kâinâtın kölesisiniz. Zîrâ kâinâta muhtaçsınız. Oysa ben hiçbir şeye muhtaç olmadığım için sizden ve sizin için yarattığım tüm varlıklardan üstünüm".

Kâinât âcizdir, çünkü o sizin hizmetinize verilmiştir. Siz de âciz ve muhtaçsınız. Çünkü dünyanın emrinize sunulması gibi yararınıza ve menfaatinize olan şeylere muhtaçsınız. Kâinâtın değeri ve üstünlüğü açıkça bellidir. Zîrâ o sizin için faydalıdır. Sizin kâinâta üstünlüğünüz de açıkça bellidir. Çünkü onun faydalı ve zevkli yönlerini alabilirsiniz. Kâinât bir yönden âcizdir, bir yönden efendi. Siz de bir yönden âciz ve

muhtaç, bir yönden de efendilersiniz. Kâinâtın âcizliği, sana muhtaç oluşu sebebiyledir. Üstünlüğü ise senin, kâinât ve onun hizmeti sayesinde varlığını sürdürebilmendir. Senin âcizliğin, kâinâtsız yaşayamamandır. Efendiliğin ise rahatlamak için gözlerinle dünyadan faydalanman, lezzet almak için kulağınla, tad almak için ağzınla, ferahlamak için burnunla, yararlanmak ve hayâtını sürdürmek için tüm uzuvlarınla dünyadan ve kâinâttan faydalanmandır.

Kâinât, göründüğü şekliyle (zâhiren) senin emrine âmâdedir. Sen de mânen kâinâtın emrine âmâdesin. Zîrâ kâinât bir yiyecektir. Sen onu alır, yer, sindirirsin. Kâinât bir içecektir. Onu alır, içer ve boşaltırsın. Kâinât giysidir, sen onu giyer eskitirsin. Kâinât evdir orada oturursun. Bazen onu îmâr, bazen tahrîb eder, bazen de yıkarsın. Kâinât sıcaklık ve soğukluktur. Sen ihtiyâcın nisbetinde bu ikisinden alıp kullanırsın. Sıcaklık şâyet istediğin miktarda ise onu tümüyle alırsın. Soğukluk da böyle, şayet istenilen miktarda ise onu tümüyle alırsın. Ama eğer bunlar ihtiyacından fazla ve sana faydalı olmayacak bir özellikte iseler, onlardan ihtiyacın, faydalanacağın ve tad alacağın kadarını alırsın, diğer kısmını terkedersin.

Kâinât ışık ve ateştir. Sen ihtiyacın nisbetinde bunları alır kullanırsın. Eğer bunlar ihtiyacın oranında ise kullanırsın. İhtiyacından fazla iseler, ihtiyacın kadarını alır, fazlalığı bırakırsın.

Kâinât, su ve topraktır. Bu ikisi istediğin miktarda ve ihtiyacın nisbetinde olunca sana faydalı ve uygundurlar. Bunlar faydalı olacak miktardan fazla olunca fazlalığı bırakır, ihtiyacın kadarını alırsın.

Kâinât, hava ve rüzgardır. İhtiyacın kadar olunca bu ikisi sana en faydalı şeylerdendir. Ama ihtiyacından fazla oldukları zaman seni yok eder ve öldürürler. Sen onlara hâkim olarak yetkini kullanır, hayatını devam ettirmek için ihtiyacın nisbetinde hava ve rüzgarı kullanır, fazlasını terkedersin.

Kâinât, evlenme ve eş edinmedir. Bu, ihtiyaç oranında olunca senin için faydalı ve eğlencelidir. Ama ihtiyaç miktarından fazla olunca bedenine, kalbine ve aklına zarar verir. Sen bu faydayı elde etmeye yetkilisin, ihtiyacın kadarını kullanır, fazlasını bırakırsın.

Kâinât, insanlarla birlikte olmak, halk içine karışmaktır. Faydalı olacak miktarı geçmediği sürece bu iş yararlı ve uygundur. Ama faydalı olan miktarı aştığı zaman bedeni eritir, kalbi yakar. Sen, emrine âmâde olanlara hâkim oluşunla, halk içine karışmanın ölçüsünü anlayabilecek güçtesin. Faydalıyı alır, zararlıyı terkedersin.

Kâinât, uyku ve uyanıklıktır. Bunlar bedeninin gelişimine ve yaratılışının tazelenmesine uygun miktarda olunca senin için faydalıdırlar. Gelişim ve tazelenme miktarını aşınca, bedenine ve tabiatına zarar verirler. Oysa sen onlara hâkimsin. Senin görevin, gelişim ve güçlenmen için gereken miktarda bunları kullanman, bedenine zararlı ve bünyeni tahrîb edecek olan fazlalığı ise terketmendir.

Kâinât, yeme, içme, işitme, koklama, söz, iş, hareket ve duruşlardır. Bunlar ihtiyaç nisbetinde ve bedenin taşıyabileceği miktarda olunca faydalı ve lezzetlidir. Ama ihtiyaçtan ve bedenin taşıyabileceği miktardan fazla olunca bedene, akla ve idrâke zarar verirler. Oysa onlar senin hizmetinde oldukları için sen bunlara hâkimsin. Bedenine karşı şefkatli olman gerekir. Bunları hayatının devamı ve bedeninin güçlenmesi için ihtiyacın nisbetinde ve yaratılışının gücü oranında kullanmak istiyorsan fazlalıktan ve aşırılıktan kendini uzak tut! Böylece hâlinin ve bünyenin devamını temin etmiş olursun.

Kâinât, bâtınî konularda tefekkür ve zâhirî konularda derin düşünceye dalmaktır. Bu, insanın gücü nisbetinde ve karakterin taşıyabileceği miktarda olunca en faydalı, en yüce ve en dâimî iştir. Ama bu derin düşünce insan yapısının ve karakterinin taşıyabileceği sınırı aşınca aklı ve idrâki yakar, yok eder. Oysa sen, bu emrine âmâde olan şeylerin hâkimisin. İzlemen gereken yol, onların kemiyetini ve miktarını dikkate alman, faydalı miktarını belirleyip kabul etmen, zararlı olan fazlalığı ise atmandır.

Kâinât, irâde ve dilemedir. Yaratılışın ve karakterin taşıyabileceği miktarda olunca bunun faydası sonsuzdur. Ama taşıma sınırını aşınca insanı tamamen yıkar ve yok eder. Halbuki sen bu hizmetindeki şeylerin idârecisisin. Bu işin çaresi ve yolu dengeli olmak, ölçülü davranmak, sınırı aşmamaktır. Bu sayede varlığını devam ettirebilirsin, faydalıyı alıp zararlıyı terkedebilirsin. Neticede, emrine âmâde olan şeyler, Rabb'lerine senden şikâyetçi olmazlar.

Hamd, Âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur. Salât ve selâm da peygamberlerin en hayırlısı ve efendisi Hz. Muhammed'e ve onun tertemiz yakınlarına.

[1]Yûsuf Hemedânî, *Risâle (fi enne'l-kevne musahharun li'l-insân)*, (İstanbul) Köprülü Kütüphânesi, F. A. Paşa, nr. 853, vr. 209a-212b. Arapça.

[2]Câsiye, 45/13.

Hafız'da İrfan

Murtaza Mutahharî

"Bir taraftan tam bir inançsızlık içinde yaşayarak her şeyi inkar eden ve yok sayan, bununla beraber altı yüzyıl boyunca Farsça konuşan okur-yazar insanların ve bilginlerin evliyalar arasında gösterdikleri ve yerli yersiz ahiretten bahseden bu adam kimdir? Eğer bu çağdaş ve büyük şairin keşfini görmezlikten gelirsek bu muammayı nasıl çözeriz? Hâfız gibi bir şahsiyeti tanıyabilmek ancak Hâfız'ın bilgisini ve kültürünü tanımakla mümkündür. Hâfız'ın ilmini tanımak için de en azından *İslâmî irfânı* tanımak ve bu irfânın diline aşina olmak gerekir. Diğer ilimler gibi kendine has bazı deyimleri olan *irfân*ın aynı zamanda dili de remizli yani gizli bir dildir. Arifler bazı kitaplarında bu remizlerin anahtarlarını vermektedirler. Bu remizlere aşina olmak ise pek çok sorunu ortadan kaldırmaktadır."

İrfânî dilin remizlerini çözmede Hâfız'ı örnek olarak ele alan bu eser, yine bu kültürü anlamada önemli ip uçları vermektedir.

Kitâbü'n-Netîce I-II

İsmâil Hakkı Bursevî

İsmâil Hakkı (ö. 1137/1725), bu kitabın dilinin "*kuş dili*" olduğunu, bu sebeple herkesin onu terennüm edemeyeceğini, dinlemekten lezzet alamayacağını ve aklına sığdıramayacağını belirterek daha yolun başında okuyucuyu uyararak ona yardımcı olmaya çalışır.

Osmanlı döneminde yetişen büyük mutasavvıflardan İsmâil Hakkı Bursevî, daha çok *Rûhu'l-Beyân* isimli tefsîri ile meşhûr olmuştur. *Kitâbü'n-netice*, İsmâil Hakkı'nın tasavvufla ilgili önemli bir eseridir. Vâridât türü bir eser olan *Kitbâbü'n-netice* zamanına göre sâde ve akıcı bir Türkçe ile kaleme alınmıştır. Bursevî'nin, vefâtından yaklaşık bir yıl önce, yetmiş dört yaşında, kaleme aldığı bu eser; ele aldığı konularda müellifin ulaştığı en son netîceleri, ma'rifet ve kanâatleri ihtivâ etmektedir. Eser, tasavvufta kemâl noktasına ve nihayet mertebesine ulaşmış kimselerin seviyesine göre yazılmıştır.

Müellif; eserinin gönül ehli için yazıldığını henüz mübtedî olan sûfîlerin, erbab-ı inkâr gibi hemen redde kalkışmamalarını, anlayamadıkları mevzularda inatçılık yolunu tutmayıp kendisi hakkında mülâyim ve hak söz söylemelerini ister.

Hayat Nedir

(Rutbetü'l-hayât)

Ahmed Yesevî'nin Hocası

HÂCE YÛSUF-İ HEMEDÂNÎ

Bazı araştırmacılar, Ahmed Yesevî ile Yusuf Hemedânî'nin de birer heterodoks sûfî olabileceğini düşünmektedirler. Ancak bu düşünce ve tahmin herhangi bir belgeye dayanmadığı gibi, yeni araştırmalarda ortaya çıkan belgeler peyder pey bunun aksini ortaya koymaktadırlar.

İşte bunlardan birisi, tercümesini sunduğumuz eserdir. Esâsen bu tercüme Yusuf Hemedânî'nin üç risâlesinden oluşmaktadır. İlki ve tercümenin büyük kısmını teşkîl eden risâle Rütbetü'l-hayât'tır. Sûfî gözüyle hayâtın yorumunu yapan bu eser, M. Emîn Riyâhî tarafından Tahran'da neşredilmiştir. Diğer iki risâle ise, henüz el yazması hâlinde olup isimsizdirler. Bulardan birisi tasavvuf âdâbıyla, diğeri de kâinâtın insanın hizmetinde oluşuyla ilgilidir. Tercümesinin sunduğumuz bu üç esere, Yusuf Hemedânî'nin ahlâk ve ahvâlini konu alan Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî adlı Farsça risâlenin tercümesini de ekledik. Böylece Hemedânî'nin şahsiyetini yansıtacak bir mecmua Türk okuyucusuna sunulmuş oldu.

